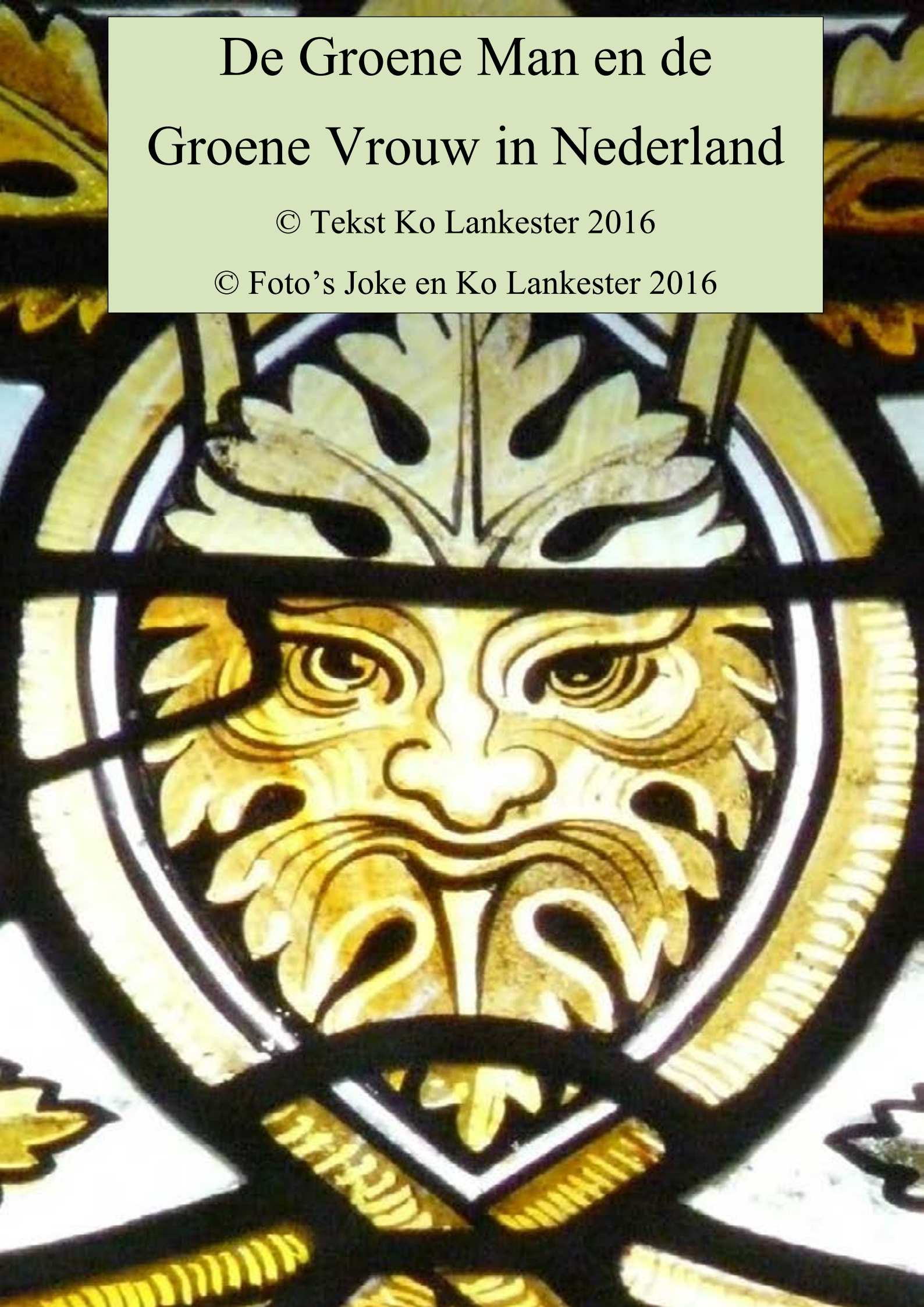

De Groene Man en de Groene Vrouw in Nederland

© Tekst Ko Lankester 2016

© Foto's Joke en Ko Lankester 2016

Inhoud

Amsterdam

Rijksmuseum	5
Centraal Station	21
Herengracht 380-382	25
Oudezijds Voorburgwal 241	32
Nieuwendijk 100	32
Amstel 41	33
Leliegracht 25	33
Heiligeweg 35	36
Spui 10	39
Kalverstraat 190	41
Nieuwezijds Voorburgwal 1821	43
Damrak 11	46
Damrak 62	47
Poortje van de Brakke Grond	48
Paleis op de Dam	49
Nieuwe Kerk	54

Abcoude

Dorpskerk	60
Cosmas en Damianuskerk	85
Stationsstraat 26	90

Amersfoort

Sint-Joriskerk	91
Grote Spui 3	98
Langestraat	99
Westsingel 50 (Museum Flehite)	102

Apeldoorn

Het Loo	104
---------	-----

Baarn

Eemnesserweg 67	107
-----------------	-----

Breda

Grote Kerk	108
Willemstraat 1	146
Willemstraat 8	147
Veemarktstraat 40	148

Breukelen

Nijenrode	149
-----------	-----

Den Bosch

Sint-Janskathedraal	150
Poort Uilenburg 14	152

Den Haag

Mauritshuis	153
Hofje Hoogeland (Camphuysstraat)	154
Jan van Nassaustraat 5	155
Jan van Nassaustraat 7 en 13	156
Jan van Nassaustraat 54 en 58	157
Jan van Nassaustraat 84 en 86	159
Jan van Nassaustraat 106	164
Nassau Odyckstraat 67	165
Bezuidenhoutseweg 99-101	166
Bezuidenhoutseweg 377	170
Bezuidenhoutseweg 209-223	171
Prinsestraat 57	172

Deventer

Grote of Sint-Lebuïnuskerk	173
Bergkerk	178
Waag (Brink 57)	184
Brink 10	189
Brink 11-12 (Bouwershuis)	191
Brink 55 (De Drie Haringen)	192
Brink 89 (Penninckshuis)	193
Poort Penninckshuis	199
Stadhuis (Grote Kerkhof 4)	201
Landshuis (Grote Kerkhof 6)	203
Muntenpoortje (Muntengang 1)	205
Poortje Meyershoff	206
Korte Bisschopstraat 16	207
Waterstraat 4	210
Lange Bisschopstraat 58	211
Lange Bisschopstraat 38	212
Rijkmanstraat 4	213
Bergschild 32-40 (Bokkingshang)	214
Brink 25	215
Nieuwe Markt 34	219
Keine Overstraat 57	220
Grote Overstraat 49	221
Keizerstraat 39	223
Singel 25	224

Dordrecht

Grote Kerk	227
Muntpoortje	235
Voorstraat 265	237
Voorstraat 182	238
Voorstraat 178	239
Voorstraat 168	240
Voorstraat 253	241
Groenmarkt 17	242
Wijnstraat 105 en 107	243
Wijnstraat 88	245
Wijnstraat 87	246
Visstraat 9	247

Enkhuizen

Westerkerk	248
Zuiderkerk	273
Oude Weeshuis	276
Torenstraat 20	279

Gouda

Sint-Janskerk	280
Stadhuis (bordes)	288
Lazaruspoortje	292
Poort Sint Elizabethgasthuis	293
Springend Hert (Turfmarkt)	294
Waag (aan de Markt)	295
Lage Gouwe 14	296
Turfmarkt 12	298
Markt 67	301

Groningen

Nieuwe Kerk	302
Oude Boteringstraat 74	308
Ubbo Emmiussingel 17	309
Ubbo Emmiussingel 23	310
Ubbo Emmiussingel 27	311
Ubbo Emmiussingel 37	312
Ubbo Emmiussingel 41	313
Ubbo Emmiussingel 55	315
Ubbo Emmiussingel 59	316
Praediniussingel 1	317
Coehoornsingel 117	318
Gedempte Zuiderdiep 56	319

Nieuwe Ebbingestraat 60	321
Academiegebouw (Broerstraat 5)	322
Lantaarn op Grote Markt	326
Harmonie	327
Marktstraat 6	329
Marktstraat 11	330

Haarlem

Grote of Sint-Bavokerk	331
Spekstraat 9	355

Haarzuilens

Kasteel De Haar	357
-----------------	-----

Hoorn

Statencollege	374
Grote Noord 31	376
Grote Oost 43	377
Grote Oost 24	378
Kleine Noord 17	379
Grote Noord 39	380
Noorderkerk (Kleine Noord 32)	381

Leiden

Gravensteen	383
Pieterskerkhof 22	385
Breestraat 22 (Gemeenlandshuis)	386
RMO	387

Maarssen

Hek Otterspoor (Zandpad 27)	389
Herengracht 22 (De Boomgaard)	391
Hervormde Kerk (Dorpskerk)	393
Goudestein	398

Maastricht

Sint-Servaasbasiliek	400
Onze Lieve Vrouw (Sterre der Zee)	404

Nieuwersluis

Vreedenhoff	410
-------------	-----

Nijmegen

Sint-Stevenskerk	412
Stadhuis	424

Roermond

Cuypershuis	427
Grote Kerkstraat 11-13	433
Varkensmarkt 13	438
Munsterplein 14	439

Schoonhoven

Grote Kerk	440
Veerpoort	450
Lopikerstraat 37	451

Utrecht

Domkerk	452
Pandhof	463
Academiegebouw	469
Jacobikerk	474
Pieterskerk	488
Paulusabdij	491
Nicolaaskerk	492
Korte Nieuwstraat 2	496
Catharijneconvent	498
Utrechts Archief	501
Drift 23	503
Kromme Nieuwegracht 43	505
Plompetorengracht 1 en 3	508
Plompetorengracht 26	509
Plompetorengracht 5	510
Lange Nieuwstraat 6	511
Geertestraat 30 en 30 bis	512
Spoorwegmuseum	511
Steenweg 44	519
Minrebroederstraat 14	521
Leideseweg 84	522
Voetiusstraat 2	523
Museum Speelklok	524

Zutphen

Walburgiskerk	531
Waagpoort (Groenmarkt 40)	535
Waterstraat 51	537
Nieuwstad 42 (De Grutmolen)	537

Zwolle

Grote Kerk	538
Diezerstraat 40	547

Onze verzameling

Groene Wolven uit Adamselisi	548
Koperen Groene Man en Zwanen	549
Eikenhouten Groene Leeuwen	551
Eikenhouten Groene Man	551
Messing gehoornde Groene Man	552
Spinstoel met Groene Draken	553
Groene Man en Vrouw uit Urbino	554
Groene Man uit Deruta	556
Groene Man en Sater uit Portugal	557
Dionysos als Groene Man	558
Antinoos als Dionysos	564
Groene Vrouwen van Walter Crane	565
Groene Zeevrouw	568
Groene Man en Vrouw op fontein	569
Groene Tara in Nepal	570
De hedendaagse Groene Man	571

Bibliografie

572

Register

575

De Groene Man en de Groene Vrouw in Nederland

Veel mensen denken dat Groene Mannen alleen in het buitenland te zien zijn, maar wie er oog voor heeft, kan in Nederland talloze Groene Mannen, Groene Vrouwen en andere Groene Wezens aantreffen.

Amsterdam

Veel Groene Mannen zijn te vinden op de gevels van de panden in de Grachtengordel. In de huizen zijn vaak ook Groene Wezens afgebeeld, maar die zijn alleen te zien voor de bewoners of de mensen die daar werken. We zullen beginnen met een bezoek aan het Rijksmuseum.

Rijksmuseum

Als regel moet je oog hebben voor Groene Wezens omdat je aandacht naar iets anders wordt getrokken.

Een duidelijk voorbeeld is een bord dat in de 16^e eeuw in Italië is gemaakt. De meeste mensen kijken naar de afbeelding in het midden en vragen zich af wat die voorstelt. Een man met een kroon en ezelsoren. Het is koning Midas die van Apollo ezelsoren kreeg nadat Midas had gezegd dat Pan mooiere muziek maakte dan hij. Hier moet Midas een ander oordeel vellen, over een geknielde naakte man, die door de vrouwen achter hem kennelijk van iets beschuldigd wordt, terwijl anderen hem verdedigen.

De afbeelding is mooi, zoals we dat van Italiaanse majolica uit de 16^e en 17^e eeuw gewend zijn. In de rand van dergelijke borden zijn vaak Groene Wezens te vinden en dat is ook hier het geval. Op de foto rechtsboven is een deel van de rand uitvergroot. In het midden een Groene Man met vleugels aan weerskanten van zijn hoofd. Zijn baard en haren gaan over in stengels met bladeren. Uit de stengels komt links en rechts een dolfijn.

Uit de bek van elke dolfijn komt een stengel die eindigt in het hoofd van de gehoornde Pan. In totaal dus vijf Groene Wezens en op de rand van het bord zijn nog negen van dergelijke afbeeldingen te zien.

Groene Man als deurklopper

Soms moet je goed kijken om een wezen als Groene Man te identificeren. De foto rechts toont een deurklopper, gemaakt tussen 1525 en 1550 in Padua, Italië. Een man met een baard ligt op een stier die hij bij de horens vasthoudt. Aan de bovenkant gaan zijn haren over in bladeren die een soort kroon vormen. Een bekende manier in de renaissance om Groene Mannen weer te geven. Het onderlijf van de Groene Man is bedekt met bladeren of veren en eindigt in een staart die omhoog steekt, als die van een schorpioen.

De pilasters van Kamphuijsen

In 1790 en 1791 liet de rijke Josephus Augustinus Brentano zijn huis aan de Herengracht in Amsterdam verfraaien met 12 pilasters, beschilderd in olieverf op panelen door Jan Kamphuijsen (1760-1841) naar een ontwerp van de Italiaan Giambattista Maderni (1758-1803). Van de twaalf panelen zijn er vier bewaard gebleven en in het Rijksmuseum tentoongesteld.

De afbeelding op de vorige pagina toont de onderkant van de maand december. De stijl is barok met sterke renaissance-invloeden. De handvaten van een vaas worden gevormd door twee slangen die halverwege hun lijf een gezicht vormen. Dergelijke van opzij geziene maskerachtige gezichten zijn in de renaissance en de barok veel gebruikt om Groene Mannen af te beelden. Maar hier zitten de Groene Mannen, liever gezegd Groene Kinderen, wat hoger. Ze hebben cupido-achtige bolle gezichten en krullen. Hun onderlijf komt voort uit de acanthusbladeren op de vaas. Naar boven toe gaat de afbeelding verder en vormt een kandelaber. Aan het eind van de 15^e eeuw werd het Domus Aurea, het paleis dat keizer Nero

tussen 65 en 68 had laten bouwen, herontdekt. De fresco's in het paleis vormen kandelabers, verticale constructies van vegetatie, voorwerpen en personen die in de lucht lijken te zweven. Vanaf dat moment, tot het eind van de 19^e eeuw, waren kandelabers populair en zijn talloze malen afgebeeld in kerken, paleizen en villa's.

Als onderdeel van de kandelaber zien we een fakkel. In het midden brandt een vuur, maar links en rechts groeien acanthusranken die eindigen in een bloem. Uit beide bloemen groeit een acanthusstengel die eindigt in een platform waarop een zwaan staat.

Boven de zwanen een groteske figuur, typerend voor de afbeeldingen in de Domus Aurea. In plaats van benen heeft hij bokkenpoten die rusten op de vleugels van de zwanen. In plaats van armen heeft hij dubbele vliedervleugels. Op zijn hoofd draagt hij een gouden kroon. Daarboven weelderige stengels, die op pauwenveren lijken en kennelijk uit zijn hoofd groeien. Dergelijke groteske voorstellingen zijn essentieel voor veel afbeeldingen uit de renaissance en de barok. Ze tarten ons voorstellingsvermogen en lijken elke grens tussen mens, dier en vegetatie te overschrijden. Je kunt de afbeeldingen niet beredeneren en proberen te verklaren. Je kunt je alleen eraan overgeven om je binnen te laten voeren in die mysterieuze wereld waarin alles mogelijk is,

de wereld waarin Groene Wezens regelmatig je pad kruisen.

Op de foto links, de kandelaar van november, zien we onderaan een vrouw met twee vogels die met hun lange snavels uit haar mond lijken te drinken. Daarboven Nike (Victoria) met in haar hand een olijftak. Daar weer boven in een ovale omlijsting een kentaar, hier de Boogschutter, het astrologische teken dat op 22 november begint. Om hem heen jachtattributen en trofeeën: een jachthoorn, een pijlenkoker met pijlen en eronder twee geschoten herten.

Boven dit jachttafereel een uil, symbool voor Minerva (Athena) en wijsheid. Boven de uil zien we een Groene Man. Op zijn hoofd groeien bladeren. Twee olijftakken, die uit de kop van de uil lijken te komen, omlijsten zijn gezicht. Daar weer boven een nestje met vogels en eieren.

De bovenste helft van de maand september toont verschillende interessante afbeeldingen. Uit het ornament onderaan de foto komen stengels waaraan twee brandende fakkels zijn gebonden.

De stengels gaan naar boven toe over in de om elkaar gedraaide benen van twee sfinxachtige Groene Vrouwen. In de barok zijn vaak vrouwen met om elkaar gedraaide benen afgebeeld, maar hier komen de benen uit de stengel onder ze en maakt ze tot Groene Vrouwen. Hun houding is typerend voor vrouwelijke sfinxen en hun onderarmen gaan over in de klauwen van een leeuw.

Boven de vrouwen een kader met daarin de slapende Venus. Daar weer boven zien we een Groene Man als smid. Zijn onderlichaam bestaat geheel uit bladeren en ook op zijn hoofd groeien stengels. Hij heeft vleugels en in zijn handen houdt hij een voorhamer en een tang.

Driedeurskast met Groene Man

In het Rijksmuseum bevindt zich een driedeurskast, gemaakt in Parijs tussen 1835 en 1838, die in het bezit van koning Willem I is geweest.

De Groene Man midden onder valt direct in het oog. Boven op zijn hoofd groeien grote acanthusstengels en graan en druiven omzomen zijn hoofd. Maar er is meer te zien op deze kast.

Vier hermen omljsten de deuren. Meestal zijn hermen vrouwen, maar dit zijn mannen met een baard. Vanaf hun middel hangen bladeren, wat ze als Groene Mannen kenmerkt. Van onder de bladeren komen de koppen van twee dolfinen te voorschijn. Daaronder hangen andere bladeren die de pilaar van de herme bedekken. Ze houden hun armen boven hun hoofd, de handen in een met bladeren bedekte opening gestoken. Worden ze gevangen gehouden? Of staan ze daar vrijwillig? Aan weerskanten van deze mannen het hoofd van een Groene Man, omzoomd met klimopranken. Dat zijn tien Groene Mannen op deze kist.

Sauskom met Groene Cupido

Het Rijksmuseum bezit enkele stukken van een 140-delig servies van verguld zilver, dat in 1819 is gemaakt in opdracht van een vertrouweling van de Russische tsarina. Maker is de zilversmid Jean Baptiste Claude Odiot (1763-1850).

Op de foto's hierboven een sauskom waarvan het handvat bestaat uit een Groene Cupido. Vanaf de renaissance werden cupido's, ook wel eroten of putti's genaamd, soms met vleugels afgebeeld en soms zonder. Hun krullen en knappe gezichten geven dan aan dat het cupido's betreft en geen gewone jongens.

Cupido's zijn ook vaak te herkennen aan de hoorn van overvloed die ze dragen. De cupido op de sauskom houdt zelfs twee hoorns omhoog, met elkaar verbonden door een overvloed aan vruchten.

Dat het een Groene Cupido betreft, wordt duidelijk als we hem op de rug kijken. Zie de foto rechtsboven. Zijn onderlichaam bestaat geheel uit grote bladeren die de buitenkant van de sauskom bedekken.

Een riem scheidt zijn rug van zijn onderlijf en wekt zo de illusie dat een rok zijn benen bedekt, maar een goed verstaander weet dat hij helemaal geen benen heeft, net zo min als de hermen op bovenstaande drijdeurskast die hebben. Bij de hermen is dat duidelijker omdat de huid van hun bovenlijf naadloos overgaat in de neerhangende bladeren. Vaak is een riem of band een middel om te verdoezelen dat het wezen een menselijk bovenlijf en een plantaardig onderlijf heeft..

Koffiepot met Groene Vrouwen

In 1817 kocht Nicolaas, die twee jaar later tsaar Nicolaas I van Rusland zou worden, in Parijs een uit 1000 stukken bestaand servies, gemaakt door de Franse zilversmid Martin Guillaume Bessain (1764-1838), naar een ontwerp van Charles Percier (1764-1838). Het Rijksmuseum bezit enkele delen van dit servies, waarvan rechts een koffiekan van verguld zilver.

Aan de bovenkant is een gevleugelde Groene Vrouw afgebeeld. Haar haren zijn in een knot gebonden. Haar bovenlichaam is naakt. Onder haar billen gaat haar onderlichaam over in acanthusstengels.

Op de pot zelf bevindt zich aan beide kanten een vergelijkbare gevleugelde Groene Vrouw. Alleen gaan de stengels van haar onderlichaam naar achteren verder en vormen een sierlijke voluut met stengels en bloemen.

Commode met Groene Vrouwen

In de renaissance waren Groene Vrouwen bijzonder populair en in de neorenaissance van de 19^e eeuw was dat niet anders. Het rijksmuseum heeft hier ook verschillende voorbeelden van.

In 1834 maakte de Franse meubelmaker Friedrich Frickhinger een secretaire, een commode en een tafel met inlegwerk in ivoor en andere materialen van Ernst Blechschmidt. Op de secretaire en de boven afgebeelde commode liet hij aan de bovenkant van het voorpaneel twee Groene Vrouwen uit knoppen te voorschijn komen. Zie onderstaande foto.

De gebladerde 'rokjes' geven al aan dat het Groene Vrouwen zijn. Bovendien komen ze uit het midden van een acanthusvolut, eveneens een standaardmanier in de (neo)renaissance om Groene Mannen en Groene Vrouwen te tonen. Het rokje vormt het onderlichaam van de Groene Vrouwen en is tevens een knop aan het eind van de acanthusstengel.

Ook hier dus een voorbeeld van hoe het gebladerde onderlichaam van een Groene Man of Groene vrouw de illusie van een kledingstuk wekt.

Groene Man op staand horloge

Hoewel Groene Mannen in de barok minder vaak zijn afgebeeld zijn dan in de renaissance, zijn ze wel degelijk aanwezig.

Het Rijksmuseum bezit een staand horloge, gemaakt tussen 1760 en 1765 door meester meubelmaker Balthazar Lieutaud. Acanthusranken omringen het uurwerk aan alle kanten. Er bovenop staat Saturnus met zijn zeis, hier in zijn hoedanigheid van Vader Tijd, een zandloper in zijn linkerhand. Hoewel Saturnus bij de Romeinen geen vleugels had, werd hij als Vader Tijd vaak wel als zodanig afgebeeld, om te benadrukken dat de tijd vliegt.

In het midden van het staand horloge bevindt zich een Groene Man. Zijn hoofd is omzoomd door bladeren en vruchten. Een strik onder zijn kin benadrukt zijn menselijkheid. Hij is één met de natuur en tegelijk een beschaafd mens, geen dier of wildeman.

De Groene Mannen van het Rijksmuseum zelf

Bovenstaande foto's betreffen de collectie van het Rijksmuseum, maar in het gebouw zelf zijn ook tientallen Groene Mannen te vinden. Die wonen daar sinds architect Pierre Cuypers in 1885 het gebouw voltooide. In ons boek *De Groene Man en de Groene Vrouw* (2011) hebben we de voorliefde van Cuypers voor Groene Mannen en Groene Vrouwen uitgebreid beschreven, maar toen we het boek schreven was het Rijksmuseum tien jaar lang gesloten wegens renovatie en ging pas in 2013 weer open. In ons boek daarom niets over het Rijksmuseum en ook de collectie konden we niet bekijken.

Groene Mannen en Groene Vrouwen op de gevel

Voordat je het museum ingaat, kom je al een aantal Groene Mannen en Groene Vrouwen tegen op een bijgebouw, de zogeheten Villa.

Op bovenstaande foto's twee Groene Mannen als draagsteen. Op het hoofd van de linker groeien acanthusbladeren, terwijl wijnranken en druiven van onder zijn kin komen. Rond het hoofd van de rechter groeien hulstbladeren en bessen.

Vergelijkbare draagstenen op een andere hoek van de Villa tonen twee Groene Vrouwen, waarvan er een hierboven is weergegeven. De Groene Vrouwen van Cuypers zijn herkenbaar aan de doek die hun voorhoofd en hals bedekt. De vegetatie groeit niet rechtstreeks op het hoofd, maar omringt dat aan alle kanten. Hierin sluit Cuypers aan bij de gotische traditie.

Op gotische kerken zijn Groene Mannen vaak te vinden als draagsteen onderaan een boog. Cuypers heeft hier voor de buitengevel van het Rijksmuseum vaak gebruik van gemaakt. De gezichten van bovenstaande Groene Mannen gaan aan alle kanten over in gebladerte.

Aan beide kanten van de boog boven de huidige ingang van het museum zijn een aantal Groene Wezens te zien. Links de kop van een Groene Stier die uit acanthusbladeren te voorschijn komt.

Rechts daarvan het hoofd van een Groene Man. Van onder zijn kin komen acanthusbladeren die zijn gezicht omringen. Zijn snor gaat over in acanthus. Op zijn hoofd andere bladeren en vruchten.

Onder deze voorstelling een kleinere Groene Man die gemakkelijk aan de aandacht ontsnapt. Zie de foto links. In romaanse en gotische kerken zijn Groene Mannen soms te vinden boven een regenpijp. Cuypers maakt daar graag gebruik van..

De Eregalerij

Naar de tweede verdieping van het Rijksmuseum gaan de meeste mensen om de Nachtwacht en andere meesterwerken te bekijken, maar in de Eregalerij, waar de belangrijkste schilderijen hangen, heeft Cuypers een groot aantal Groene Mannen en Groene Vrouwen afgebeeld.

Als draagsteen onder de bogen in de Eregalerij is meestal een Groene Man of Groene Vrouw afgebeeld. Soms naast elkaar, zoals op bovenstaande foto. De baard en de haren van de man bestaan uit bladeren. De bladeren om zijn hals geven aan dat hij uit de vegetatie komt. De vrouw heeft bladeren en een gouden sieraad om haar hals, terwijl andere stengels en bladeren haar hoofd omringen. Soms zijn het twee Groene die samen zijn afgebeeld, zoals in onderstaande foto. Tussen ze in wijnranken en druiven.

Geen van de Groene Mannen en Groene Vrouwen in de Eregalerij is gelijk aan een andere. Op de foto linksboven zien we een Groene Vrouw met bladeren die haar hoofd omringen. Onder het parelsnoer om haar hals is een uil met gespreide vleugels te zien.

De Groene Vrouw op de foto rechts heeft om haar hals een dubbele krans van bladeren. Op haar hoofd wijnranken en een tros druiven.

Heel anders van stijl zijn bovenstaande Groene Man en Groene Vrouw.

De ramen

Cuypers ontwierp ook de gebrandschilderde ramen voor het Rijksmuseum. En ook hier zijn Groene Mannen te vinden.

Centraal Station Amsterdam

Tussen 1881 en 1889 bouwde Pierre Cuypers het Centraal Station van Amsterdam. Ook hier zijn Groene Mannen in het ontwerp opgenomen, maar Groene Vrouwen ontbreken.

Het meest opvallend is de Groene Man op een van de torens, onder de waakzame schilddrager van de koning, in zijn harnas. Van het gezicht van de Groene Man groeien naar alle kanten bladeren.

Groene Mannen zijn ook te vinden op een ornament aan de gevel van het Koninklijk Paviljoen, waarin zich de koninklijke wachtkamer bevindt. Het ornament is ontworpen door Cuypers en uitgevoerd door Frans Vermeylen en Martin van Langendonck. Zie de foto op de volgende pagina.

De woorden Elektriciteit, Nijverheid en Stoom benadrukken een dynamische samenleving. In het middelste paneel vertegenwoordigen graan oogstende boeren de landbouw. Linksonder belichamen een naakte, gevleugelde godin en een gevleugelde cupido de kracht en snelheid van elektriciteit. Midden onder is een jonge vrouw of godin met blote borsten afgebeeld tussen werklieden die de nijverheid uitbeelden. Rechtsonder een halfnaakte godin op een gevleugelde wagen die de snelheid en kracht van stoom vertegenwoordigt. Boven de oogstende boeren v.l.n.r. borstbeelden van Apollo, Ceres (de graangodin en beschermvrouw van de landbouw) en Vulcanus (de goddelijke smid).

In de zwikken tussen deze godheden zijn twee gehoornde Groene Mannen afgebeeld. Zie onderstaande foto voor de Groene Man tussen Apollo en Ceres.

Het ornament vertegenwoordigt het beste dat Nederland in de visie van Cuypers te bieden heeft. De Groene Mannen nemen daarin een ereplaats in.

Een tweede ornament op het Koninklijke Paviljoen sluit hierbij aan. De woorden Welvaart, Verbroedering en Beschaving geven aan dat Nederland niet alleen een dynamische, maar ook een harmonieuze samenleving is. Hiervoor wordt hard gewerkt. Nederland is een zeevarende natie. Het middenpaneel toont een schip waarvan de lading in de haven wordt gelost. Linksboven een borstbeeld van Mercurius, de god van de handel. Daarnaast Minerva, beschermvrouw van handwerkslieden en kunstenaars. Rechtsboven Neptunus, de zeegod en beschermheer van de scheepvaart. In de zwikken tussen deze godheden ook hier gehoornde Groene Mannen.

Dat Nederland als deugdzaam, maar niet als preuts werd voorgesteld, moge blijken uit het feit dat zowel de welvaart als de beschaving door een vrijwel naakte vrouw wordt voorgesteld. Achter de welvaart het grote wiel van de industrie, dat wel.

Aan de oostelijke zijwand van het Koningspaviljoen een reliëf in neorenaissancestijl, als omlijsting van een gedicht van Alberdingk Thijm, gemaakt in 1889 door de Amsterdamse beeldhouwer Eduard Roskam in opdracht van Cuypers. Alberdingk Thijm was zijn schoonvader..

Aan de bovenkant van het reliëf een Groene Man. Bladeren groeien rondom zijn hoofd. Een festoen met bloemen hangt onder zijn hoofd. Andere festoenen met bloemen en vruchten omzomen het hele reliëf.

Onder het reliëf een gehoornde Groene Man. Aan alle kanten groeien bladeren op zijn gezicht. Uit zijn mond komen eveneens bladeren.

De Amsterdamse grachtengordel

Veel Groene Mannen en Groene Vrouwen zijn te vinden op de gevels van grachtenpanden die tussen 1650 en 1725 zijn gebouwd of verbouwd, maar ook op huizen uit 19^e eeuw kun je ze aantreffen. Een aantal grachtenpanden hebben we al beschreven in *De Groene Man en de Groene Vrouw*, maar er is er nog een die de aandacht verdient.

Herengracht 380-382

Het dubbele huis Herengracht 380-382 is in 1889 gebouwd door architect Abraham Salm (1857-1915) in opdracht van Jacob Nienhuys, een schatrijke tabaksplanter. De twee huizen die er voordien stonden, waren door brand verwoest. Het stadspaleis heeft een on-Amsterdams uiterlijk, geïnspireerd op de Franse renaissance in de Frans I-stijl. Kosten nog moeite werden gespaard om er iets bijzonders van te maken. Het was het eerste woonhuis in Nederland dat van elektrisch licht was voorzien. Vanaf 1921 zijn er verschillende banken in het gebouw gehuisvest en sinds 1997 bevindt zich hier het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.

Salm zocht zijn inspiratie voor de ornamenten in de Grieks-Romeinse oudheid. Mercurius en Minerva, symbolen voor handel en kunstnijverheid, flankeren de topgevel. Zie de foto op de vorige pagina.

Wat lager op deze gevel rusten twee gevleugelde Groene Vrouwen tegen de muur. Zie onderstaande foto. Bij de Grieken en Romeinen waren kariatiden beelden van vrouwen die het dak ondersteunden. Soms zijn ze helemaal menselijk, maar vaak wordt hun onderlijf gevormd door een schuin aflopende platte pilaster en dan zijn het hermen. In de renaissance en de barok werden de pilasters vaak gebogen weergegeven, alsof ze konden bewegen. Op briljante wijze heeft Salm de pilasters omgevormd tot hoorns van overvloed waaruit het lichaam van de vrouwen te voorschijn komt. Uit de hoorns komen ook acanthusbladeren en de vrouwen zijn daarom te beschouwen als Groene Vrouwen. De kroon op hun hoofden banadrukt hun hoge status.

De gevel en de Groene Vrouwen zijn gefotografeerd vanaf de overkant van de gracht, maar van dichtbij is nog veel meer te zien.

Opmerkelijk zijn de tientallen Groene Mannen, Groene Vrouwen en Groene Cupido's om de ramen van de erker en de daarnaast gelegen vensters.

Midden onder op de erker is een Groene Vrouw afgebeeld. Haar onderlichaam gaat over in acentusranken die voluten vormen waarin twee vogels zitten. Haar armen rusten op de ranken. Haar blik is naar beneden gericht.

Aan weerskanten van de Groene Vrouw bevindt zich een vergelijkbare Groene Man met een baard. Op bovenstaande foto de man aan haar rechterzij. Zijn blik is schuin naar onderen gericht. Net als bij de Groene Vrouw eindigt de middelste van de acanthusranken in een vaas waaruit vruchten komen. Het is typerend voor de (neo)renaissance dat mensen, planten en voorwerpen in elkaar overgaan. Het is de grenzenloze wereld waarin de Groene Wezens verblijven.

Onder de ramen aan weerskanten van de enker bevinden zich twee Groene Vrouwen die een bord met het huisnummer vasthouden. Op bovenstaande foto's de vrouwen die het bord 380 tussen zich in houden. De onderste van de twee foto's laat goed zien hoe uitbundig de acanthusranken zijn die het onderlichaam van de vrouw vormen. In een vergelijkbare voorstelling houden twee andere Groene Vrouwen het bord 382 vast.

Op de benedenverdieping zijn ook een aantal Groene Wezens te vinden.

Op de foto links het venster naast de ingang naar pand 382. De foto boven toont de Groene Vrouw onderin de omlijsting van dit venster. Op haar hoofd heeft ze een kroon van bladeren. Een festoen gaat van haar hoofd naar beide kanten.

Aan weerskanten van de Groene Vrouw bevindt zich een Groene Dolfijn. Bladeren groeien op hun kop en hun lijf. Hun staart gaat over in een pilaster die eindigt in bladeren. Groene Dolfijnen worden vaak afgebeeld in de (neo)-renaissance.

Bovenaan het venster zien we het hoofd van een Groene Man met bladeren op zijn hoofd.

Op de foto linksboven de deur naar pand 382. Links in het portaal bevindt zich een Groene Man met bladeren die op zijn gezicht groeien. Zie de foto rechtsboven van de overneenkomstige Groene Man in het portaal van pand 380..

Onderaan op de deur van 380 is een Groene Man afgebeeld. Zie de foto op de vorige pagina. Uit zijn mond komen acanthusranken die naar links en naar rechts een Groene Vrouw vormen.

Wat hoger op de deur, net boven de brievenbus, twee reliëfs. Zie bovenstaande foto. Op elk reliëf komen twee Groene Vrouwen uit een hoorn van overvloed tevoorschijn.

De deur van het andere huis, 382, toont aan de onderkant een andere voorstelling. Uit een wapenschild in het midden gaat naar links en naar recht een acanthusstengel. Uit elke stengel komt een hoorn van overvloed, terwijl een andere scheut overgaat in het lichaam van een Groene Vrouw. Acht kinderen of cupido's spelen op de stengels. Ze benadrukken de vruchtbaarheid van de wereld waarin Groene Wezens verblijven.

De verscheidenheid van Groene Wezens op dit dubbelpand is verbluffend. De *Amsterdamse Grachtengids* van Tim Killiam (1978) zegt hierover alleen: 'U kunt op de gevel van alles ontdekken.' Gewoonlijk worden Groene Wezens in wetenschappelijke publicaties genegeerd of afgedaan als 'mascarones' (maskers) of 'grotesken, terwijl het toch wel meer zijn dan monsters of levenloze maskers. Groene Wezens bieden ons een blik op de andere wereld, een wereld waarin geen duidelijke omliggende grenzen ons bestaan beperken.

Oudezijds Voorburgwal 241

Veel neorenaissancegebouwen tonen op de gevel minstens één Groene Man. Een voorbeeld is het pand Oudezijds Voorburgwal 241, gebouwd in 1892 door Jan van Looy (1852-1911). Het pand wordt gebruikt door het Leger des Heils. Op de top van de boog op de begane grond zit een Groene Man. Bladeren groeien aan alle kanten op zijn gezicht.

Nieuwendijk 100

Als een huis meer bogen had, werden ze soms allemaal gekroond door een Groene Man. Op bovenstaande foto's het pand Nieuwendijk 100. In 1890 ontwierp Adolf Leonard van Gendt de neorenaissancegevel voor wat destijds hotel Vermunt was. Nu is er een hostel gevestigd.

Amstel 41

Eind 19^e eeuw was de Groene Man als console onder de dakrand populair. Amstel 41 is gebouwd in 1892. Het is het meest linkse huis op de foto linksboven. De huizen ernaast (Amstel 43 en 45) zijn in dezelfde tijd gebouwd. Elk huis heeft drie consoles onder de dakrand. Alle consoles zijn Groene Mannen. De middelste console op het linkerhuis is op de foto rechtsboven te zien. Bloembladeren omringen zijn hoofd.

Leliegracht 25

Het pand Leliegracht 25 is halverwege de 19^e eeuw gebouwd. Van 1855 tot zijn dood in 1875 woonde hier de dichter Everardus Johannes Potgieter. In 1888 is het huis grondig verbouwd en kreeg de gevel het huidige uiterlijk, maar het heet nog steeds het Potgietershuis.

Als regel zijn Groene Mannen te herkennen aan de vegetatie die op hun gezicht of uit hun mond groeit, of uit het feit dat hun onderlichaam uit vegetatie bestaat of uit een knop komt. Maar soms is alleen voor een goed verstaander duidelijk dat

het een Groene Man betreft en dat is hier het geval.

De Groene Man op de foto links is onderdeel van een console onder het balkon. Op zijn hoofd groeien bladeren waarvan de buitenste twee omkrullen.

De Groene Man heeft zware wenkbrauwen en grote, schuin omhoogstekende puntoren.

De console bestaat uit een opgerolde pilaster en vormt daarmee in feite het lichaam van de man als herme. Op de pilaster groeit een acanthusstengel naar boven.

Aan de zijkanten van de console hangen festoenen. Dat is goed te zien op de foto rechtsboven. Het is niet dezelfde console als de foto linksboven, maar in het midden van het balkon, naast het borstbeeld van Potgieter. De drie consoles maken duidelijk dat het gaat om drie Groene Mannen die als herme zijn afgebeeld.

Aan weerskanten van het balkon bevindt zich een kleinere console met een Groene Man. De opgerolde pilaster is hier alleen gestileerd weergegeven, maar het principe is hetzelfde.

Op het hoofd van de man groeien bladeren en ook hij heeft schuin omhoog stevende puntoren. Zijn ogen zijn bijna gesloten en hij glimlacht.

Als sluitsteen van de boog boven de deur, onder het borstbeeld van Potgieter, is eveneens het hoofd van een Groene Man afgebeeld.

Heiligeweg 35

Rond 1890 was neorenaissance de meest toegepaste bouwstijl in Nederland. Architect Gerrit van Arkel (1858-1918) leefde zich helemaal uit in de gevel van Heiligeweg 35, gebouwd in opdracht van bakkerij J. C. Heinemann, nu gebruikt door moderzaak State of Art.

Borden boven de deuren geven het bouwjaar: anno 1890. Aan weerskanten van elk bord een gevleugelde Groene Draak. Hun achterlijf bestaat uit acanthusranken die eindigen in de kop van een Groene Dolfijn.

Op de zeven consoles onder de kroonlijst zijn boos kijkende Groene Cupido's afgebeeld. Ze hebben geen vleugels, maar dergelijke krullenkopjes werden altijd gebruikt voor cupido's, ook wel genaamd putti. Hun lijf bestaat uit een herme die aan de bovenkant, achter hun hoofd, is omgekruld. Op de pilaster van de herme hangen stengels naar beneden die het lijf van de cupido's vormen.

In de acht panelen aan weerskanten van de consoles zijn Groene Dolfijnen en andere Groene Wezens te zien. Bovenstaande foto toont een paneel met midden boven de kop van een Groene Leeuw. Rond de kop zijn bladeren te zien. Uit de bek van de leeuw komen drie stengels. De middelste vormt een kandelaber met vruchten. De andere stengels splitsen zich en vormen voluten waaruit onder vruchten voortkomen en boven de lichamen van Groene Dolfijnen.

Op de andere panelen Groene Draken en Groene Dolfijnen.

Op de consoles aan de buitenkant van de winkelpui is een Groene Cupido ten voeten uit afgebeeld, staand op een vaas. Zie de foto links voor een van deze cupido's. Uit zijn benen komen acanthusranken.

Op de smalle pilasters naast de deuren zijn Groene Wezens afgebeeld. Uit hun bekken komt vegetatie die een kandelaar vormt.

Op de kapitelen van de bredere pilasters gevleugelde Groene Cupido's. Ze hebben geen armen. Uit hun onderlijf komen stengels die, zoals gebruikelijk in de (neo)renaissance, door een balk verbonden zijn met een kandelaar.

Spui 10

Tussen 1891 en 1892 bouwde Eduard Cuypers, een neef van Pierre Cuypers, het pand Spui 10, in opdracht van meubel- en tapijtfabriek H. F. Jansen en Zonen. De bouwstijl is eclectisch, maar de ornamenten zijn pure neorenaissance.

Een Groene Vrouw en een Groene Man vormen de boven- en onderkant van een rechthoekig kader.

Ook neorenaissance is bovenstaande afbeelding op een afgeronde hoek van het gebouw. Links en rechts is een Groene Man afgebeeld. Uit hun monden komen stengels die eindigen in het lichaam van een Groene Dolfijn. Tussen de dolfijnen een pilaster waarin een cupido op een schelp zit.

Hoog boven de Groene Mannen en de cupido zit een gevleugelde Groene Vrouw op een kandelaber en kijkt naar beneden. Haar naakte bovenlichaam is dat van een vrouw, maar haar onderlichaam bestaat geheel uit acanthusranken. Boven haar zien we de koppen van zes Groene Leeuwen in een rond kader. Aan alle kanten groeien bladeren op hun koppen.

Kalverstraat 190

In 1891 ontwierp architect Gerrit van Arkel samen met G. A. Zeeman in opdracht van G.H. de Veer een pand in neorenaissancestijl op de hoek van de Kalverstraat en de Heiligeweg. Het was de huisvesting van sigarenwinkel 't Moortje. Het beeld van de Moor dat destijds op de hoek boven de fries stond, is verdwenen, maar verder is de gevel nog in dezelfde stijl en huisvest sinds 1946 juweliers Lyppens en Schipper, nu Herman Lyppens.

Op de fries plukken en verwerken cupido's tabaksbladeren. Aan beide uiteinden van de fries is een Groene Man afgebeeld.

Boven het ronde raam aan de Heiligeweg houdt een leeuw aan een koordje een bord met het jaartal 1891 in zijn bek.

Daarboven twee Groene Dolfijnen met om elkaar geslagen staarten.

Rechts daarvan twee Groene Dolfijnen aan weerskanten van een bord met het wapen van Amsterdam. Links idem met het wapen van Holland. Onder de wapens het hoofd van een gevleugelde cupido.

Aan weerskanten van de deur en het ronde raam is een kandelaber met schalen en draperingen afgebeeld. Op de top zijn twee Groene Dolfijnen te zien, gericht naar een schaal waarin een vuur brandt. Erboven een schelp, als bekroning van de kandelaber eronder.

Nieuwezijds Voorburgwal no 1821

Dit is het voormalige
hoofdpostkantoor,
waar sinds 1992 win-
kelcentrum Magna
Plaza is gehuisvest.

Het interieur is
verbouwd, maar de
gevel is nog zoals hij
in 1899 is ontworpen
door rijksbouwmees-
ter C. H. Peters.

Als draagstenen onder
een erker fungeren
vier nors kijkende
Groene Leeuwen.

Borden met aanduidingen van de verschillen brievenbussen werden voorzien van koppen, die soms duidelijk een Groene Man voorstelden, zoals de bovenste foto op de volgende pagina. Andere koppen, zoals die bij de post voor het binnenland op de volgende pagina, waren meer gestileerd en alleen voor kenner als een Groene Man te herkennen.

Op de foto links is een Groene Man in een nis boven een raam aan de voorkant van het postkantoor.

Links de omlijsting van een rond raam. Het kopje bovenaan steekt uit bladeren naar boven. Het is dus een Groene Cupido.

Linksboven en rechtsboven houdt een leeuw een doek in zijn bek. Aan de neerhangende einden zijn stenen vastgeknoopt.

Onder het rolwerk waarmee de omlijsting eindigt bevindt zich een hondachtig Groen Dier met lange, puntige oren. Aan de bovenkant gaat de kop over in bladeren. Aan de zijkanten gaat de kop over in het rolwerk dat in de (neo-)renaissance zeer populair was. Omdat het een postkantoor betreft, draagt het dier aan een riem een posthoorn in de bek.

Damrak 11

Het pand Damrak 11 wordt gebruikt door eethuis Bon Appetit. Weinig mensen zal het in de drukte van de straat opvallen dat er op het hekwerk van het balkon vier Groene Mannen te zien zijn, twee aan de voorkant en een aan elke zijkant.

Het huis is een monument van de Gemeente Amsterdam en waarschijnlijk gebouwd tegen het eind van de 19^e eeuw, maar details heb ik daarover niet kunnen vinden.

In een fries boven het balkon zijn twee Groene Mannen en vier Groene Leeuwen afgebeeld.

Op de bovenste foto de hele fries. Op de foto daaronder het rechtergedeelte. Uit de mond van de Groene Man komen stengels die eindigen in de kop van een gevleugelde Groene Leeuw. De Groene Man heeft kleine vleugels aan weerskanten van zijn hoofd, zoals hij in de neorenaissance vaak werd afgebeeld.

Damrak 62

In 1886 bouwde architect Jan van Looy (1852-1911) in neorenaissancestijl het pand Damrak 62. Tot het faillissement in 1999 was hier boekhandel Allert de Lange gevestigd. Nu wordt het pand gebruikt door schoenenwinkel Subzero. De etalage is er niet mooier op geworden, maar de pui is in ieder geval niet verbouwd, zoals met veel winkels in de binnenstad is gebeurd. De status van Rijksmonument beschermt het gebouw.

In de gevel zijn borstbeelden van Rembrandt en Rubens te zien. Daarboven een fries met aan de uiteinden Groene Wezens, die alle grenzen overschrijden. Ze hebben kinderkopjes en vleugels, als cupido's. Maar ze hebben ook borsten en een onderlijf waarop vegetatie groeit, zoals bij Groene Vrouwen. En ze hebben vissenstaarten, als meerminnen. Groene Wezens laten zich niet beperken in hun uitingsdrang.

Het poortje van De Brakke Grond

De neorenaissance greep natuurlijk terug op de bouwstijl die zich in de 16^e en 17^e eeuw vanuit Italië verspreidde. Ook in Amsterdam zijn renaissancegebouwen te bewonderen. Een aantal voorbeelden hiervan hebben we gegeven in *De Groene Man en de Groene Vrouw*, maar er is natuurlijk veel meer. Veel Groene Wezens maken echter onderdeel uit van het interieur, het trappenhuis en de pronkkamers, die niet voor het publiek geopend zijn.

Wel te bekijken is het poortje met het opschrift : ‘De Brasse Grond Anno 1624’. Het poortje bevindt zich op de Oudezijds Voorburgwal, naast nummer 290. De naam verwijst naar het drassige gebied dat zich hier bevond. Het zoete water van de Amstel en het zeewater uit het IJ zorgden hier voor een brakke bodem. Het gebied achter het poortje is vanaf de 15^e eeuw gebruikt voor de bouw van een klooster, dat later als rederijkerskamer dienst deed.

Als sluitsteen van de boog boven het poortje de kop van een leeuw. Op de pilasters aan weerskanten van het poortje is het kopje van een cupido te zien. Aan weerskanten van zijn hoofd een rol die eindigt in acanthusranken. Zijn haren lijken op bladeren. Aan een koord om zijn hals hangt een soort hoorn van overvloed met vruchten erin. Het is genoeg om hem als Groene Cupido te beschouwen.

Boven elke pilaster is een merkwaardig dier afgebeeld. Ze hebben de kop van een leeuw, maar ook horens. Aan de horens hangen stengels met bloemen. Het zijn Groene Dieren.

Het Paleis op de Dam

Het Paleis op de Dam trok in 2014 een recordaantal van 231.855 bezoekers. Het is de vraag hoeveel van die bezoekers ook hebben gehad voor de Groene Wezens die daar sinds 1665 wonen. Er is tenslotte zoveel te zien in het paleis dat de Groene Wezens gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen. Het paleis is tussen 1648 en 1665 gebouwd als stadhuis van Amsterdam, naar een ontwerp van Jacob van Campen (1596-1657). Ook de decoraties van het paleis zijn door Van Campen ontworpen. De schitterende beelden in zijn paleis zijn gemaakt door Artus Quellien (1609-1668) en Rombout Verhulst (1624-1698).

In de Burgerzaal, de grootste zaal van het paleis, 27 meter hoog, bevindt zich een door Quellien gemaakt beeld van Atlas die het hemelgewelf draagt. Aan de achterkant van het paleis staat op het dak eenzelfde beeld. Opvallend is de krans van bladeren op het hoofd van Atlas. Zo wordt hij gewoonlijk niet afgebeeld. Het is ook geen lauwerkrans die hem als kampioen zou aanduiden. Is het alleen maar een krans? Of is hij een Groene Man? Quellien laat het in het midden.

Op de plafonds in de galerijen die de verschillende zalen met elkaar verbinden zijn veel reliëfs te zien, waarschijnlijk ontworpen door Van Campen.

Op de foto links vier gevleugelde Groene Cupido's. Hun onderlichaam bestaat geheel uit acanthus-stengels en -bladeren.

De stengels van de bovenste cupido's zijn in typische renaissancestijl door een balkje verbonden met die van de onderste twee.

Op de foto rechts vier andere gevleugelde Groene Cupido's. Festoenen die uit de oren van de cupido's lijken te komen, verbinden hun hoofden met elkaar.

Vanuit het midden van de voorstelling gaan vier stengels met bloemen naar buiten, onder de festoenen door, en vormen zo een harmonieus geheel.

Artus Quellien maakte de beelden van de goden en godinnen in de galerijen van het paleis: Diana, Mercurius, Apollo, Mars, Venus, Saturnus en Kybele.

In de zuidelijke galerij staat een beeld van Jupiter met naast zich een stier en een adelaar.

Links en rechts van het beeld heen zijn twee Groene Rammen afgebeeld. Zie de foto onder voor de linker. De kop van de ram is het middelpunt van een festoen van eikenloof en eikels. De ram en de eik zijn attributen van Jupiter, zoals ze dat ook voor de Griekse Zeus waren.

Onder het beeld van de god is links en rechts een verticale festoen met een Groene Ram afgebeeld. Zie de foto rechts voor een van de twee. De kop is ook hier gevat in eikenloof met eikels.

Bij geen van de andere goden en godinnen in het paleis zijn op een dergelijke manier Groene Dieren opgenomen in de festoenen die ook daar aanwezig zijn.

Boven de bogen in de Burgerzaal die toegang geven tot de galerijen zijn verschillende deugden afgebeeld. Op bovenstaande foto zien we Matigheid., geflankeerde door hangende festoenen met daarin merkwaardige voorstellingen.

In de top van de festoenen lijken cupido's te zitten, maar de linker hebben hoeven en de rechter een vissenstaart. Ze horen niet bij Matigheid maar bij de lager afgebeelde elementen aarde (links) en water (rechts). Daarom zien we rechts ook een vis en een derde wezen met een vissenstaart.

Links zien we een slang, geassocieerd met het element aarde en twee Groene Leeuwen die uit een knop te voorschijn komen.

De Vierschaar is de zaal in het paleis waar doodvonnissen werden uitgesproken toen het gebouw nog als stadhuis fungeerde. De ruimte, gedecoreerd door Van Campen, ademt dan ook een naargeestige sfeer, met doodskoppen, het oordeel van Salomo en huilende vrouwen als kariatiden.

Bovenstaande foto toont de plaats vanwaar de rechter zijn vonnis uitsprak, geflankeerd door twee wenende Groene Cupido's. Ze komen uit acanthusbladeren en hun haren gaan over in acanthus. Leven en dood gaan hier hand in hand.

Al met al een indrukwekkende hoeveelheid Groene Wezens in de hoofdstad, met een verbluffende variëteit. En er zijn er veel meer dan ik hier heb laten zien.

De Nieuwe Kerk Amsterdam

De Nieuwe Kerk is oorspronkelijk gebouwd aan het eind van de 14^e eeuw. In 1578 ging de kerk over in protestantse handen en werd daartoe ontdaan van altaren, heiligenbeelden en muurschilderingen. In 1645 brandde de kerk vrijwel volledig af en is vanaf 1648 herbouwd en voorzien van een nieuw interieur. Vanaf 1980 wordt het gebouw alleen nog gebruikt voor culturele manifestaties. Daardoor hebben we slechts het westelijke gedeelte van de kerk kunnen bezichtigen voor onderstaande foto's.

Het hoofdorgel

Orgelbouwer Germer van Hagerbeer maakte tussen 1650 en 1673 een orgel voor de kerk en Jacob van Campen, de architect van het Paleis op de Dam ontwierp de orgelkast. Artus Quellien, die beelden voor het Paleis heeft gemaakt, verzorgde het beeldhouwwerk op het orgel. Zie onderstaande foto. Op de volgende pagina details van het werk van Quellien.

Onder het rugpositief (het middelste, vooruitstekende deel van het orgel) maakte Quellien een beeldengroep als sluitstuk. Hierin zijn twaalf gevleugelde cupido's en drie gevleugelde Groene Vrouwen opgenomen. De cupido's maken muziek met cimbalen, een tamboerijn en fluiten of klauteren tussen guirlandes en acanthusbladeren door.

De Groene Vrouwen hebben een naakt bovenlichaam, maar alleen vleugels, geen armen. Hun onderlichaam gaat over in stengels, bloemen en knoppen. Wat daaronder zit, gaat schuil achter het schild dat twee cupido's omhooghouden. Op het linker en rechter schild het wapen van Amsterdam, met de drie kruisjes. Op het middelste schild een koggeschip, embleem van de zeevarende stad. Rechts de middelste Groene Vrouw vanuit een andere hoek gefotografeerd.

De preekstoel

Tussen 1649 en 1666 maakte Albert Jansz. Vinckenbrinck een nieuwe preekstoel voor de kerk omdat de oude door de brand was verwoest. Het is een traditioneel ontwerp, met een zeskantige kuip en een zeskantig klankbord erboven. Maar Vinckenbrinck weet op meesterlijke wijze perspectief in het houtsnijwerk te brengen. Op vier panelen is een evangelist afgebeeld, geflankeerd door deugden. Op onderstaande foto is dat Lucas met zijn os als embleem. Links is Hoop afgebeeld, een vrouw met samengevouwen handen en rechts Gerechtigheid met een zwaard en een weegschaal.

De kuip van de preekstoel wordt gedragen door zes Groene Mannen. Ze hebben geen armen, maar wel vleugels. Hun onderlichaam gaat over in een buigzame pilaster die eindigt in twee krullen met bladeren. Tegen deze gestileerde voeten ligt een rol met bladeren. Op hun hoofden een spiraal waaruit bladeren omhoogschieten over de onderkuip. De spiraal en de bladeren zijn onderdeel van de onderkuip, maar vormen tegelijk een kroon voor elke Groene Man.

Onderaan de trap die naar de kuip leidt, staat aan weerskanten een Groene Man. Zie de foto rechtsboven voor de linker van de twee. Ze hebben vleugels, maar geen armen. Hun onderlijf gaat over in een pilaster die in bladeren eindigt. Het ornament voor hun schoot eindigt in rolwerk met bladeren.

Het doophek

Om de preekstoel heen staat een in 1660 gemaakt doophek. Het hek bestaat uit rechthoekige panelen met andere rechthoeken daarbinnen. Alleen het paneel recht tegenover de preekstoel is van figuratieve reliëfs voorzien. Zie onderstaande foto voor het linkerdeel van dit paneel.

In het paneel hangen drie festoenen naar beneden. Boven de festoenen de kopjes van Groene Cupido's, met bladeren in hun haren. Tussen de drie festoenen zijn vier Groene Vrouwen als herme afgebeeld. Hun gezichten en opgemaakte haren zijn gedetailleerd neergezet. Ze hebben geen armen. Hun lichaam bestaat uit een pilaster die onder en boven in een voluut eindigt. De bovenste voluut vormt bladeren en een stengel met de onderste voluut.

De herenbanken

In dezelfde tijd als de preekstoel zijn een aantal herenbanken met een hoge rugleuning gemaakt voor de burgemeesters van de stad en andere notabelen. De rest van de gemeente moest tijdens de dienst blijven staan of zelf een stoel meenemen.

Op het deurtje dat toegang geeft tot de herenbank is aan de bovenkant een Groene Cupido afgebeeld. Zie onderstaande foto.

De gespreide kleine vleugels zijn gebruikelijk voor cupido's in deze periode, maar de onderkant van de vleugels gaat hier nadrukkelijk over in bladeren. Op zijn hoofd zijn bladeren en een bloem te zien. Boven zijn hoofd vormt rolwerk een kroon van bladeren.

Abcoude

Dorpskerk

De kerk in Abcoude is gebouwd tussen 1470 en 1491 en was gewijd aan de heiligen Cosmas en Damianus, tweelingbroers die in de derde eeuw in Klein-Azië werkzaam waren als geneesheren. Tijdens een christenvervolging in 287 zouden ze onthoofd zijn. Na hun heiligverklaring zijn ze overal in Europa vereerd als beschermheiligen die voor een goede gezondheid zouden zorgen. In 1587 werd de kerk toegewezen aan de protestanten, hoewel die slechts een minderheid van de dorpsbevolking uitmaakten. Het belijden van het katholieke geloof werd verboden. Zo ging dat in de Tachtigjarige Oorlog.

In 1672 vielen Franse legers de Nederlanden binnen en richtten overal verwoestingen aan. Alle huizen van

Abcoude werden in brand gestoken. De gebrandschilderde ramen van de kerk werden ingegooid en het orgel werd in brand gestoken. Moedig optreden van pastoor Vennicx kon voorkomen dat ook het koorhek en de preekstoel in vlammen zouden opgaan.

In 1799 werd in de Staatsregeling des Bataafschen Volks vastgelegd dat katholieken hun kerken die door de protestanten waren gevorderd, moesten terugkrijgen. De kerk is slechts enkele jaren weer katholiek geweest, want daarna kwam er een nieuwe Staatsregeling die bepaalde dat protestanten de kerken toch mochten behouden, maar hiervoor een vergoeding aan de katholieken moesten betalen. Het katholieke geloof was officieel nog steeds verboden, maar werd gedoogd. Voor het luttele bedrag van 800 gulden werd de kerk door de protestanten 'teruggekocht'. Er bleef de katholieken, toen ze tegen het eind van de 19^e eeuw volledige godsdienstvrijheid kregen, niets anders over dan in 1888 een eigen kerk te bouwen, die ze aan Cosmas en Daminaus wijdden. Hierover later meer. De protestanten, afkerig van heiligenverering, hadden de kerk vanaf het begin aangeduid als de Dorpskerk. In 1991 gingen de Protestantse Gemeente en de Gereformeerde Kerk in Abcoude verder onder de naam Protestantse Gemeente en hebben sindsdien de naam Dorpskerk gebruikt.

Het koorhek

Het koorhek is in 1542 gemaakt in renaissancestijl door een onbekende kunstenaar. Op het hek zijn vele tientallen Groene Mannen, Groene Vrouwen en Groene dieren afgebeeld. Op onderstaande foto een overzicht van het koorhek. Vóór het hek staat de preekstoel, waarover later meer.

In de architraaf, de bovenkant van het hek, zijn in zes panelen op de voor- en achterkant vergulde reliëfs afgebeeld. Op de zeven vooruitspringende kleine panelen aan weerskanten van de grote panelen zijn gevleugelde Groene Cupido's afgebeeld.

In het paneel op bovenstaande foto zien we in het midden een Groene Man. Op zijn hoofd groeien stengels. Zijn snor en baard bestaan uit bladeren. Lange stengels vormen aan beide kanten een hoorn van overvloed waaruit stengels en het hoofd van een andere Groene Man komt. Aan beide kanten staat een reiger op een van de stengels.

Op deze foto een geheel andere voorstelling. In het midden een Groene Man met bokkenpoten waarop bladeren groeien. In de renaissance geen ongewoon verschijnsel. In elke hand houdt hij een stengel met bladeren die eindigt in de kop van een Groen Dier. Het lijken paarden, maar ze hebben horens. Op de stengels zitten twee grote vogels, misschien reigers. Twee kleine vogels zitten vlakbij de Groene Man, hun snavels naar zijn hoofd gekeerd. In elk van de zwikken tussen de bogen onder deze voorstelling is het hoofd van een Groene Man afgebeeld. Hun haren gaan over in bladeren.

In dit paneel staat een Groene Vrouw centraal. Ze heeft goudkleurige haren en een naakt bovenlichaam. Haar onderlichaam bestaat uit bladeren en stengels die naar beide kanten gaan en daar twee voluten vormen. De ene voluut eindigt in het hoofd van een Groene Cupido met goudkleurige haren en vleugels. Onder het hoofd zijn de bladeren afgebeeld waar de cupido uit te voorschijn komt.

De tweede voluut vormt aan beide kanten het hoofd van een Groene Man. Bladeren groeien op de boven- en zijkanten van het hoofd. Op elk hoofd zit een grote vogel. De Groene Vrouw is hier duidelijk een scheppende kracht, die nieuw leven voortbrengt.

De achterkant van het koorhek toont andere scènes in de panelen. De kleine panelen laten hier geen Groene Cupido's zien, maar Groene Mannen. De grote panelen op bovenstaande foto tonen links een Groene Cupido, midden een Groene Man en rechts (buiten het bereik van deze foto) een Groene Vrouw. Hieronder zullen de verschillende voorstellingen gedetailleerd worden bekeken.

In bovenstaand paneel zit een naakte Groene Man met een baard op een bankje of altaar dat onder de zitting overgaat in acanthusbladeren die naar beide kanten twee voluten vormen. De eerste voluut eindigt in een bloem; de tweede voluut in de kop van een Groen Dier.

Op de foto links het linker Groene Dier op bovenstaande foto. De stengel verdikt zich en eindigt in de kop van het dier

Links van dit dier zien we een van de zeven Groene Mannen op de kleine panelen aan de achterkant van het hek.

Op de foto rechts de man in het paneel. Hij is naakt en heeft een lange baard. Zijn linkerarm heeft hij geslagen om een schaal met vruchten op beide verdiepingen. Op zijn hoofd zijn bladeren en bloemen afgebeeld. Ik ben geneigd hem als een Groene Man te zien omdat alle vegetatie in dit paneel uitgaat van het zwevende plateau waarop hij zit. De bladeren in de voluten aan weerskanten van de Groene Man lijken bezig ogen, een neus en een mond te ontwikkelen, om te worden zoals de Groene Man op de kleine panelen.

Dit paneel is de tegenhanger van het vorige. Hier is het geen Groene Man, maar een Groene Vrouw die op het bankje zit van waaruit vegetatie het hele paneel vult. Ook zij is naakt en heeft een arm geslagen om een schaal met twee verdiepingen, gevuld met vruchten. Aan de linker- en rechterkant van het paneel gaat de vegetatie over in de kop van een gehoornrd Groen Paard. Op de stengels staat aan beide kanten van de vrouw een grote vogel. Zie onderstaande foto.

Het paard heeft afgezien van de horens ook bijzondere haren. Het zijn niet de manen van een paard, maar eerder de golvende lokken waarmee Apollo en Bacchus door de Romeinen werden afgebeeld.

De vrouw kijkt niet naar de schaal met vruchten waar ze haar arm omheen geslagen heeft. Ze kijkt evenmin naar de Groene Man in het paneel links van haar. Ze kijkt over haar schouder achter zich naar het paard dat daar uit de stengel verschijnt.

Rechts van het paneel met de Groene Vrouw houdt een gevleugelde cupido een vaas met daarin een brandend vuur omhoog. Ook hij zit op een bankje waar aan de onderkant grote stengels met twee voluten naar de zijkanten van het paneel gaan. Ook hier staan grote vogels, waarschijnlijk reigers, op de stengels, maar er komen geen dieren of mensen uit deze vegetatie.

Op onderstaande foto een overzicht van de achterkant van het koorhek, gezien vanuit het koor naar het middenschip toe.

In de balusters onderaan de spijlen en pilaren van het koorhek zijn Groene Mannen en Groene Vrouwen te zien.

Op de foto links een berende Groene Vrouw. Ze heeft het hoofd en bovenlichaam van een gewone vrouw, maar haar onderlichaam gaat over in bladeren en daaronder de poten van een dier met hoeven. Tussen haar gespreide benen, onder het onderste blad, is een rond voorwerp zichtbaar dat ze kennelijk aan het baren is.

Berende Groene Vrouwen met bokkenpoten zijn in de renaissance verschillende malen afgebeeld. Zie bijvoorbeeld de berende Groene Vrouwen in de kathedraal van Chartres in *De Groene Man en de Groene Vrouw* (p 126).

De Groene Vrouw op de foto links heeft geen armen. Haar schouders zijn voluten die vleugels vormen.

Boven deze voorstelling zijn drie Groene Cupido's afgebeeld.

Er zijn drie andere balusters met een berende Groene Vrouw. Op onderstaande foto een van de drie. Het is duidelijk een andere vrouw dan die op de vorige pagina, maar de gehurkte houding en de vormen van het lichaam zijn overeenkomstig. Tussen haar gespreide benen is een klein eivormig voorwerp te zien, dat ze kennelijk gebaard heeft. Haar kunstig opgemaakte haren en haar lachende mond laten zien dat het een beschaafde vrouw is, geen monster.

Op bovenstaande foto een derde barende Groene Vrouw. Onder haar schoot ligt eveneens een klein rond voorwerp dat ze kennelijk zojuist heeft gebaard. Op deze foto is duidelijk te zien dat de voluten bij haar schouders vleugels vormen. Boven haar haren is een kroon van bladeren en knoppen afgebeeld. De vruchtbaarheid en scheppingskracht van de drie vrouwen is overduidelijk.

De vierde afbeelding benadrukt de vleugels van de Groene Vrouw, die hier helemaal af zijn. Ze lijkt een vogel die een ei heeft gelegd, maar ook deze vrouw heeft hoeven, niet de poten van een vogel. Zoals alle Groene Wezens overschrijdt dit wezen de grenzen tussen mens, verschillende diersoorten en vegetatie.

Op de balusters zijn ook Groene Mannen afgebeeld. Die zien er anders uit dan de vrouwen.

Op de foto links een van de Groene Mannen. Zijn bovenlichaam komt voort uit de stengel onder hem. Zijn onderlichaam gaat over in bladeren en is verder niet ontwikkeld.

Hij heeft geen armen, maar ook geen vleugels. De stompjes vanaf zijn schouders gaan over in bladeren.

Op zijn hoofd groeien bladeren. Zijn lange bakkebaarden hebben geen bladeren. Zijn ernstig kijkende hoofd is opzij gericht.

Boven de Groene Mannen zijn, net als boven de Groene Vrouwen, drie Groene Cupido's afgebeeld. Op hun hoofd groeien bladeren. Hun gespreide vleugels gaan aan de onderkant over in gestileerde bladeren.

Op de foto links een andere Groene Man. Ook zijn bovenlijf komt uit een enkele stengel voort.

Hij heeft een volle baard en snor, waarin geen bladen te zien zijn. Die groeien wel op zijn hoofd, dat eveneens opzij gericht is, maar hier naar rechts.

Op de vierjante pilasters onder de ronde pilaren zijn Groene Mannen in een ruitvormige omlijsting afgebeeld. Ze zijn allemaal verschillend, maar lijken erg op elkaar. Hieronder drie voorbeelden.

In zijn boek *Koorbanken, koorhekken en kansels* (1946) besteedt J. S. Witsen Elias in drie pagina's aandacht aan het koorhek, maar sindsdien heeft kennelijk niemand de moeite genomen foto's van het hek te publiceren. Ik heb er op internet tenminste niets over kunnen vinden.

Onbegrijpelijk dat dit schitterende koorhek niet de aandacht heeft gekregen die het verdient.

De preekstoel

De kuip van de preekstoel is gemaakt in 1550, waarschijnlijk door dezelfde kunstenaar als het koorhek. Destijds was de preekstoel opgehangen aan een pilaar aan de zuidzijde van het koor. De voet waarop het nu staat is 1897 gemaakt, evenals het klankbord. Op vijf panelen van de kuip zijn de vier evangelisten afgebeeld en de doop van Jezus door Johannes de Doper. In de omlijsting van de panelen zijn veel Groene Mannen en Groene Vrouwen te vinden. Hieronder het paneel met Lucas, vergezeld van de os die bij hem hoort.

Op bovenstaande foto het bovenste deel van dezelfde kant. In de zwikken boven de lunet zijn Groene Cupido's afgebeeld. Net als bij de cupido's in het koorhek gaan hun gespreide vleugels aan de onderkant over in gestileerde bladeren.

Het langwerpige paneel aan de bovenkant toont een Groene Man. Hij heeft vleugels en armen, maar onder zijn heupen gaat zijn lichaam over in stengels die naar links en rechts gaan en daar eindigen in de kop van een Groene Adelaar. Op zijn hoofd heeft de man geen haren en alleen bladeren.

In de pilasters tussen de verschillende panelen is steeds een Groene Man in een ruitvormige omlijsting afgebeeld, vergelijkbaar met die in het koorhek. Op de foto links de rechter die op de vorige pagina te zien is. Aan alle kanten gaat zijn gezicht over in bladeren.

Het rechterpaneel op de foto op de vorige pagina is leeg. Het is de kant die destijds tegen de pilaar was bevestigd en dus niet versierd werd. De plaatsing van de preekstoel pal vóór het koorhek is niet zo'n elegante oplossing geweest.

Op onderstaande foto het paneel met Johannes de Evangelist. Details zie volgende pagina.

De evangelist Johannes wordt standaard afgebeeld met een adelaar, terwijl hij zijn Evangelie schrijft. Vegetatie speelt in dit paneel op verschillende manieren een rol. Bladeren schieten omhoog op de console onder het plateau waarop de evangelist op een bankje zit. Op de kappen om zijn onderbenen zijn bladeren te zien. Het bankje waarop hij zit heeft de klauwen van een adelaar waarop naar boven toe bladeren groeien. De bovenkant van het bankje heeft een ramskop. Op de kop groeien bladeren, geen haren.

Het meest uitgesproken is het paneel boven Johannes. Zie bovenstaande foto voor het overzicht en onderstaande foto voor het middendeel.

Twee gevleugelde Groene Wezens maken muziek aan weerskanten van een kandelaar. Hun kapsels lijken die van vrouwen, maar het kunnen ook mannen zijn. De linker bespeelt een dwarsfluit, de rechter een luit. Hun bovenlichaam ziet er menselijk uit, maar vanaf hun heupen gaat de huid over in bladeren. Daaronder verbindt een stengel ze met de kandelaar en met elkaar. Een andere stengel gaat naar de buitenkant van het paneel en vormt daar voluten waaruit stengels, een hoorn van overvloed en een Groen Dier te voorschijn komen. Zie de foto bovenaan deze pagina.

Onderstaand paneel toont Mattheüs met een engel. Zie volgende pagina voor details.

De evangelist Mattheüs wordt gewoonlijk afgebeeld met een engel terwijl hij zijn Evangelie schrijft. Ook hier onder hen een console met bladeren erop. Op de pilasters aan weerskanten is een Groene Man in een ruit afgebeeld.

In het smalle paneel aan de bovenkant zijn twee Groene Muzikanten afgebeeld. Net als de muzikanten boven Johannes dragen ze een vrouwelijk kapsel, maar hebben ze een mannenlichaam dat onder de heupen overgaat in bladeren.

Tussen de mannen in staat een grote trommel die ze met de stok in hun rechterhand bespelen. In hun linkerhand houden ze een ander instrument. Waarschijnlijk slaan ze beurtelings op de trommel en op dit andere instrument.

Vanuit hun middel gaat een stengel naar beneden die bladeren en drie voluten vormt. Hier komen er geen dieren uit, maar een hoorn van overvloed, waaruit andere bladeren komen.

De grafkapel

In 1723 liet Theodorus de Leeuw voor zichzelf en zijn vrouw, Maria de Smeth, een grafkapel bouwen achter het koor van de Dorpskerk. De Leeuw was ambachtsheer van Abcoude en Baambrugge, een belangrijke functie die rechtspraak, wetgeving en bestuur van een bepaald gebied omvatte. Oorspronkelijk was een ambachtsheer een edelman, maar in de 18^e eeuw konden ook welgestelde particulieren deze functie kopen. De Leeuw had zijn fortuin verdiend met de handel in Franse wijnen.

Het portaal van de grafkapel is in wit en zwart marmer ontworpen en gemaakt door bouwmeester J. B. Nijs. Twee leeuwen liggen aan weerskanten van een bord met in het midden het wapenschild van Abcoude-Baambrugge en daar omheen de familiewapens van De Leeuw en De Smeth. Boven de wapens een kroon en eronder de Latijnse tekst *Hic Terminus Hearet*, d.w.z. hier eindigt alles.

In de kapel hangen de rouwborden van Theodorus den Leeuw, overleden in 1744 en dat van zijn een jaar eerder overleden vrouw. Beiden zijn begraven in de kelder onder de kapel.

Boven de ingang naar de kapel is een vrouw afgebeeld. Ze is geen bestaande persoon, maar een Groene Vrouw. Haar vlechten zijn onder haar kin samengeknoopt. Dit toont haar verwantschap met Medusa, die werd afgebeeld met slangen onder haar hoofd samengeknoopt en met Groene Vrouwen die vanaf de renaissance vaak werden afgebeeld met samengeknoopte vlechten. Op haar hoofd draagt ze een kroon van stengels en bladeren.

Op de foto rechtsboven het rouwbord van De Leeuw. Zoals gebruikelijk in die tijd houden leeuwen een bord met familiewapens vast. Boven het bord een helm waaruit acanthusbladeren komen. Boven de helm een kroon met daarop drie bladeren, fleurons genaamd.

Links het rouwbord van Maria de Smeth. Een helm werd voor vrouwen niet gebruikt, maar wel een kroon, zelfs voor niet-adellijke personen. Op de kroon twee parels en drie fleurons. De vegetatie vertegenwoordigt vruchtbaarheid en levenskracht die zelfs de dood trotseert. Niet alles eindigt..

Links het rouwbord van Maria de Smeth. Een helm werd voor vrouwen niet gebruikt, maar wel een kroon, zelfs voor niet-adellijke personen. Op de kroon twee parels en drie fleurons. De vegetatie vertegenwoordigt vruchtbaarheid en levenskracht die zelfs de dood trotseert. Niet alles eindigt..

Grafzerk Johannes Gousset

In het koor van de Dorpskerk zijn een aantal grafzerken van plaatselijke notabelen te zien, waarop vegetatie en vruchtbaarheid een rol spelen. Een voorbeeld hiervan is het graf van Johannes Gousset, schout van Abcoude en Baambrugge en Hoog Heemraad van Zeeburg en Diemerdyck. Hij is overleden in 1733 en begraven in het koor.

De grafsteen toont een schild met een klimmende leeuw. De leeuw draagt een kroon met drie fleurons. Daarboven een helm waaruit acanthusstengels komen die de hele bovenkant van de steen vullen. Boven de helm opnieuw de klimmende leeuw met dezelfde kroon. Onderaan twee gevleugelde zandlopers, als teken dat de tijd vliegt. Hieronder de naam en functies van Gousset en helemaal onderaan een doodshoofd met twee gekruiste beenderen. Zie de foto linksonder.

Maar ook hier is de levenskracht aanwezig in de krans op het doodshoofd. Soms is dit een lauwerkrans, ten teken dat de dood overwint, maar hier wordt de levenskracht van de fleurons en de acanthus zelfs op het doodshoofd afgebeeld.

Grafzerk Hermanus Wenkink

Eveneens in het koor ligt het graf van Hermanus Wenkink. Hij was na Johannes Gousset schout van Abcoude en Baambrugge en Hoog Heemraad van Zeeburg en Diemerdyck. Hij is overleden in 1745.

Zijn grafsteen toont een schild met daarin een vogel, waarschijnlijk een raaf. Boven het schild een helm met acanthus die het hele ornament vult. Op de helm een andere vogel, waarschijnlijk een duif.

Grafzerk Rynier van Oosterhout

Rynier (ook gespeld als Reinier) van Oosterhout was predikant in de Dorpskerk van 1798 tot zijn dood in 1820. Hij is begraven in het koor.

De grafsteen is later dan de hierboven gegeven voorbeelden. Het opnemen van een helm met acanthus was in die tijd uit de mode, maar het reliëf is er duidelijk op geïnspireerd. De helm is een bol geworden en het borststuk een abstract ornament, maar de vegetatie is nog steeds aanwezig. De gestileerde helm heeft vleugels die samengaan met de bovenste bladeren.

Grafsteen Jacobus de Vos

Jacobus de Vos was van 1775 tot zijn dood in 1781 predikant van de Dorpskerk. Hij werd niet begraven in de kerk, maar buiten de kerk, tussen de steunberen aan de noordzijde van de kerk. Daar ligt hij nu nog zoals een tegen de kerk bevestigde grafsteen getuigt.

Opmerkelijk is het reliëf boven de tekst. Hierin is een doodshoofd afgebeeld met twee gekruiste beenderen. Veel gebruikt, ook in de kerk zelf. Maar boven het doodshoofd is een festoen afgebeeld van laurierbladeren. Betekent dit dat de dood zegeviert? Ik denk eerder dat het, net als de acanthusslingers rond een helm, wijst op de levenskracht die zelfs niet door de dood gebroken wordt.

Graf Wilhelmus van Gulpen

Naast het graf van Jacobus de Vos, tussen de volgende twee steunberen, is het graf van Wilhelmus van Gulpen, notaris te Abcoude die in 1815 is overleden en hier begraven.

Ook deze grafsteen toont een doodshoofd met gekruiste beenderen en daarboven een guirlande, die hier als een soort baldakijn aan drie spijkers hangt.

Het begraven buiten de kerk was een manier om verbodsbepalingen op het begraven in de kerk te omzeilen. Deze verboden werden een aantal keren ingesteld, weer ingetrokken en opnieuw ingesteld. Vanaf 1826 was het begraven in en om de kerk definitief afgeschaft. Begraven werd alleen nog op begraafplaatsen buiten de bebouwde kom.

Cosmas en Damianuskerk

Tussen 1887 en 1888 bouwde Alfred Tepe een neogotische kerk in Abcoude om te voorzien in de behoeften van de rooms-katholieke dorpingen, die hun eigen kerk niet teruggekregen hadden. De kerk werd gewijd aan Cosmas en Damianus, zoals de oorspronkelijke kerk. De toren van de kerk is een meter hoger dan de toren van de Dorpskerk.

In de laatste decennia van de 19^e eeuw werd Alfred Tepe beschouwd als de belangrijkste neogotische architect op Pierre Cuypers na. Incidenteel werkten de twee architecten wel samen en dat is ook hier gebeurd. In de door Tepe gebouwde kerk zijn geen Groene Mannen of Groene Vrouwen te zien. Maar Cuypers ontwierp de tegelvloer en daar zijn veel Groene Wezens op te zien. In 1898 gebruikte Cuypers deze zelfde tegels in de door hem gebouwde Sint-Vituskerk in Hilversum.

De blauwe tegels vormen een labyrint waarin andere tegels afbeeldingen vormen. In bovenstaande foto is een Groen Hert opgenomen, dat op de foto links beter te zien is.

Het gewei van het hert gaat over in stengels en bladeren. Onder het dier zijn andere stengels, die sierlijke voluten vormen, afgebeeld.

Op bovenstaande foto is een Groene Man gekoppeld aan twee pauwen. De dieren staan op de stengels die uit de mond van de Groene Man komen.

De afbeelding links varieert op dit thema. De Groene Man is hier gekoppeld aan twee eenhoorns die op de stengels uit zijn mond staan.

Stationsstraat 26 Abcoude

In de gevel van Stationsstraat 26, gebouwd in 1881 in neorenaissancestijl, zijn vier Groene Mannen afgebeeld. Op bovenstaande foto de twee rechts van de ingang. Links van de ingang zitten de andere twee.

Een van de Groene Mannen is op de foto links te zien. Zijn hoofd is gevat in ornamenten met bladeren. Op zijn hoofd een kroon van bladeren en onder zijn kin zijn andere bladeren te zien.

Amersfoort

Sint Joriskerk

Tussen 1300 en 1534 is gebouwd aan de Sint Joris, een kapittelkerk in Amersfoort. Vanaf 1579 is de kerk in protestantse handen, maar heeft, als enige protestantse kerk in Nederland toch de naam van deze heilige gehouden.

Het doksaal

Het laatgotische doksaal is in 1480 gemaakt van natuursteen. Een doksaal is meestal de afscheiding tussen het koor en het middenschip van een kerk. Hier is het de afscheiding tussen het eenbeukige middenkoor en het driebeukige hallenkoor. Alleen de priesters mochten achter het doksaal komen. Hierachter bevond zich het altaar en werden de erediensten uitgevoerd door de priesters. Zie de volgende pagina voor een overzichtsfoto van het doksaal.

Aan de achterkant van het doksaal zijn vier eikenhouten deuren waarin tussen 1510 en 1550 koperen ornamenten zijn aangebracht. In de bovenste bogen zijn in renaissancestijl Groene Dolfijnen afgebeeld aan weerskanten van een met vruchten gevulde schaal. Hun vinnen en staarten gaan over in bladeren en ook op hun koppen groeien bladeren.

De kerkbanken

In de Sint-Joriskerk staan tegen de zuidelijke muur twee rijen kerkbanken uit de 17^e eeuw, waarvan er een op bovenstaande foto is te zien. De banken bestaan uit twee rijen zitplaatsen en een achterbord. Hoewel ik er geen informatie over heb kunnen vinden (zelfs de kerkbeheerder kon me niet wijzer maken), lijken de banken te zijn gemaakt met delen van oudere koorbanken in renaissancestijl. Deze delen bevinden zich in de bovenkant van het voorbord en in de zijkanten van de rugleuningen op de voorste rij. In deze delen zijn veel Groene Mannen afgebeeld, allemaal verschillend, terwijl de overige delen alleen abstracte motieven en schelpen in het achterbord weergeven.

Dat de afbeeldingen hergebruikt zijn, moge blijken uit de foto links van de linkerhoek op de eerste rij. De afbeelding van een Groene Man is simpelweg afgezaagd om hem passend te maken.

Op het hoofd van de man groeien bladeren die aan de zijkanten neerhangen over de bladeren die uit zijn wangen groeien. De punten van zijn snor, waarvan er nog maar één is overgebleven, gaan over in rolwerk in renaissancestijl. De kerven in de neerhangende rol zijn typerend voor de renaissance.

Op bovenstaande foto een andere Groene Man. Vanuit de zijkanten van zijn neus groeien bladeren schuin naar beneden. De bladeren op zijn hoofd zijn kenmerkend voor Groene Mannen vanaf 1510. Hier zijn het nog duidelijk bladeren, maar vaak worden de bladeren gestileerd weergegeven, zodat ze minder goed als vegetatie herkenbaar zijn

Ook kenmerkend voor deze periode zijn de spiralen (voluten) aan weerskanten van het hoofd waaruit bladeren komen. Soms komen vleugels of hoorns uit de spiralen. In de neorenaissance van het eind van de 19^e eeuw is hier veel gebruik van gemaakt.

De bovenkant van het voorbord bestaat uit beurteling een Groene Man en vegetatie, meestal acanthusbladeren. De Groene Man op bovenstaande foto heeft zware wenkbrauwen waaruit bladeren naar boven groeien. De punten van zijn snor zijn voluten.

De Groene Man op bovenstaande foto heeft ook zware wenkbrauwen, maar bladeren groeien daarboven, op zijn hoofd. Ook zijn snor maakt voluten. Onder zijn kin hangt een blad.

De Groene Man hierboven heeft gestileerde bladeren onder zijn kin. Zijn haren hangen neer als lange bladeren. De bladeren op zijn hoofd lijken een kroon te vormen.

In ieder geval gekroond is deze leeuw. De kroon heeft aan de bovenkant Franse lelies, zoals koningen in de middeleeuwen en renaissance die vaak droegen. De lelies en de knoppen op zijn slapen kenmerken hem als een Groene Leeuw.

Ook een paar vrouwen zijn aanwezig. De bloem op haar hoofd en de vegetatie aan weerskanten van haar zijn voldoende om haar identiteit als Groene Vrouw aan te geven.

De Groene Mannen en de Groene Vrouw vertegenwoordigen levenskracht die alle grenzen overschrijdt. Leven en dood worden ook samengevat in onderstaande afbeelding van een ontspannen liggende cupido, die zijn rechterhand achteloos op een schedel laat rusten.

Grote Spui 3

Het woonhuis aan de Grote Spui 3 is een rijksmonument, gebouwd in de 18^e eeuw.

De voordeur is voorzien van een rijk gedecoreerd metalen raamwerk, waarin twee gevleugelde Groene Draken ruggelings zijn afgebeeld. Hun poten en staarten gaan over in bladeren. Op hun kop is een krullend blad te zien. Het geheel is een kandelaber, met een kroon in de top, daaronder twee half dierlijke, half plantaardige figuren. Daaronder een wiel met acht spaken en daar weer onder de twee draken.

Langestraat 63

Het winkelpand aan de Langestraat 63 is tussen 1894 en 1895 in neorenaissancestijl gebouwd door de Amersfoortse architect Hermanus Kroes (1864-1952) in opdracht van Hartog Jozef Klein, die er een kledingmagazijn vestigde. Het pand, sinds 1986 een rijksmonument, wordt nu gebruikt door grand café Hemels.

In de gevel, boven de halfronde winkelruit, zijn vier Groene Mannen verwerkt.

Op de foto rechts de rechter van de twee Groene Mannen aan de zijkanten van de gevel, aan weerskanten van de geprofileerde lijst, net boven het raam. Zijn gezicht gaat aan alle kanten over in bladeren.

De linker Groene Man is identiek.

Als sluitsteen in de boog boven het raam is een lachende Groene Man te zien. Zie de foto links.

Ook het gezicht van deze Groene Man gaat aan alle kanten over in bladeren. Hij heeft geen snor, maar wel een baard die bestaat uit bladeren.

Zulke lachende Groene Mannen zijn een zeldzaamheid. Gewoonlijk kijken ze met een zekere waardigheid of in zichzelf gekeerd, voor zich uit, zoals de Groene Man op bovenstaande foto.

Hoog in de gevel, net onder het bord met het jaartal 1895, vinden we een gehoornde Groene Man als sluitsteen. Hij heeft een baard en een snor en puntige grote oren met een ring erin. Zijn identiteit als Groene Man wordt alleen subtiel aangegeven door de kleine bladeren boven op zijn hoofd. De aanwezigheid van drie Groene Mannen onder hem is ook veelzeggend.

Westsingel 50 (Museum Flehite)

Museum Flehite is gevestigd in drie panden uit 1540. In 1898 verbouwde Herman Kroes de gevel van het middelste gebouw in neorenaissancestijl.

In de trapgevel is het hoofd van een vrouw als kariatide onder een Ionisch kapiteel met een eierlijst afgebeeld. De bloem in haar haren geeft subtiel aan dat ze een Groene Vrouw is.

Op de zijvleugel van het gebouw, boven het halfronde bord met de naam Flehite is een gevleugelde cupido te zien. De onderkant van de vleugels gaat over in gestileerde bladeren. Een subtiele aanduiding dat het een Groene Cupido voorstelt. Zo duidelijk als de Groene Mannen in de gevel van Langestraat 63 is de symboliek van Kroes hier niet.

Apeldoorn Het Loo

Paleis Het Loo in Apeldoorn is in 1685-89 gebouwd in opdracht van stadhouder Willem III, vanaf 1688 tevens koning van Engeland. De tuinen werden aangelegd door Daniël Marot (1661-1752). Marot ontwierp ook de Narcissus-cascade, op de foto links. Via vier schalen loopt water uit de mond van een Groene Man in

een bassin. Een marmeren beeld van Narcissus, die in het water kijkt, staat naast het bassin. In de Griekse mythen werd Narcissus verliefd op zijn eigen spiegelbeeld in het water. Hij keek erin tot hij voorover viel en verdronk. In de tijd dat Lodewijk Napoleon koning van Nederland was (1806-1810) werden de 17^e eeuwse formele tuin en de ornamenten erin vervangen door een Engelse landschapstuin. Tussen 1977 en 1984 werd tijdens een ingrijpende restauratie de oorspronkelijke tuin zo goed als mogelijk hersteld. De ornamenten werden gereconstrueerd aan de hand van oude afbeeldingen of ornamenten elders. De Groene Man was spoorloos verdwenen. De huidige afbeelding (zie de foto onder) is een kopie van een hoofd in het *Bassin de Neptune* in de tuin van Versailles.

Vergelijkbare afbeeldingen zijn ook gebruikt voor de aanvoer van water in twee kanaaltjes aan de andere kant van de tuin. Het is een natuurlijke waterloop, die was aangesloten op een molen voordat de paleistuin werd aangelegd.

In de stijlkamers van Het Loo zijn meubels te zien die soms een Groene Man tonen, zoals op bovenstaande foto van een tafel in neo-Boulestijl. André-Charles Boulle (1642-1732) was de belangrijkste meubelmaker en beeldhouwer van Lodewijk XIV. In de 19e eeuw is zijn stijl vaak nagemaakt. Op de hoeken is het hoofd van Pan met zijn horens afgebeeld.

Eveneens in neo-Boulléstijl is een tafel in dezelfde kamer. Op de hier afgebeelde poot zien we Pan met zijn horens als Groene Man. Op zijn schouders groeien bladeren en zijn onderlichaam komt uit acanthusbladeren te voorschijn. Het onderlichaam is een herme met een voluut aan de bovenkant.

Koning Willem II (1840-1849) schafte voor Het Loo veel neo-Boullémeubelen aan, waarvan een deel in de verzameling van Het Loo is gebleven.

Baarn

Eemnesserweg 67

Deze villa aan de Eemnesserweg 67 is gebouwd in 1890. Als console onder het balkon zijn twee Groene Mannen afgebeeld.

Hun onderlichaam bestaat geheel uit bladeren. Omdat ze het balkon dragen, zijn het kariatiden. Het zijn tevens hermen. Hun onderlichaam is in feite een platte pilaster, begroeid met bladeren. Aan de onderkant is de pilaster naar voren opgerold. Onder de rol vandaan komt een groot blad.

Precies dezelfde Groene Mannen zijn te vinden onder een balkon op de Vleutenseweg 232 in Utrecht. In *De Groene Man en de Groene Vrouw*, pagina 208, hebben we hiervan een foto geplaatst. Het huis in Utrecht is pas in 1924 gebouwd en waarschijnlijk zijn daarbij dezelfde mallen gebruikt als in Baarn. Toen we het boek publiceerden waren de Groene Mannen in Baarn ons nog niet bekend.

Breda

De Grote Kerk in Breda

In ons boek *De Groene Man en de Groene Vrouw* hebben we aandacht besteed aan de Groene Wezens in deze kerk, maar er zijn er meer dan we daar hebben afgebeeld en die zal ik hier laten zien. De kerk is in 1410 gebouwd, maar tussen 1520 en 1533 ingrijpend verbouwd door Hendrik III van Nassau, een oom van Willem van Oranje en raadsman en opperkamerheer van Karel V. Het is in deze periode dat de talloze Groene Wezens in de kerk zijn opgenomen. De kerk was gebouwd in gotische stijl, maar Hendrik sloot zich graag aan bij de renaissance die in zijn tijd in opgang was.

De Prinsenkapel

Hendrik liet het koor verbouwen en voorzien van een kooromgang. Naast de kooromgang liet hij een kapel bouwen, die eerst Herenkoor heette en later Prinsenkapel werd genoemd. De kapel heeft een gotisch ribgewelf en vensters met gotisch maaswerk, passend bij de bouwstijl van de kerk. Tussen 1530 en 1533 liet Hendrik het plafond van de kapel echter beschilderen met fresco's in renaissancestijl.

Voor het beschilderen van het plafond werd Thomas Vincidor da Bologna (1493-1536) aangetrokken, een talentvol kunstenaar die als assistent had gewerkt voor Raphael bij het beschilderen van de Loggia, de Stanza's en andere onderdelen van het Vaticaan in Rome. Via Raphael en diens medewerker Giovanni da Udine had Thomas kennisgemaakt met grotesken als onderdeel van de afbeeldingen of randversieringen. Wat toen als grotesken werd aangeduid, noemen we nu Groene Mannen, Groene Vrouwen, Groene Dieren en andere Groene Wezens die de grens tussen mens, dier en vegetatie overschrijden.

Het plafond was in de 18e eeuw wit overgeschilderd en in de vergetelheid geraakt. Pas in 1937 werden de fresco's eronder herontdekt en gerestaureerd. Nog steeds worden de fresco's grotendeels genegeerd. Het boekje 'De Grote Kerk van Breda' (1998) van de Walburg Pers zegt er alleen over: 'De gewelfschilderingen in de Prinsenkapel werden voltooid in 1533.' Dat is alles. Kennelijk waren de grotesken na 465 jaar nog steeds te controversieel om er serieus aandacht aan te besteden. Met ons boek *De Groene Man en de Groene Vrouw* hebben we de grotesken uit de kast gehaald. Hiermee hoop ik de fresco's in de Prinsenkapel de aandacht te geven die ze verdienen. Van de schaarse wetenschappelijke publicaties over de Grote Kerk in Breda wil ik noemen G.W.C. van Wezel: 'De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel voor Oranje-Nassau in Breda' (Rijksdienst voor de Monumentenzorg en Uitgeverij Waanders, 2003) aan wie ik veel gegevens voor dit stuk heb ontleend. Onze-Lieve-Vrouwekerk is een andere naam voor de Grote Kerk.

In ons boek *De Groene Man en de Groene Vrouw* zijn foto's opgenomen die Joke in de Grote Kerk heeft gemaakt. Op deze pagina zijn andere, door mij gemaakte foto's te zien, aangevuld met foto's van Joke die niet in het boek staan.

Het plafond vertoont een veelheid van afbeeldingen, die gedetailleerd bekeken moeten worden om ze tot hun recht te laten komen.

Sommige wezens maken onderdeel uit van een grotere afbeelding, anderen, zoals de Groene Man op de foto links, hebben een eigen vak. Deze Groene Man heeft goudkleurige vleugels. Zijn hoofd lijkt dat van een gewone man met een baard en een snor, maar zijn onderlichaam is een stengel die eindigt in een bloem. Op zijn hoofd heeft hij een mand met goudkleurige en blauwe vruchten. Een dergelijke mand op het hoofd benadrukt in renaissance-afbeeldingen dat iemand een Groene

Man of Groene Vrouw is, ook als er verder geen vegetatie te zien is.

Links op de overzichtsfoto bevindt zich een voorstelling met vier samenhangende taferelen die op bovenstaande foto te zien is. Het bovenste kwadrant is afgebeeld op onderstaande foto. Een gevleugelde Groene Vrouw houdt een mand met gouden vruchten boven haar hoofd. Haar onderlichaam bestaat uit vegetatie. Bij wijze van benen komen er twee dikke stengels uit deze vegetatie. Beide stengels eindigen in een gevleugelde Groene Cupido met goudkleurige haren die op een hoorn blaast. Uit de hoorns komt vegetatie die in een bloem eindigt.

Tussen de 'benen' van de vrouw is een stierenkop afgebeeld. Het is een doodskep, maar wel een glorieuze. De horens zijn verguld. Uit elke oogkas groeit een stengel waaruit bloemen en een met gouden vruchten gevulde hoorn van overvloed komen. Uit de bek van de stier komen vergulde bladeren en een gouden vrucht. De kringloop van leven en dood is hiermee indringend weergegeven.

Het onderste kwadrant vormt een tegenhanger. De andere kwadranten vormen eveneens elkaars tegenhanger. Op de afbeelding boven staan twee gevleugelde Groene Mannen aan weerskanten van een enorme witte vaas met veel gouden of vergulde ornamenten, die ze als een soort trofee vasthouden. Hun onderlichaam bestaat uit vegetatie waaruit bloemen en gouden vruchten groeien. Uit een stengel aan de voorkant van beide mannen vormt zich een dolfijn. Aan een goudkleurige band om hun middel dragen de Groene Mannen twee schilden.

De andere afbeelding is vergelijkbaar. Ook hier bij elke Groene Man een stengel die bezig is een dolfijn te vormen. Bovendien komt hier uit de bloem waarmee het onderlijf van de Groene Mannen eindigt een wezen-tje te voorschijn. Het lijkt op een dolfijn, maar heeft ook vleugels.

Een aangrenzend deel van het plafond geeft vier andere panelen. Op bovenstaande foto is een kandelaber afgebeeld met daar bovenop een schaal met twee gouden en een donkere vrucht. Aan weerskanten zien we een gevleugelde persoon. De rechter heeft borsten en is duidelijk een Groene Vrouw. De linker lijkt een Groene Man met een baard te zijn. Hun onderlichaam bestaat uit vegetatie die goudkleurige bloemen en vruchten vormt. Op hun hoofd hebben ze een mand met gouden en donkere vruchten. Hun armen liggen in het verlengde van hun vleugels en eindigen niet in handen maar in dolfijnen. Ze kijken elkaar langs de kandelaber aan. Het tafereel ademt een evenwichtige en tevreden sfeer.

Dwars op de voorstelling van de Groene Man en de Groene Vrouw is in elk kwadrant een Groene Man afgebeeld als onderdeel van een kandelaar. Ze hebben op hun hoofd een schaal waarin een vuur brandt en houden in elke hand een beker waarin eveneens een vuur te zien is. Het onderlichaam van de Groene man op bovenstaande foto bestaat uit vegetatie. In de bladeren om zijn middel zijn gouden vruchten te zien. Naar links en rechts komt uit zijn onderlichaam een stengel die goudkleurige bloemen en het hoofd van een Groene Man vormt.

Uit het onderlichaam van de Groene Man op onderstaande foto komen eveneens stengels met bloemen en het hoofd van een Groene Man. Maar bij de voet van de door de Groene Man gevormde kandelaar vinden we hier twee gevleugelde Groene Kinderen. Zijn het cupido's? Of zijn ze de kinderen van de Groene Man? Via de stengels die hun onderlijf vormen, zijn ze verbonden met elkaar en met de kandelaar, zonder er echt onderdeel van uit te maken. Groene Kinderen zijn kennelijk, net als gewone kinderen, verbonden met hun vader, met toch wel de mogelijkheid zich op een gegeven moment van hem los te maken.

Het vierde paneel, dat rechts op onderstaande foto te zien is, toont een kandelaar met een bord waarop 1533 staat, het jaar dat de fresco's zijn voltooid. Daarboven het hoofd van een Groene Man met vlamme haren en vleugels. Aan de uiteinden van elke vleugel hangt een gouden vrucht. Aan weerskanten van de kandelaar is vegetatie te zien met bladeren, bloemen en vruchten. Aan het bovenste eind van deze stengels lijkt zich een dolfin uit de vegetatie te vormen. Thomas Vincidor da Bologna benadrukt met zijn fresco's in de Prinsenkapel als geen ander de verschillende stadia in de metamorfose van plant tot mens of dier.

Op bovenstaande foto zien we links een Groene Man met een in de renaissance populair maansikkelhoofd. Van achter zijn hoofd groeit een stengel waaruit zich een dolfijnachtige Groene Man vormt. Rechts is hetzelfde tafereel afgebeeld. Alleen is het maansikkelhoofd door een beschadiging weggefallen. Opnieuw worden hier grenzen overschreden: die tussen mens (Groene Man), dier (dolfijn) en vegetatie.

Andere grenzen worden overschreden in andere delen van het plafond. De snor en de baard op beide foto's wijzen op een Groene Man met een onderlijf van vegetatie. Maar de borsten wijzen op een Groene Vrouw.

Het koorhek van de Prinsenkapel

In de Prinsenkapel zijn meer Groene Wezens te vinden dan in de fresco's van het plafond. In het in 1533 gemaakte koorhek rond de kapel (zie foto boven) zijn aan de bovenkant eikenhouten panelen gemaakt met aan de binnen- en buitenkant van het hek afbeeldingen van Groene Wezens.

Bovenstaande foto toont twee Groene Adelaars (of hanen?). OP hun kop groeien bladeren. Hun lijf wordt gevormd door band- en rolwerk, waarlangs stengels met bladeren groeien. Hun onderlijven zijn door een band met elkaar verbonden en met de kandelaber in het midden.

Bovenstaande foto toont eveneens twee Groene Adelaars die alle grenzen overschrijden. Op hun kop groeien bladeren. Hun vleugels en één poot bestaan uit vegetatie. Maar de andere poot is die van een paard. De vleugels gaan over in het lichaam van een kleine Groene Adelaar. De staarten van de kleine adelaars gaan over in stengels die met een band aan een kandelaber zijn vastgemaakt. Uit elke kandelaber komt een gevleugelde Groene Cupido. Hun vleugels gaan over in bladeren.

Andere panelen variëren deze voorstelling door de gevleugelde Groene Cupido in het midden te zetten, terwijl de adelaars naar buiten zijn gericht.

Het grafmonument van Engelbrecht II

In de Prinsenkapel staat het grafmonument dat graaf Hendrik III liet maken voor zijn oom Engelbrecht II. Zie de foto hierboven. Aan het monument werd van 1531 tot 1538 gewerkt, waarschijnlijk door de beeldhouwer Jan Mone, maar zekerheid daarover bestaat niet. Mogelijk heeft Thomas Vincidor da Bologna het ontwerp gemaakt. Op het monument dragen vier albasten figuren een zwartmarmeren plaat waarop de wapenrusting van een ridder van het Gulden Vlies is tentoongesteld. Onder deze plaat liggen beelden van Engelbrecht en zijn vrouw Cimburga van Baden.

Het loont de moeite de albasten mannen eens wat beter te bekijken. De gekroonde man in het midden van de foto is Julius Caesar, hoewel die altijd geweigerd heeft een kroon te dragen.

Bovenstaande foto is een close-up van het harnas van Caesar. Daarop zien we een dubbel gevleugelde Groene Cupido die opduikt uit de vegetatie onder hem. De voorste vleugels vormen spiralen die eindigen in de gebladerde kop van een Groen Schaap. Uit de bek van deze dieren komt een stengel met bladeren. De vegetatie in het midden is onderdeel van een kandelaber.

Meer naar onderen (zie de foto links) komen de koppen van twee gehoornde Groene Rammen uit de vegetatie. De hele voorstelling vormt een kandelaber. De onderkant van de kandelaber is de kop van een gehoornde Groene Ram.

Aan de andere kant van het monument knielt als drager Hannibal, de Carthaagse veldheer die in 216 v. Chr. de Romeinen versloeg en bijna Rome innam. Ook op zijn harnas is, net als bij Caser, een kandelaber met Groene Wezens afgebeeld. Uit de kop van een Groene Leeuw gaan stengels met bladeren omhoog en eindigen in een spiraal. Een ketting is vastgemaakt aan een ring in de bek van de leeuw. Dit symboliseert hoe Hannibal zelfs de Romeinen wist te temmen.

Onder de kop van de leeuw gaan stengels uit de kandelaber naar links en naar rechts. De linker stengel maakt een voluut en gaat

over in het onderlichaam van een Groene Man met een baard, die met zijn linkerhand de stengel vasthoudt. Zie de foto links boven. Aan de rechterkant komt een Groene Man uit de andere stengel.

Op de helm van Philippus vormt vegetatie een spiraal waaruit een gevleugelde Groene Leeuw ontstaat.

Met het grafmonument eert graaf Hendrik III zijn oom Engelbrecht II door drie belangrijke veldheren, die de loop van de geschiedenis hebben veranderd, geknielt op het monument af te beelden. Dat Groene Mannen en Groene Dieren daarbij zo'n grote rol spelen is opmerkelijk.

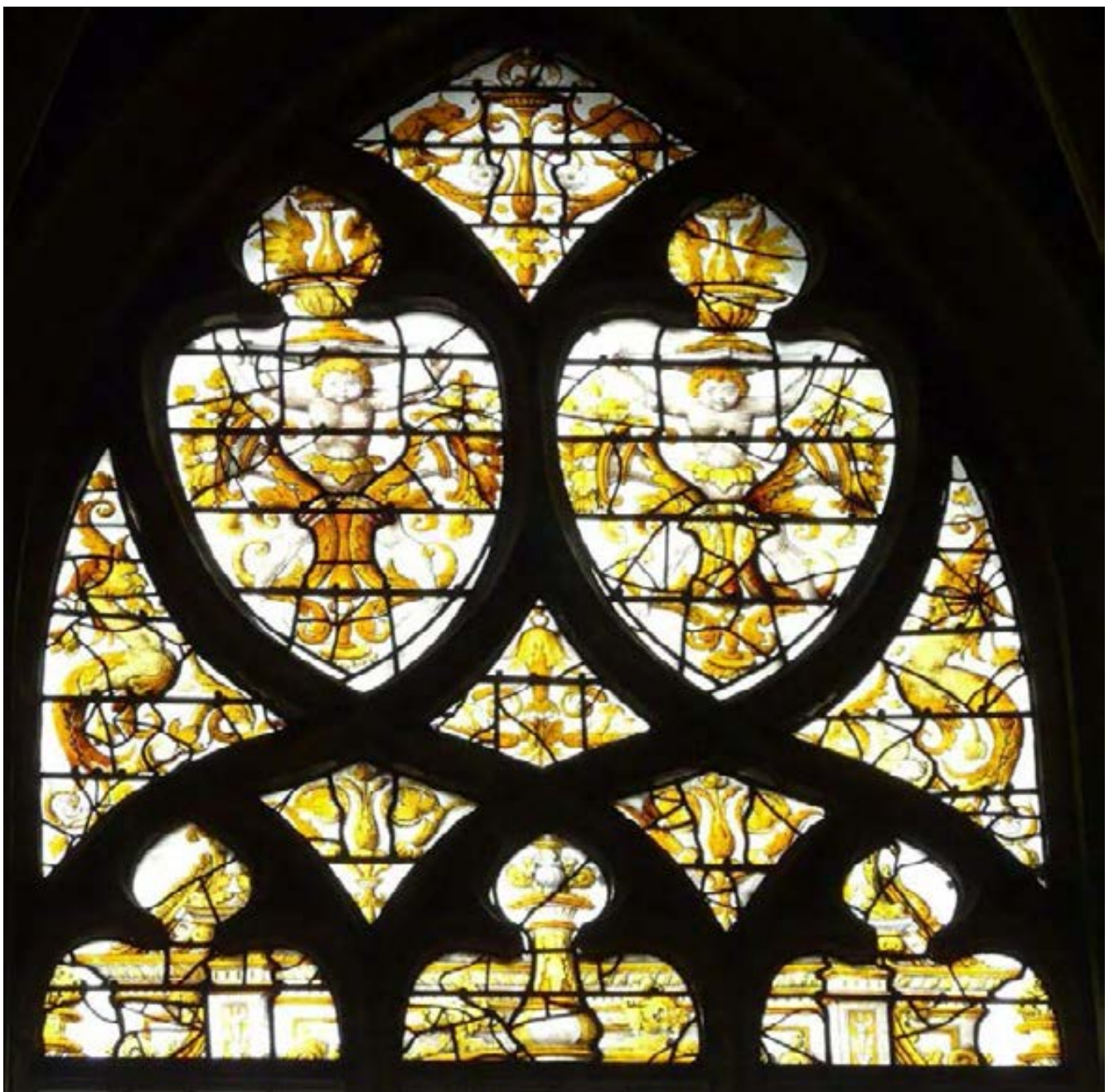
Naast Hannibal knielt als drager Philippus van Macedonië, de koning van Macedonië en de vader van Alexander de Grote. De geleerden zijn het overigens niet eens wie van de twee Hannibal en wie Philippus is, maar dat verandert niets aan de voorstelling.

Van het leren harnas van Philippus hangen op zijn schouders stroken met kandelabers waarop vegetatie uit een pot groeit. Voor de borst van de koning is een leeuwenkop afgebeeld. Daaronder (zie foto rechtsboven) een kandelaber in de vorm van een boom. Uit de boom komen twijgen die een spiraal vormen waaruit rechts een Groene Vogel ontstaat. Uit de bek van de vogel komt een stengel. Links ontstaat uit de spiraal een dier dat het midden houdt tussen een dolfijn en een vogel.

De ramen van de Prinsenkapel

Dit zijn nog niet alle schatten van de Prinsenkapel. In 1533 werden de vijf vensters van de kapel voorzien van gebrandschilderde ramen, gemaakt door Dirck de Bruyn, een glasschilder te Utrecht, waarschijnlijk naar ontwerpen van de Vlaamse schilder Bernhard van Orley. In de Franse Tijd werd het grootste deel van de ramen vernield door Franse soldaten, maar de bovenste glazen van het oostelijk venster (zie foto onder) waren kennelijk te hoog om in te gooien en zijn bewaard gebleven. Deze glazen bevatten de oudste gebrandschilderde afbeeldingen van Groene Mannen en andere Groene Wezens. Vrijwel alle gebrandschilderde afbeeldingen van Groene Mannen die er bestaan, zijn in de 19e eeuw gemaakt, maar de glazen in de Prinsenkapel zijn dus echte renaissance. Oude documenten en gevonden glasscherven geven aan dat in de vernielde ramen de Maagd Maria met het Christuskind, de heilige Wendelinus en verder Hendrik III van Nassau en zijn voorouders waren afgebeeld. Waarschijnlijk zijn de voor ons meest interessante afbeeldingen gespaard.

Deze foto toont een deel van het raam op de vorige pagina. Een jonge Groene Man is onderdeel van een kandelaar. In de kandelaar zien we twee met acanthusbladeren bedekte hoorns van overvloed waaruit vruchten en stengels met bladeren komen.

De jongeman heeft armen en benen. En dus geen onderlijf dat uit vegetatie bestaat, maar de bladeren rond zijn middel maken duidelijk dat hij toch wel een Groene Man is. Hij is niet gebonden aan een boom of struik en is in principe vrij om te gaan waarheen hij wil, behalve dat de kandelaar zal instorten zodra hij er tussenuit gaat. Dit is typerend voor renaissancekandelabers: enerzijds zijn ze dynamisch, opgebouwd uit losse elementen die de zwaartekracht tartten. Anderzijds is elk onderdeel noodzakelijk om de kandelaar in stand te houden. De Groene Man houdt boven zijn hoofd een marmeren plaat in evenwicht met daarop het bovenste deel van de kandelaar: een gevleugelde schaal waarop een grote knop staat met daarop een schaal met vuur erin.

Hierboven een close-up van de top van het oostelijke venster. Twee Groene Dieren zijn aan weerskanten van een kandelaar naar elkaar gericht. Hun hoge, ronde voorhoofd geeft ze de uitstraling van een dolfijn, maar hun snavels lijken op die van een eend, uitlopend op de slurf van een olifant. Op hun kop groeien bladeren. Uit hun snavel komt een stengel en een bloem. Hun onderlijf bestaat uit acanthusstengels die een voluut en een bloem vormen.

In elk van de twee driehoekige panelen aan de buitenkant van het raam is een schitterende Groene Man afgebeeld. In de foto links op de volgende pagina zien we een Groene Man met een lange nek. Zijn baard en zijn haren gaan over in bladeren die bovenop zijn hoofd een soort flamboyante hoed vormen. Hij heeft geen armen of benen. Zijn vogelachtig lijf gaat over in vegetatie die voluten en knoppen maakt. Hij kijkt een beetje streng voor zich uit.

Aan de rechterkant is een vergelijkbare Groene Man afgebeeld. Zie de foto rechts op de volgende pagina. Hij heeft dezelfde lichaamskenmerken, maar een heel andere uitstraling dan de Groene Man links.

In het noordelijke venster is slechts één paneel uit 1533 bewaard gebleven en dat is de Groene Man op de foto links. De rest van het raam is vernield tijdens de beeldenstorm van 1566 of door Franse soldaten in de Franse tijd.

De haren, baard en snor van de Groene Man gaan over in bladeren en twijgen met blaadjes.

Zoals gebruikelijk in de renaissance zijn aan de zijkanten van zijn hoofd kleine vleugels afgebeeld. Alleen lijken ze hier meer op grote oren dan op vleugeltjes.

Het bovenste deel van het noordoostelijke venster uit 1533 is redelijk bewaard gebleven. Boven Maria met het kindje Jezus zijn twee Groene Adelaars aan weerskanten van een kandelaar afgebeeld. Schuin hierboven twee Groene Mannen. De rechter is goed bewaard gebleven, maar de linker is vaak gebroken en gerestaureerd.

De Groene Adelaars zijn goed te zien op de foto op de volgende pagina. Ze kijken elkaar met felle ogen aan. Op hun kop groeien bladeren, die naar achteren toe eindigen in een stengel met witten en rode vruchten. Hun lijf bestaat uit twee pilasters. De ene pilaster is met een band aan de kandelaar vastgemaakt en eindigt in bladeren. De andere pilaster vormt een krans van bladeren en daaronder een klos. Aan de onderkant van de klos eveneens een krans van bladeren en daaronder de koppen van schapen. De bladeren op en onder hun koppen maken duidelijk dat het Groene Schapen zijn.

De bovenkant van de kandelaar wordt gevormd door een gevleugelde Groene Ram. De schapen in deze afbeelding zijn levende dieren, maar de ram is een doodskop met vleugels en bladeren. Groene Wezens overschrijden de grens tussen mens, dier, vegetatie en levenloze voorwerpen, zoals de klos en de pilaster in het lijf van de adelaars. Ze overbruggen ook de grens tussen leven en dood. De ram is dood, een doodskop, maar daar bovenop groeit het nieuwe leven in de vorm van bladeren.

Aan weerskanten van de Groene Adelaars bevindt zich een tafereel met twee Groene Mannen in de vorm van een maansikkel. De Groene Mannen zijn onderdeel van een kandelaar. Tussen ze in, aan de voet van de kandelaar, bevindt zich een persoon met een cupido-achtig gezicht, maar met groene vleugels, die eerder wijzen op een demon dan op een cupido.

De buitengevel van de Grote Kerk in Breda

De geschiedenis van de renaissance-ornamenten met Groene Wezens aan de buitenkant van de kerk is ingewikkeld. Gelukkig geeft Van Wezel een gedetailleerde informatie over het ontstaan en de verschillende restauraties van de ornamenten.

Aan de buitenmuur van de sacristie zijn drie Groene Meerminnen te zien. De linker is het originele renaissance-ornament, gemaakt rond 1534, waarschijnlijk naar een ontwerp van Thomas Vincidor da Bologna, die ook de fresco's in de Prinsenkapel had geschilderd, en uitgevoerd door de beeldhouwer Andrien de Seron.

De andere twee zijn gemaakt tijdens een restauratie in 1918, uitgevoerd door het architectenbureau van de gebroeders Van Nieuwkerk. De bladeren om het middel van de meerminnen geven aan dat het Groene Meerminnen zijn. In de renaissance eindigen de staarten van meerminnen vaak in vegetatie. Hier hebben de staarten de vorm van band- en rolwerk.

Een ander deel van de buitenmuur toont twee reliëfs met naar elkaar gerichte Groene Dolfijnen, aan weerskanten van twee Groene Griffioenen. Hun staarten eindigen in bladeren.

De reliëfs dateren van rond 1534, maar waren aan het begin van de 20e eeuw zeer verweerd en deels afgebrokkeld. Van Wezel vraagt zich of het middelste reliëf oorspronkelijk ook geen dolfijnen bevatte, die bij de restauratie in 1918 zijn afgemaakt als griffioenen.

De vijf reliëfs op bovenstaande foto, daterend uit 1534, waren voldoende goed bewaard om ze tijdens de restauratie van 1918 redelijk betrouwbaar af te kunnen maken. In het midden is een Groen Kind afgebeeld. Of het een meisje of jongetje is, valt niet te zeggen. De armen van het kind bestaan geheel uit acanthusbladeren. De bladeren om het middel van het kind benadrukken de innige band met de vegetatie.

Aan weerskanten van het kind zijn vier gevleugelde Groene Mannen afgebeeld. Hun bovenlijf gaat over in bladeren. Hun onderlijf bestaat uit acanthus-stengels en renaissance band- en rolwerk.

Het meest controversieel in de restauratie van 1918 waren de ornamenten op de zwikken en wimbergen boven de ramen van de sacristie en de kooromgang. Een wimberg is het naar een punt toelopende vlak boven een venster. De zwikken zijn de vakken aan weerskanten hiervan. Boven verschillende ramen was niet te zien of er ooit ornamenten waren aangebracht. Bij andere ramen waren de reliëfs zo goed als verdwenen.

De Rijkscommissie en het Rijksbureau, die toezagen op de restauratie, waren het niet eens met de ingediende plannen van het architectenbureau van de gebroeders Van Nieuwkerk. Als compromis werd besloten een gipsafdruk van de reliëfs voor de zwikken en de wimbergen aan te brengen om ze te kunnen beoordelen. De gipsafdrukken werden afgekeurd, maar zijn ook niet verwijderd. De lichte delen op de foto links zijn nog steeds deze gipsafdrukken.

In de zwikken is een kandelaber afgebeeld. Het band- en rolwerk dat van deze kandelabers uitgaat, eindigt in twee Groene Dolfijnen.

Bovenstaande foto geeft een close-up van de wimberg. Groene Cupido's staan aan weerskanten van een kandelaber. Ze hebben geen vleugels, maar wel de typerende krullen en het knappe gezicht. Hun onderlijven bestaan uit acanthusstengels die voluten vormen met typerend renaissance-rolwerk. Uit de kandelaber komt een Groene Cupido. Zijn vleugels gaan over in bladeren. Dergelijke kandelabers met een gevleugelde cupido zijn we al tegengekomen in het koorhek van de Prinsenkapel.

Op bovenstaande foto een andere wimberg en zwikken aan de buitenmuur van de sacristie. Gemaakt rond 1534 en ingrijpend gerestaureerd in 1918. De wimberg toont een kandelaber, opgebouwd uit stengels en bladeren. In de linker zwik zien we een Groene Meermin. Haar bovenlichaam is vrijwel geheel gereconstrueerd in 1918. Haar staart gaat over in vegetatie. Boven haar hoofd houdt ze acanthusstengels vast. De rechterzwik is grotendeels een reconstructie uit 1918. De daar afgebeelde Groene Meerman heeft een bovenlichaam en armen, maar een staart die eindigt in vegetatie.

Nog weer een andere wimberg. We zien een kandelaber, met als top het hoofd van een Groene Man. Zijn haren gaan over in acanthusstengels die aan weerskanten van zijn hoofd een voluut vormen.

Uit band- en rolwerk aan de zijkanten van de kandelaber vormt zich de kop van een Groene Adelaar met een opengesperde snavel. Op de kop van de adelaars groeien bladeren

Een drastische restauratie zoals in 1918 bij de Grote Kerk is uitgevoerd, zou vandaag de dag niet meer plaatsvinden. Toch geeft het resultaat ons een indruk van de ornamenten op de kerk in de 16e eeuw en de grote plaats die Groene Wezens daarin innamen.

De epitafen in de Grote Kerk

Behalve het grafmonument voor Engelbrecht II zijn er nog andere gedenktekens voor de overledenen in de Grote Kerk te zien, in de vorm van aan de muur hangende epitafen. En ook hier ontbreken de Groene Mannen, Groene Vrouwen en andere Groene Wezens niet.

Epitaaf Jan van Dendermonde

Op de foto links de epitaaf voor Jan van Dendermonde. Als plaatsvervangend stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht maakte hij deel uit van de hofhouding van Hendrik III. In 1536 overleed hij en werd deze epitaaf gemaakt tot zijn nagedachtenis.

De epitaaf lijkt op een renaissancekerk. In het midden een kapel, geflankeerd door nissen.

De foto onder zoemt in op het centrale deel van de epitaaf. In wat een kapel lijkt, zien we geen beeld van Maria of een heilige. Aan drie ringen hangen een wandkleed en festoenen met bloemen en vruchten. Aan de middelste ring hangt ook een schaal met vruchten. Aan de schaal is een lange stok bevestigd. Op de uiteinden van de stok zitten exotisch aandoende vogels.

Boven dit tafereel houdt een vrouw een bord vast met het jaartal 1535. Waarschijnlijk had dat 1536 moeten zijn. We zien alleen het naakte bovenlichaam van de vrouw. Van beneden komen stengels die bladeren en vruchten vormen. Het zijn dezelfde verwijzingen naar vegetatie en vruchtbaarheid die we ook in de Prinsenkapel hebben gezien.

In de boog die het plafond van de kapel vormt, zijn twee Groene Vrouwen afgebeeld. Bovenstaande foto zoemt in op de rechterhelft van het plafond. De vrouw is gekleed in een tot haar voeten hangend gewaad, dat evenwel haar bovenlichaam vrijlaat. Hoewel ze van top tot teen menselijk is, zijn er verschillende aanwijzingen die haar identiteit als Groene Vrouw prijsgeven. In de eerste plaats staat ze op een bloem, wat vaak een Groene Vrouw aangeeft. In de tweede plaats komen er uit haar hielen en uit haar vingers stengels die bloemen en vruchten vormen. In de derde plaats hangt links en rechts een festoen van de zijkant van haar hoofd. Ten vierde heeft ze op haar hoofd een schaal met vruchten. De vrouw op de andere boog is op vergelijkbare wijze als Groene Vrouw getypeerd.

Onder en boven de nissen in de epitaaf is een Groene Man met gespreide armen afgebeeld. Op de overzichtsfoto's zijn die Groene Mannen heel klein te zien. In ons boek, p 151, staat een foto van een van deze Groene Mannen. Op de foto op de vorige pagina is een andere te zien. Zijn gezicht is helaas afgebroken of afgeslagen. Zijn benen veranderen in ranken die een voluut met bloemen vormen.

Onder het niveau van de kapel en de nissen is op de onderkant van elk van de vier pilaren de kop van een Groene Leeuw afgebeeld. Hierboven en onder twee van deze leeuwen. De haren vormen naar beide kanten een stengel met bladeren en een vrucht. Vaak is in de renaissance niet te bepalen of iets een leeuwenkop of het hoofd van een Groene Man betreft. Bij deze afbeeldingen is dat ook zo. Enerzijds zijn de koppen tamelijk leeuwachtig en geplaatst tussen andere afbeeldingen van Groene Leeuwen. Anderzijds heeft de bovenstaande kop kleine vleugels, die in de renaissance gewoonlijk bij een Groene Man horen, niet bij een Groene Leeuw. Het is mogelijk dat de ontwerper zijn symbolen en attributen niet goed op een rijtje had, maar bij het afbeelden van grotesken was alles geoorloofd en nieuwe, verrassende combinaties werden aangemoedigd.

Epitaaf van Assendelft

In 1553 overleed Dirk van Assendelft, schout van Breda. Waarschijnlijk is toen opdracht gegeven voor het vervaardigen van deze epitaaf, mogelijk naar een ontwerp van Cornelis Floris. Zie de foto op de vorige pagina. Vijf jaar later overleed de weduwe, Adriana van Nassau, dochter van Paul van Nassau, die ook schout was geweest van Breda. Het is ook mogelijk dat de epitaaf na haar dood is gemaakt.

De voorstelling op de albasten epitaaf ziet er vroom uit. Dirk en zijn vrouw knielen aan weerskanten van een gebedenbankje. Op de achtergrond is het Laatste Oordeel afgebeeld met links de verdoemden die naar de hel gaan en rechts de zaligen die de hemel kunnen verwachten. Een tekening van Van der Lelij uit 1757 toont de vier hoofd-deugden die op het epitaaf waren afgebeeld: Justitia (Gerechtigheid), Fortitudo (Kracht), Fides (Geloof) en Caritas (Liefdadigheid). Tijdens de Franse bezetting in 1793 zijn de deugden er door soldaten afgeslagen. Ze vernielden ook het familiewapen van Van Assendelft dat op de derde laag van de epitaaf was tentoongesteld. De afbeelding van de aanbidding van de slang door de Israelieten op de tweede laag vonden de revolutionairen kennelijk niet aanstootgevend. Wat ze ook ongemoeid lieten, waren de Groene Wezens die her en der op de epitaaf te vinden zijn.

Op de pilaar achter de knielende Dirk zijn een Groene Vrouw en twee Groene Mannen afgebeeld als onderdeel van een kandelaber. Zie de foto hierboven. Van de vrouw is het naakte bovenlichaam te zien. Haar onderlijf gaat schuil achter band- en rolwerk - een gebruikelijke techniek voor Cornelis Floris. Op haar hoofd houdt de vrouw een grote mand met vruchten die naar links en rechts guirlandes vormen. Op de vruchten ligt een kind op rolwerk uitgestrekt. Het is genoeg om de vrouw tot Groene Vrouw te bestempelen. Uit de basis van de kandelaber gaar naar beide kanten een stengel met bladeren waaruit een Groene Man opduikt. Onder zijn kin zijn bladeren te zien en uit de bovenkant van zijn hoofd komen stengels die bloemen en vruchten vormen. Op de pilaar achter de knielende Adriana van Nassau zijn vergelijkbare afbeeldingen te zien.

De onderkant van de pilaar achter de knielende Dirk is op de foto links te zien. Het bovenste deel toont een Groene Vrouw als onderdeel van een kandelaar. Op haar hoofd draagt de vrouw een mand met vruchten. Haar naakte bovenlichaam is te zien. Een guirlande, die ze met beide handen vasthoudt, gaat achter haar langs. Haar onderlichaam is een herme die naar onderen met een punt in de voet van de kandelaar vast zit. Uit deze voet komt naar links en naar rechts een zwaan.

Een verdieping lager op de pilaar zien we een Groene Leeuw met menselijke trekken. We kunnen hem ook een Groene Man met leeuwentrekken noemen. Aan de zijkanten van zijn hoofd/kop groeien bladeren. Nog een verdieping lager zijn de koppen van twee jonge leeuwen te zien. Het zijn echte leeuwen, met leeuwenneuzen en niet de menselijke neus van de daarboven afgebeelde leeuw.

Helemaal onderaan de epitaaf is links en rechts een naar buiten gerichte Groene Vrouw afgebeeld als herme. Haar naakte bovenlichaam gaat over in een pilaar. Dat ze een Groene Vrouw is, wordt benadrukt door de guirlande op de pilaar en door de vruchten die tussen haar bovenlichaam en de pilaar te zien zijn. Aan de voorkant van dit deel van de epitaaf zijn vier hoofden van Groene Mannen afgebeeld, waarvan op de foto rechts er twee te zien zijn. Dergelijke afbeeldingen werden veelvuldig geschetst door Cornelis Floris en andere leveranciers van afbeeldingen van grotesken die langs die weg overgenomen werden in fresco's of reliëfs.

Epitaaf voor een onbekende

Het is niet bekend voor wie de albasten epitaaf op deze foto's is gemaakt. Wel is vrijwel zeker dat het ontwerp van Cornelis Floris is en dat de epitaaf rond 1550 is gemaakt. Aan de onderkant van de epitaaf is het hoofd van een Groene Man te zien. Daarboven een helm waaruit naar twee kanten vegetatie komt. In de renaissance was dit een gebruikelijk symbool op het graf van een edelman. Wat hoger op de epitaaf een soort sarcofaag waarop een schitterende gevleugelde Groene Man is afgebeeld. Zijn onderlichaam bestaat uit acanthusstengels en -bladeren die voluten vormen en eindigen in een bloem. Zijn armen lijken afgebroken, of zijn zo gemaakt. De bladeren op zijn hoofd zijn een vaak gebruikte aanduiding van een Groene Man.

De bovenkant van de epitaaf wordt gevormd door een rond ornament dat *tondo* wordt genoemd. Op het relief in de tondo troont God de Vader op zijn troon, als zinnebeeld van de dag des oordeels wanneer de wederopstanding van de doden zal plaatsvinden. Aan de onderkant van de ring om de tondo is het hoofd van een Groene Man te zien. Aan weerskanten van hem ligt een Groene Sfinx. De sfinxen hebben de gewone kenmerken:

het hoofd en de borsten van een vrouw, de vleugels van een adelaar en het lichaam van een leeuw. Maar deze sfinxen hebben op hun hoofd een tooi van langwerpige bladeren, net als de Groene Man op de sarcofaag, maar dan veel langer. Het is ook mogelijk dat de hoofdtooi gemaakt is van veren, populair sinds Columbus in 1492 de indianen van Amerika ontdekte. Vergelijkbare afbeeldingen geven soms bladeren aan, soms veren.

De preekstoel

De eikenhouten preekstoel in de Grote Kerk is rond 1656 gemaakt door de houtsnijder Andries Buysen. Het is een klassieke zeshoekige kuip op een stam, die via een trap te bereiken is en daarboven een zeshoekig klankbord.

Op de kuip en de onderkuip zijn veel Groene Mannen te vinden, met name op de pilaren tussen de panelen van de kuip. In de pilaar op de linker foto bespeelt een Groene Cupido een dubbelhoorn. Zijn onderlichaam gaat over in stengels en bladeren. Op zijn hoofd zit een vogel met gespreide vleugels. In de gedraaide pilaar daarboven slingert een wijnrank omhoog.

Aan weerspanten van de pilaar is een Groene Cupido afgebeeld halverwege omhoog groeiende ranken.

Bovenin de rondbogen van de panelen is het hoofd van een Groene Cupido afgebeeld. Zijn haren gaan over in bladeren, die ook als een lauwerkrans geïnterpreteerd kunnen worden. Onder de voor zijn borst samengevouwen vleugels hangt een festoen.

Aan beide kanten gaat een boog naar beneden. Halverwege deze bogen is het hoofd van een gehoornde Groene Man te zien. De stengels uit zijn mondhoeken vullen naar beide kanten de boog met bladeren en vruchten. In de zwikken boven elke boog is een gevleugelde Groene Cupido te zien. Zijn voeten gaan over in vegetatie of hij staat op een bloem. Elke cupido houdt een lauwerkrans in de ene hand, een muziekinstrument of iets anders in de andere. In de verticale panelen onder elke boog komt halverwege het hoofd van een Groene Cupido uit de vegetatie te voorschijn. Boven het hoofd van de cupido gaat de vegetatie verder.

Aan de onderkant van de pilaar op bovenstaande foto is een Groene Cupido afgebeeld. Hij staat op een schelp, maar zijn voeten gaan over in stengels die naar beide kanten het paneel vullen. Op zijn hoofd houdt hij een mand met vruchten. Boven deze voorstelling heeft de pilaar een gedraaide vorm, zoals gebruikelijk in de barok, die in die tijd de renaissance grotendeels had verdrongen. Met de draaiing mee zijn wijnranken en druiventrossen afgebeeld. Langs de wijnranken op de verschillende pilaren zijn honden, vogels, een eekhoorn en cupido's afgebeeld.

Op elke rib van de onderkuip zijn twee figuren afgebeeld. De bovenste is een fluitspelende Groene Cupido. De vegetatie rond zijn middel lijkt een met een band vastgemaakt schort, maar ook hieronder zijn bladeren te zien en benen hebben de cupido's niet. Hun onderlijf gaat over in een voluut. De onderste figuur is steeds een Groene Man met een baard en een snor. Voor zijn borst hangt een festoen met vruchten. Zijn onderbenen gaan over in een voluut. Hij heeft een staart die in vegetatie eindigt, zoals op de foto boven is te zien.

Onder de trap naar de preekstoel is onderstaande Groene Cupido afgebeeld. Zijn haren en samengevouwen vleugels gaan over in bladeren.

De Prinsenbank

In 1663 maakte Andries Buysen een eikenhouten bank, aangeduid als 'haer hoogheys gestoelte' die bedoeld was voor Amalia van Solms, de weduwe van Frederik Hendrik en voogd van de toen dertienjarige prins Willem III. In de Franse tijd werd de bank in de Prinsenkapel geplaatst en sindsdien aangeduid als de Prinsenbank. De bank is later tegenover de preekstoel geplaatst.

Het niet bewerkte voorschot en het onderste deel van het achterschot zijn in de 18e eeuw gemaakt. De vijf consoles van de overhuiving zijn versierd met Groene Cupido's. Hun voor zich gevouwen vleugels gaan over in bladeren. Op de zijkanten van de consoles zijn stengels en bladeren te zien. In de vlakken tussen de consoles een cartouche met bladeren er omheen en een festoen met vruchten eronder. Boven een van de cartouches een Groene Cupido met gespreide vleugels. Onder zijn kin zijn bladeren te zien.

Grafzerken

In de vloer van de Grote Kerk zijn ongeveer 230 grafzerken opgenomen, waarvan de meeste uit de 17e eeuw dateren. Groene Mannen zijn hier niet op afgebeeld, maar wel wordt op veel stenen de onstuitbare levenskracht uitgebeeld die de doden beschermt, gesymboliseerd door weelderige vegetatie.

Dit is de grafzerk van Iacob Wachmans, koopman te Breda, overleden in 1651. Pieter Wachmans is hier in 1668 eveneens begraven en bijgeschreven op de inscriptie. Op de steen een rond reliëf, met daarin een familiewapen met drie vogels en een zespuntige ster. Boven het wapen een gestileerde helm, waaruit naar links en rechts acanthus voluten vormt.

Oorspronkelijk gaf een helm en een familiewapen op een graf aan dat iemand van adel was, maar in de 17e eeuw maakten ook gewone burgers hier gebruik van. Boven de helm is het bovenlichaam van een persoon te zien met een tak vol knoppen in de hand. De betekenis van de symboliek op oude Nederlandse grafstenen is een studie op zich, maar de algemene strekking van vruchtbaarheid en levenskracht, oog in oog met de dood, lijkt me duidelijk.

Dit is het graf van Wilhem Schuifhil, 'capityn van een compagnie voetknechten ten dienste vande Vereenighde Nederlanden'. Hij stierf op 20 maart 1664. Ook hier een rond reliëf en daarin een familie-wapen met veel Franse lelies en achtpuntige sterren.

Daarboven een gevleugelde helm met tussen de vleugels

opnieuw een Franse lelie, ook wel genaamd fleur-de-lis. Vanaf de 12e eeuw hebben veel adellijke families, ook in Nederland, deze lelie in hun wapen gevoerd. Naar beide kanten komt vegetatie uit de helm en vormt voluten.

Links de grafzerk van Henricus Coerman, een koopman uit Aken, die in 1644 op 73-jarige leeftijd overleed. De zerk is opgericht door zijn kinderen. In het wapen een laars, die waarschijnlijk met zijn beroep te maken had en daarboven een gestileerde helm waaruit aan beide kanten vegetatie voluten vormt. Boven de helm een bokkenkop. Het is een duidelijk voorbeeld van hoe

welgestelde burgers de grafzerken van de edelen nabootsten, compleet met helm en familiewapen.

Hierboven de grafzerk van Johan Frasz. Backx, overleden in 1593. De zerk dateert uit deze tijd. In 1619 is zijn echtgenote Elisabeth van den Kieboom overleden en in het graf bijgezet. Backx was aangesteld als ontvanger van de belastingen in Breda en werd later thesaurier-generaal van prins Maurits.

Ook hier een helm met uitbundige vegetatie. Op de helm zit een leeuw. In het wapen van Backx is eveneens een leeuw afgebeeld. Rechts daarvan een ruitvormig familiewapen van zijn vrouw. Boven kantelen groeit een boom, die op de naam zinspeelt. Daaronder een struisvogel met een hoefijzer in de bek.

Na de overdaad aan prachtige Groene Mannen en Groene Vrouwen in de Grote Kerk kan Breda in dit opzicht alleen maar tegenvallen. Inderdaad hebben we weinig Groene Wezens kunnen vinden, maar misschien hebben we niet op de juiste plaatsen gezocht.

Willemstraat 1

Het huis Willemstraat 1 in Breda is gebouwd in 1881 in neorenaissancestijl, met de voor die tijd typerende speklagen in de gevel.

Zuivere neorenaissance zijn de consoles onder het balkon. Ze hebben de vorm van een verkorte herme met rolwerk aan de bovenkant van de pilaster. Kenmerkend voor de (neo)renaissance worden de grenzen tussen mens, vegetatie en abstracte vormen doorbroken.

Het is een Groene Man, dat is duidelijk. Zijn haren zijn bladeren en onder zijn kin gaat zijn baard over in bladeren. Uit zijn mondhoeken komen geen stengels, maar doeken die aan weerskanten van zijn hoofd aan een pin hangen. Een bekende stijlvorm in de neorenaissance.

De ornamenten op de pilaar zijn abstracte figuren.

Willemstraat 8 Breda

Het pand Willemstraat 8 is gebouwd in 1880 in eclectische stijl. Weinig interessant, hoewel het een rijksmonument is. In 1900 zijn bij een renovatie de drie consoles onder het balkon gemaakt.

Elke console is een herme waarin elementen uit de neorenaissance, neobarok en Jugendstil een eenheid vormen. Een Groene Vrouw of Man als herme was in de renaissance gebruikelijk en werd in de neorenaissance veel nagevolgd. Maar hier maakt de pilaster niet alleen een voluut aan de bovenkant, maar ook aan de onderkant. Die s-vorm is in de barok populair geworden.

Dat het Groene Vrouwen zijn blijkt uit de stengels op hun haren, de druiventros die bovenaan en de acanthus die onderaan de pilaar groeit.

Veemarktstraat 40 Breda

Het pand op de hoek van Veemarktstraat 40 en de St. Janstraat is in de 17^e eeuw gebouwd. De witgepleisterde bovenverdiepingen dateren uit die tijd, maar eind 19^e eeuw is de benedenverdieping verbouwd in neorenaissancestijl. Het pand als geheel is een rijksmonument.

In het timpaan op de foto rechtsboven een gevleugelde Groene Man. Zijn haar, baard en vleugels gaan over in bladeren. De consoles boven de pilaren zijn Groene Mannen en Groene Vrouwen. De foto links toont de Groene Man op de hoek. Zijn haren en baard gaan over in bladeren. Onder zijn kin hangt een festoen met druiven en bladeren.

De consoles op de foto rechts zijn Groene Vrouwen. Op hun hoofd groeien bladeren en onder hun kin hangt een festoen.

Breukelen: Nijenrode

Kasteel Nijenrode bij Breukelen aan de Vecht is gebouwd in 1275 en daarna vele malen ingrijpend verbouwd.

In de 18^e eeuw zijn in het Rosarium twee beelden geplaatst, die Jantje Lacht en Jantje Huilt worden genoemd. Rechtsboven Jantje Lacht en midden boven een close-up van de Groene Man op het voetstuk. Op de foto linksboven de Groene Man onder Jantje Huilt. Uit hun monden komen stengels die festoenen vormen.

In het Rosarium zijn in die tijd ook tuinvazen geplaatst, elders gemaakt in de 17^e eeuw en door de toenmalige kasteelheer aangekocht. Op elke vaas is een Groene Man afgebeeld.

Boven op zijn hoofd groeien stengels. Uit zijn mond komt een doek die een draperie vormt. In de renaissance niet ongebruikelijk als variant op de vegetatie die uit de mond komt.

Den Bosch

Sint Janskathedraal

In de kathedraal van Den Bosch zijn veel Groene Wezens te vinden, maar toen we er waren, in 2009, was een ingrijpende restauratie aan de gang en fotograferen was bij grote afstand en slecht licht vrijwel onmogelijk.

Op de kuip van de preekstoel, gemaakt in 1550, is bovenstaande voorstelling te vinden. In het midden een man met puntoren, geflankeerd door twee Groene Vrouwen.

Hierboven het linkerdeel in close-up. De vrouw kijkt in een lege hoorn. Haar bovenlichaam is dat van een naakte vrouw. Haar onderlijf bestaat uit stengels en vruchten. De grootste stengel vormt een voluut waaruit een dier met opengesperde muil te voorschijn komt. Twee cupido's, de onderste gevleugeld, de bovenste niet, lijken de groei van de stengels te begeleiden. De andere kant van het paneel geeft een vergelijkbare voorstelling.

Het is 1617 gemaakte orgel zit vol Groene Wezens. In het paneel op bovenstaande foto een Groene Man. Op zijn hoofd heeft hij een mand met vruchten. Zijn onderlichaam bestaat uit acanthusranken die eindigen in de kop van een panterachtig dier.

Hierboven een paneel met een Groene Vrouw. Ook haar onderlichaam bestaat uit acanthusranken, maar hetzelfde geldt voor haar armen. De voluten die haar armen en benen vormen, haken in elkaar.

Poort Uilenburg 14 Breda

In 1629 is de openbare uitoefening van het katholieke geloof in de Nederlanden verboden. Op veel plaatsen werden schuilkerken in gebruik genomen waar de katholieken in het geheim samenkwamen. De schuilkerk in Huys van Boxtel in de Postelstraat kreeg in 1649 een nooduitgang via een poort bij Uilenburg 14.

In het midden heeft de poort een houten paneel met daarin twee Groene Mannen. De snor van de bovenste gaat over in bladeren. Rond zijn hoofd zijn vijf vruchten en bladeren te zien. De Groene Man onder hem heeft horens. Zijn baard en snor gaan over in bladeren. Onder zijn kin hangen stengels met vruchten.

Den Haag

Groene Mannen en Groene Vrouwen in Den Haag dateren meestal uit het eind van de 19^e eeuw, toen de neorenaissance als bouwstijl aansloeg. Een uitzondering vormt het Mauritshuis.

Mauritshuis Den Haag

De trap in het Mauritshuis is in 1644 gebouwd door Jacob van Campen en Pieter Post. Op bovenstaande foto een Groene Man. Zijn lichaam is een voluut waaruit acanthusranken komen.

De hond op de foto links is niet echt een Groene Hond, maar hij is wel verstrengeld met de acanthusranken.

Hofje van Hoogelande aan de Camphuijsstraat

De stichting Hoogelande is opgericht in 1676 voor de huisvesting van 16 personen in het Hofje van Hoogelande aan de Boekhorststraat in Den Haag.

In 1907 is een nieuw gebouw voor 36 bewoners betrokken aan de Johannes Camphuijsstraat, ontworpen in neorenaissancestijl door W. B. van Liefland, een leerling van Pierre Cuypers.

Het ornament in de voorgevel toont een vredesengel met een lauwerkrans, palmtak en hoorn. Onder de engel is een Groene Man afgebeeld. Zijn gezicht gaat aan alle kanten over in acanthusbladeren.

Jan van Nassastraat Den Haag

De meeste huizen in de Jan van Nassastraat zijn gebouwd rond 1896 in neorenaissancestijl. In de gevels zijn veel Groene Mannen en Groene Dieren afgebeeld. Groene Vrouwen ontbreken. De Nassastraat is onderdeel van het Nassaukwartier dat tussen 1893 en 1902 ten noordoosten van het centrum is aangelegd.

Jan van Nassastraat 5

Als consoles onder het balkon van Jan van Naussastraat 5 fungeren twee identieke Groene Mannen. Het zijn hermen. Hun lichaam bestaat uit een platte en opgerolde pilaster. De onderkant van de pilaster krult naar voren en vormt zo een S-motief dat in de barok is ontstaan en later in de neorenaissance is overgenomen. De abstracte ornamenten op de voorkant en zijkanten van de pilaster zijn kenmerkend voor de (neo)renaissance.

Het hoofd van de Groene Mannen bestaat geheel uit bladeren. Dergelijke gezichten zijn in de gotiek voor het eerst gebruikt voor Groene Mannen die alleen een hoofd hebben en geen lichaam. Wetenschappers noemen dat meestal maskers of mascarones. In de neorenaissance werden dergelijke maskers vaak ingepast als hoofd van een herme. Door het concrete gezicht en de abstracte pilaster worden ze tegenwoordig vaak als twee afzonderlijke ornamenten gezien, maar in de beeldtaal van de neorenaissance zijn ze een geheel dat een menselijk lichaam vormt.

Dezelfde consoles zijn gebruikt voor de gevel van de Gerard Reijnstraat 5.

Jan van Nassastraat 7 en 13

Hermen waren populair in de neorenaissance en zijn in de Nassastraat vaak afgebeeld.

Bovenstaande foto laat de ornamenten zien boven de voordeur van Jan van Nassastraat 7. Veel andere huizen in de straat hebben dezelfde ornamenten. Alles ademt de geest van de neorenaissance: varieer op elementen uit de renaissance. Zo zijn het fronton en de schelp daarin clichés uit de renaissance, maar hier is de schelp een omkrullend blad geworden. De onderkant van de schelp vormt twee voluten waaruit twijgen komen. Je zou het een Groene Schelp kunnen noemen.

Aan weerskanten van het bovenlicht bevindt zich een herme met een leeuwachtige Groene Man. De acanthus op de pilasters benadrukt dat het Groene Mannen zijn. Maar dit deel van de pilaster is niet verbonden met de krul achter het hoofd van de Groene Mannen. Het eind van de krul gaat namelijk niet naar beneden, maar naar achteren. De kraag van gestileerde bloemen onderstreept dat het Groene Mannen zijn.

Precies dezelfde ornamenten zijn ook te vinden boven de deur van nummer 13. Op dezelfde gevel nog een andere Groene Man, als sluitsteen boven een boog. Zie de foto rechtsboven. Ook hier een Groene Man als herme. De krul achter het hoofd is hier wel verbonden met de pilaster. Acanthus en gestileerde bladeren om de hals benadrukken dat het een Groene Man is.

Jan van Nassastraat 54

Om kosten te besparen werden in de 19^e eeuw vaak mallen gebruikt om dezelfde afbeelding meermalen te reproduceren. Bovenstaande vrijwel identieke Groene Mannen sieren samen met een derde de gevel van Jan van Nassastraat 54. Op andere huizen in de straat zijn ze ook te vinden.

Om eentonigheid te voorkomen zijn dezelfde afbeeldingen soms niet naast elkaar geplaatst, maar op verschillende plaatsen in de straat.

Jan van Nassastraat 58

Als draagsteen onder het balkon op Jan van Nassastraat 58 fungeert deze Groene Man als herme. Zijn haren en baard gaan over in bladeren. De pilaster vormt een voluut achter zijn hoofd. Uit de voluut komen drie stengels die in een krul eindigen. Bij aangrenzende huizen zijn dezelfde draagstenen toegepast.

De pilaster begint bovenaan met een krul en sluit dan met een knik aan op het onderste deel. De knik is een variant op het uitbeelden van pilasters en hermen. Neorenaissance is geen slaafse navolging van de renaissance, maar een voortdurend zoeken naar variaties.

Jan van Nassastraat 84

Het pand Jan van Nassastraat 84 heeft een fronton met daaronder als draagsteen twee leeuwachtige Groene Mannen. Hun haren en baard gaan over in bladeren. Daarboven als draagsteen twee saters met puntoren en een lauwerkrans. Saters waren vaste begeleiders van Dionysos, maar werden in de neorenaissance ook los van deze god afgebeeld.

Jan van Nassastraat 86

Jan van Nassastraat 86, op de hoek van de Nassau Odijkstraat, is rijk voorzien van Groene Wezens. Het pand wordt gebruikt door crèche Hermelijntje. Zie onderstaande foto voor een overzicht. Links op de foto is no 84.

Aan weerskanten van de deur op de hoek bevindt zich als draagsteen onder de erker een Groene Man van een type dat vaker in de (neo)renaissance gebruikt is.

De bladeren op het hoofd en onder de kin zijn gestileerd weergegeven, zodat ze nog nauwelijks als bladeren te herkennen zijn. Dat het toch Groene Mannen zijn blijkt uit de manier waarop ze als hermen zijn afgebeeld. De pilasters vormen achter hun hoofd een voluut. Daaronder gaat de pilaster verder. Op dit deel groeit acanthus. De gebroken pilaster is vooral in de neorenaissance veel toegepast.

Aan weerskanten van de deur is een dubbel raam met een omlijsting in renaissancestijl.

Onder een leeg fronton bevindt zich een Groene Man, gevat in band- en rolwerk. De combinatie van concrete en abstracte elementen is typerend voor de (neo)renaissance. De Groene Man heeft puntoren. Zijn baard is gewoon weergegeven, maar zijn haren en zijn snor vormen bladeren.

Onder de Groene Man zijn twee Groene Leeuwen te zien. Op hun kop groeien bladeren. Het zijn echte leeuwen, met leeuwentanden, geen leeuwachtige mannen.

Boven elke pilaster op de begane grond is het hoofd van een Groene Man gevat in band- en rolwerk. Zie bovenstaande foto voor een van hen. Zijn baard en snor zijn naturel, maar zijn haren zijn bladeren.

Aan de onderkant van de pilasters op de eerste verdieping zijn steeds twee Groene Mannen afgebeeld. Aan alle kanten gaat hun gezicht over in bladeren en knoppen.

Jan van Nassastraat 106

In de Jan van Nassastraat 106, op de hoek van de Nassau Dillenburgerstraat, vinden we als draagsteen onder de erker twee identieke Groene Mannen.

Nassau Odijkstraat 67

In de Nassau Odijkstraat zijn ook Groene Wezens te zien. No 67, gebouwd in 1893, heeft twee Groene Leeuwen als consoles onder het balkon. Verder vier Groene Mannen als sluitsteen in het midden boven de ramen op de begane grond en drie Groene Mannen als draagsteen onder de pilasters op de eerste verdieping. De linker draagsteen is hieronder groter afgebeeld.

Bezuidenhoutseweg 99-101

Op de gevel van het dubbele pand Bezuidenhoutseweg 99 en 101, gebouwd in 1889 zijn verschillende Groene Mannen en Groene Vrouwen te vinden. Genoeg om ze wat van dichterbij te bekijken.

Op de zes sluitstenen boven de deuren en ramen bevinden zich Groene Mannen in twee varianten:

De linker foto toont een Groene Man met snor en baard die overgaan in acanthusbladeren.

De rechterfoto toont het andere type. Zoals veel Groene Mannen in de neorenaissance heeft hij oren die op kleine vleugels lijken. De oren gaan over in bladeren. Zijn haren gaan ook over in bladeren, met een strik in het midden. Onder zijn kin hangt een doek met parels.

Onder elk van de tien ramen op de eerste en tweede verdieping bevindt zich het hoofd van een vrouw. Acanthusranken aan weerskanten van haar hoofd maken duidelijk dat ze een Groene Vrouw is.

Boven de balkondeuren op de eerste verdieping is in een lunet het hoofd van een vrouw met lange krullende haren, gevat in band- en rolwerk. De eikentwijgen met eikels aan weerskanten van haar hoofd suggereren dat ze een Groene Vrouw is.

Boven de ramen op de eerste verdieping is geen lunette afgebeeld, maar een driehoekig fronton met daarin een bol omringd door vegetatie.

Boven elk van de zes ramen op de tweede verdieping bevindt zich een lunet en daarboven een sluitsteen met het hoofd van een Groene Vrouw. Op hun hoofd een kroon van bladeren. Een doek om hun hals is vastgemaakt met een medaillon.

In twee lunetten is te lezen: Anno 1889. In de andere vier is een gevleugelde cupido gevat in band- en rolwerk.

Band- en rolwerk is in de renaissance rond 1550 geïntroduceerd en sindsdien veelvuldig toegepast, ook in de neorenaissance. Vaak worden Groene Wezens binnen dit kader geplaatst, ook in Den Haag, maar deze cupido's zijn niet groen. De gespreide vleugels aan weerskanten van het hoofd zijn een veel gebruikte stijlfiguur.

Boven elk van de twaalf ramen op de tweede verdieping bevindt zich als console onder de daklijst een gehoornde Groene Man. Zie de foto links voor een van deze Groene Mannen.

Bezuidenhoutseweg 377 Den Haag

In de gevel van Bezuidenhoutseweg 377 is boven elk van de drie ramen een sluitsteen aangebracht.

De buitenste sluitstenen zijn mannen met een helm en een grote snor. Zie links op de bovenstaande foto. De middelste is een Groene Vrouw. Zie rechts op bovenstaande foto en de foto links.

Ze is niet overduidelijk een Groene Vrouw. De bladeren bovenop haar hoofd kunnen ook geïnterpreteerd worden als een kroontje of een diadeem. Om haar hals kan ze een sieraad dragen, maar het kunnen ook gestileerde bladeren zijn.

Het huis is gebouwd in 1906. In die tijd waren die Groene Mannen en Groene Vrouwen van de neorenaissance uit de mode. Als ze nog werden afgebeeld, werd de vegetatie vaak weggemoffeld.

Bezuidenhoutseweg 209-223 Den Haag

Op alle gevels van de huizen Bezuidenhouseweg 209 t/m 223 is deze Groene Man te zien. De huizen zijn rond 1898 gebouwd in een sobere neorenaissancestijl. Behalve de speklagen van witte steen zijn deze Groene Mannen het enige ornament. Hun gezicht gaat aan alle kanten over in bladeren en is aan de zijanten gevat in rolwerk.

Prinsestraat 57 Den Haag

Het rijksmonument Prinsestraat 57, op de hoek van de Molenstraat, is gebouwd als gemeentapotheek in 1886 door B. Reinders, architect-directeur van Gemeentewerken. Nu is er gevestigd slijterij Drinkland.

Op de gevel de Groene Man op de foto links. Het is een herme met een gebroken pilaster, die we in Den Haag vaker zijn tegengekomen. Boven het hoofd van de Groene Man gestileerde bladeren. De vleugelachtige vorm van zijn oren is opvallend, evenals zijn opengesperde mond. Het onderste deel van de pilaster is met acanthus begroeid, wat zijn status als Groene Man onderstreept.

Deventer

Grote of Sint-Lebuïnuskerk (Grote Kerkhof 42)

In 770 stichtte de Ierse monnik Lebuïnus in Deventer een kleine kerk, waarvan niets is overgebleven. Het huidige gebouw van de Grote of Sint-Lebuïnuskerk is in 1046 als vroegromaanse kapittelkerk gebouwd door de Utrechtse bisschop Bernold. In 1234 en in 1334 werd de kerk door brand grotendeels verwoest. Tussen 1450 en 1525 kreeg de kerk het huidige uiterlijke van een gotische hallenkerk. In 1559 werd de kerk tot Domkerk verheven en gebruikt als kathedraal. In 1580 namen de calvinisten de kerk in bezit en doopten hem om tot Grote Kerk.

De buitengevel

De buitengevel van de kerk is rond 1450 vernieuwd in gotische stijl en daarna nog een aantal malen ingrijpend veranderd. Tussen 1850 en 1865 voorzag Pierre Cuypers de kerk van een nieuw dak en heeft ook een aantal wijzigingen in de gevel aangebracht. Op de pilaren tussen de ramen zijn Groene Mannen te zien. Aangezien die niet voorkomen op tekeningen uit de 18^e eeuw, mogen we aannemen dat Cuypers ze in neogotische stijl heeft toegevoegd. Dit komt wel overeen met de werkwijze van Cuypers bij andere kerken.

Plafondschilderingen

Toen de calvinisten in 1580 de kerk overnamen, zijn alle plafondschilderingen onder een laag witkalk weggewerkt. Tijdens restauraties in de periode 1926 tot 1952 zijn de oorspronkelijke fresco's weer te voorschijn gehaald, met soms verbluffende resultaten. Op onderstaande foto een afbeelding uit de 15^e eeuw van Christus met doornenkroon als Groene Man. Aan vier kanten komen lelies uit het hoofd te voorschijn en vormen een harmonisch geheel met de vegetatie vanuit de vier sluitstenen hier omheen.

Op bovenstaande foto houdt een gekroonde Groene Man een wapenschild met een zwarte adelaar vast. Vanaf de 13^e eeuw is deze adelaar in het wapen van de stad Deventer te vinden. De kroon verwijst naar de keizer van het Heilige Roomse Rijk, waar Deventer vanaf 1495 als vrije rijksstad onder viel. In 1528 werd een andere keizer, Karel V, de heer van Deventer.

Op onderstaande foto houdt een Groene Man een rood-wit schild voor zich. Het is het wapen van Deventer dat nu nog op de vlag staat. Beide fresco's zijn rond 1500 gemaakt.

Het orgel

Tussen 1836 en 1839 bouwde de in Deventer woonachtige Johann Heinrich Holtgräve een orgel voor de Leb-uinuskerk, met gebruikmaking van delen van een ouder orgel uit 1720. J. F. Stracke maakte het neobarokke snijwerk op de orgelkast.

Op de orgelpijpen staan de traditionele koning David met zijn harp en op een bazuin blazende engelen. Onder de middelste orgelpijpen komen twee Groene Cupido's uit acanthusbladeren en houden een festoen met vruchten omhoog.

Bergkerk (Bergkerkplein 14)

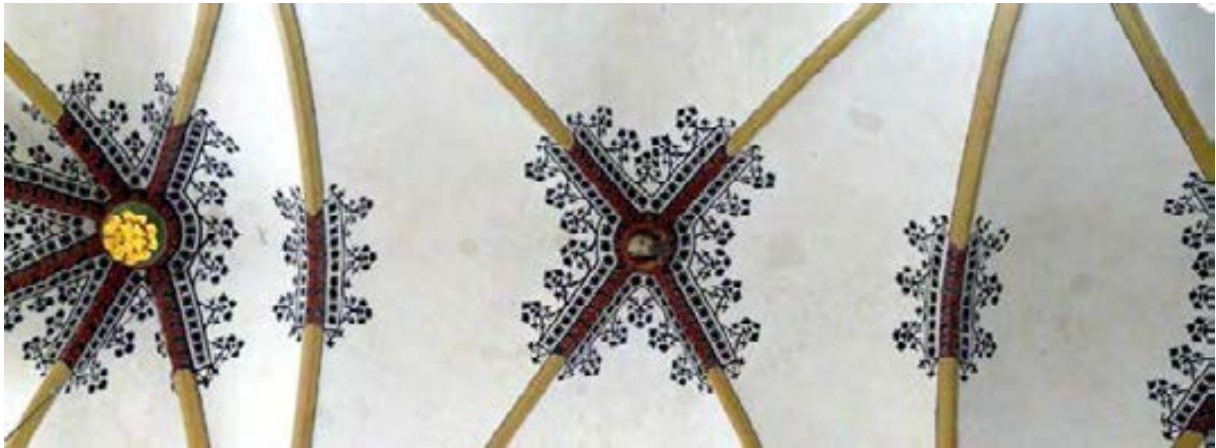
Tussen 1198 en 1209 werd in Deventer een romaanse kerk gebouwd, gewijd aan Sint Nicolaas, als beschermheilige van de schippers. Van deze periode dateren nog de onderkanten van de beide torens.

Tussen 1400 en 1466 is de kerk verbouwd tot een laatgotische basiliek. In 1580 werd de kerk, na een beeldenstorm die ook hier veel schade aanrichtte, toegewezen aan de calvinisten die het interieur aanpasten en alle fresco's in de kerk onder een laag witkalk wegmoffelden. Vanaf dat moment werd het gebouw Bergkerk genoemd.

Tijdens een restauratie tussen 1915 en 1924 is de situatie van de 15^e eeuw zoveel mogelijk hersteld. Wegens teruglopend kerkbezoek is de kerk in 1967 aan de gemeente Deventer verkocht voor het symbolische bedrag van 1 gulden. Na een restauratie in 1971-'72 is de kerk in gebruik voor culturele activiteiten. Toen ik er was, in augustus 2015, was een nieuwe restauratie gepland die tot maart 2016 zou plaatsvinden.

Plafondschildering Christuskop

Tijdens de restauraties van 1915-1924 en 1970-1971 zijn de plafondschilderingen uit de 15^e eeuw hersteld. Opmerkelijk is een Christuskop als Groene Man. Zijn baard lijkt over te gaan in bladeren en de afbeelding is aan alle kanten omringd door stengels en kroonvormige bladeren.

De preekstoel

In 1583 werd de Bergkerk voorzien van een preekstoel in renaissancestijl. De preekstoel heeft de traditionele vorm: een zeshoekige kuip met onderkuip en een zeshoekig klankbord erboven. De decoraties zijn, in overeenstemming met de sobere calvinistische opvattingen uit die tijd, minimaal. Alleen Bijbelteksten op het klankbord, geen afbeeldingen in de panelen van de kuip en onderkuip of op de trap naar de kuip. Maar wel zijn er Groene Mannen afgebeeld op de voet van de pilaartjes tussen de panelen en wel drie op elk van de zes pilaartjes. Op de volgende pagina's zullen we ze gedetailleerd bekijken.

Er groeien bladeren op het hoofd van deze Groene Man. Uit zijn mond komen drie stengels. De linker en de rechter vormen een festoen dat uitkomt in de mond van de Groene Mannen aan weerskanten van hem. De middelste stengel eindigt in een vaas met ronde vruchten onder hem.

Deze Groene Man houdt een ring in zijn mond waaraan drie stengels hangen. De linker verbindt hem met de Groene Man aan die kant. De rechter eindigt in het paneel daar. Aan de middelste hangen stengels met vruchten.

Het orgel

Het orgel in de Bergkerk is, net als dat in de Lebuïnuskerk, gemaakt door Johann Heinrich Holtgräve en wel twee jaar later, in 1841-1843. Maar Groene Cupido's ontbreken hier.

De Waag (Brink 57)

Tussen 1528 en 1531 is het laatgotische Waaggebouw aan de Brink gebouwd.

In 1644 werd het gebouw voorzien van een bordes met drie pilaren. In het bordes zijn verschillende Groene Mannen te zien.

Het gebouw is tot 1862 als Waag gebruikt.

Vanaf 1915 was hier het Stedelijk Historisch Museum gevestigd.

Na het vertrek van het museum in 2014 is het gebouw gesloten. Alleen de benedenverdieping en de ruimte onder het bordes worden door het VVV gebruikt en zijn toegankelijk.

Op het Waaggebouw zelf zijn geen Groene Mannen afgebeeld. Wat nog het dichtst bij een Groene Vrouw komt, is dit kopje. Stengels met bladeren hangen aan weerskanten van het hoofd. Maar het sieraad op haar hoofd geeft duidelijk aan dat het een ornament is, geen integraal onderdeel van het hoofd. Haar mannelijke tegenhanger, zie de foto hieronder, is ook geen Groene Man, maar gewoon een gehelmde soldaat.

Als sluitsteen in de vier bogen onder het bordes is steeds een Groene Man afgebeeld. Dit type gaat terug op de renaissance en is in de barok en het maniërisme op aangepaste wijze gebruikt.

In de renaissance werd het hoofd vaak in rolwerk gevat. Boven het voorhoofd is dat nog te herkennen, maar verder is het rolwerk meer plastisch geworden, alsof het van rubber is. De verbondenheid met de vegetatie blijkt vooral uit de onderkant van de steen, waar verschillende planten zijn afgebeeld. Ook de drie andere sluitstenen hebben deze plantaardige onderkant.

Op bovenstaande foto is de plantaardige onderkant beter te zien. De sluitstenen zijn steeds geplaatst tussen stenen met een grote bloem, wat de identiteit van de Groene Man versterkt.

Hierboven de vierde Groene Man. Ze zijn dus allemaal verschillend. Deze heeft grote oren en gestileerde bladeren op zijn hoofd.

In de pilasters van de balustrade van het balkon zijn ook Groene Mannen te vinden.

Op de foto links een Groene Man met bladeren op zijn hoofd. Zijn uitgezakte wangen worden kwabben genoemd. Door de tekeningen van de Antwerpse architect en ontwerper Cornelis Floris (1513-1575) is dit type Groene Man vanaf 1550 bijzonder populair geweest in de Lage Landen. Het wordt vaak aangeduid als *kwabmasker*.

Onder het hoofd hangt een festoen met veel vruchten.

De Groene Mannen van dit bordes kunnen nors of zorgelijk kijken, maar ze vertegenwoordigen wel een onstuitbare groeikracht, waar een handelsstad als Deventer zich natuurlijk graag mee identificeerde.

Brink 10 Deventer

Brink 10 is een laatgotisch huis dat in 1645 een nieuwe voorgevel in renaissancestijl kreeg.

In de lunet boven de ramen op de begane grond is een Groene Man afgebeeld. Zijn haren gaan over in stengels die bladeren en bloemen vormen. Een sluitsteen in de boog toont een korte festoen met vruchten die aan draden in de bovenhoeken hangt. De andere Groene Man is vrijwel identiek. In de rechter lunet alleen vegetatie, met een leuwenkop erboven.

De lunet boven het middelste raam op de eerste verdieping toont een wijnrank met druiven en in de sluitsteen daarboven het hoofd van een vrouw met een hoofdbedekking in renaissancestijl.

Brink 11-12 (Bouwershuis en Kantongerecht)

Het dubbele pand Brink 11-12 is in 1630 verbouwd in renaissancestijl. Het staat bekend als het Bouwershuis, hoewel Arnold Bouwer pas in 1726 het huis aankocht en het interieur liet verbouwen.

Van 1802 tot begin 2014 is het pand gebruikt door Justitie, o.a. als kantongerecht.

De gevel toont vooral abstracte ornamenten en gezichten van mannen en vrouwen, maar ook een Groene Cupido. Boven de kleine vleugels aan weerskanten van zijn hoofd zijn trossen druiven afgebeeld.

Brink 55 (De Drie Haringen)

In 1575 liet Herbert Dapper, rijk geworden door de handel met Skane, toen Denemarken en nu Zweden, een huis bouwen in renaissancestijl op de Brink 55. Het Schoonvaardersgilde, waar Dapper toe behoorde, bracht stoffen, wijn en zout naar Skane en bracht haring mee terug. Daaraan dankt het huis zijn naam, De Drie Haringen. Een gevelsteen heeft de tekst *In die drie vergulde herick*.

In het midden op de eerste verdieping bevindt zich een reliëfsteen. Hierin is een Groene Vrouw gevat in banden en rolwerk. Rond haar hoofd zijn vruchten afgebeeld. Onder haar bovenlichaam nog meer vruchten.

Boven de schelpvormige kroon op haar hoofd is een kleine Groene Man te zien. Zijn snor en haren gaan over in bladeren.

Onderaan het ornament het hoofd van een katachtige Groene Man, met bladeren bovenop zijn hoofd.

Brink 89 (Penninckshuis Deventer)

In 1588 liet Herman Penninck aan de Brink 89 voor zichzelf en zijn vrouw Lucia van Reede door een onbekende architect een groot herenhuis bouwen. Penninck was katholiek in een tijd dat Deventer bezig was over te gaan op het protestantisme. Van 1580-1587 was de stad protestants, van 1587-1591 weer katholiek en vanaf dat moment, na de herovering door prins Maurits, weer protestants. In de gevel getuigt Penninck trots van zijn katholieke geloof.

Aan het huis, gebouwd in de stijl van het noordelijk maniërisme, is sinds 1588 veel veranderd. Tot 1801 bleef het huis in het bezit van nakomelingen van Penninck en werd daarna verkocht aan de Doopsgezinde Gemeente die het huis als kerk gebruikte. Omdat de ruimte al snel te klein werd voor de groeiende gemeente werd in 1891 besloten het huis te slopen en op die plaats een nieuwe kerk te bouwen. De Amsterdamse architect Tjeerd Egbert Kuipers kreeg opdracht voor de renovatie. Nadat het huis al was gesloopt, werd besloten het monumentale linkerdeel van de gevel te herstellen naar de situatie van 1588, zoveel mogelijk gebruik makend van de bewaard gebleven delen van de oude gevel. Het rechterdeel van de gevel en de erachter liggende kerk zijn door Kuipers nieuw ontworpen. Een gevelsteen in het linkerdeel meldt: Renovatum anno 1891.

Maar niet alles op dit linkerdeel is origineel. In de gevel waren in 1588 beelden van deugden geplaatst: Fides (Geloof), Spes (Hoop), Caritas (Naastenliefde), Prudentia (Voorzichtigheid), Fortitudo (Kracht) en Temperantia (Matigheid). De zevende deugd, Justitia, stond waarschijnlijk boven op de gevel, maar die was in 1890 al spoorloos verdwenen. Het is het enige voorbeeld in Nederland van een particulier woonhuis waar de zeven deugden in de gevel zijn afgebeeld. Omdat de beelden in slechte staat verkeerden, kreeg de Deventer beeldhouwer Wilhelmus Gerardus van Poorten in 1890 de opdracht kopieën te maken van de zes overgebleven deugden. In overeenstemming met de restauratieopvattingen van die tijd, maakte Van Poorten de beelden compleet, ook waar ledematen of attributen ontbraken. Deze beelden staan nu in de gevel. De originelen zijn destijds aan het Rijksmuseum geschonken dat ze in het magazijn opborg.

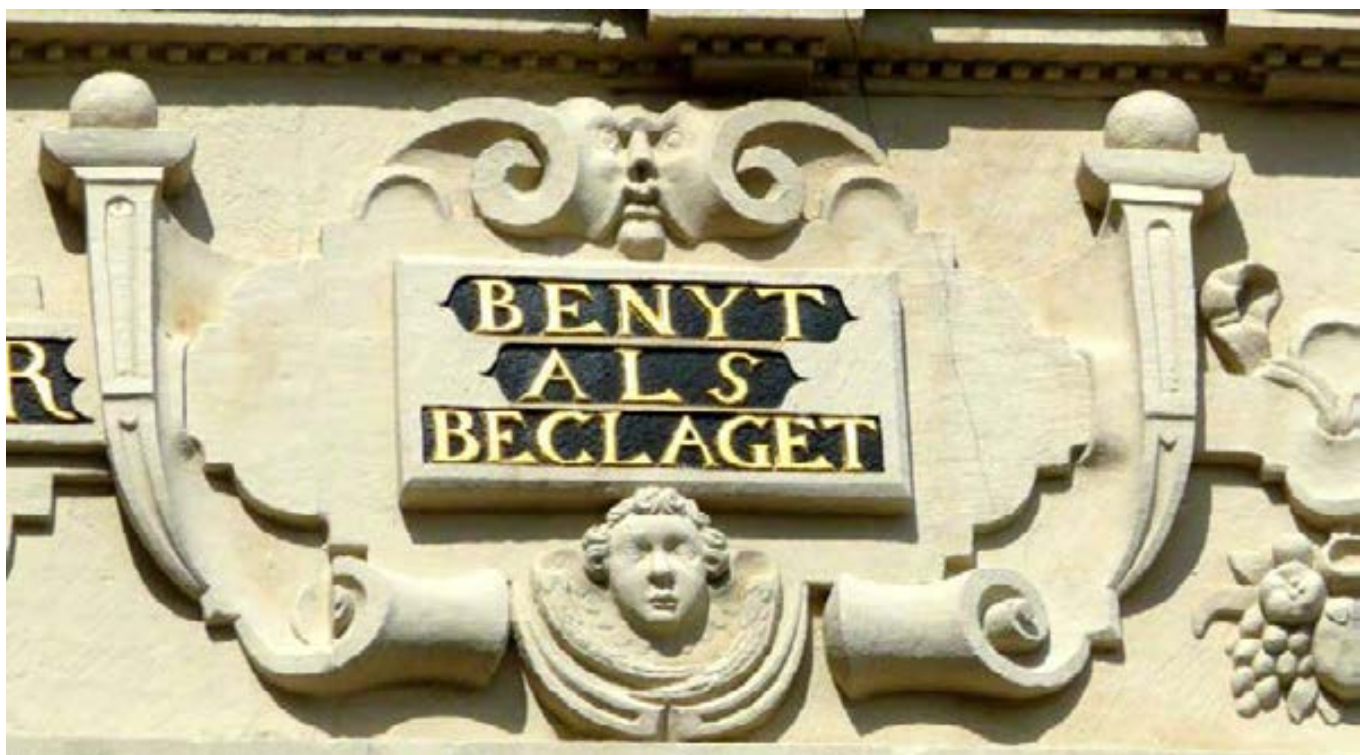

De deugden, zoals ze hier zijn afgebeeld, zijn niet te beschouwen als Groene Vrouwen, maar wel zijn bij de bovenste twee, Fortitudo en Temperantia, bladeren afgebeeld in de zwikken boven het schelpvormige ornament. Temperantia heeft op haar hoofd een gevlochten bladerkrans met vruchten daar bovenop.

In de frontons boven Fortitudo en Temperantia zijn Groene Cupido's afgebeeld. Hun gestileerde vleugels gaan over in bladeren. Op de klauwstukken aan weerskanten van deze deugden zijn Groene Griffioenen afgebeeld. De veren die van hun kop neerhangen gaan over in bladeren.

Op bovenstaande foto het onderste gedeelte van de gevel. Rechts, in rode baksteen, de in 1891 ontworpen gevel.

In de gevel is de wapenspreuk van de familie Penninck afgebeeld: Alst Godt behaget beter benijt als beclaget. De tekst, verdeeld over twee ornamenten en een middenstuk, is gevat in rolwerk. Onder de tekst een cupido met voor zich gevouwen vleugels. Boven de tekst komt een gezicht uit het rolwerk te voorschijn. Het zijn geen Groene Mannen, maar wel voorbeelden van gezichten die zijn opgenomen in het ornament.

Boven de poort bewaken twee leeuwen de familiewapens van Penninck (links) en Van Reede. Het zijn geen Groene Leeuwen, maar de wapenborden zijn wel omringd door bladeren. Als sluitsteen in de boog boven de poort is een Groene Man afgebeeld tussen twee victoria's met een lauwerkrans, die bij de Grieken en Romeinen aan overwinnaars werd aangeboden. Op zijn hoofd zijn bladeren te zien. De afbeelding lijkt sterk op de Groene Man in het bordes van de Waag (zie boven). Ook hier de kwabben die vanaf zijn wangen neerhangen.

In het rechtergedeelte van de gevel zijn alleen enkele gevelstenen uit 1588 opgenomen en wel een Groene Leeuw tussen twee Groene Vrouwen.

De vruchten op het hoofd van de vrouwen zijn geen krans of hoofddeksel, maar een integraal onderdeel van het hoofd. De doek om hun hals is aan de zijkant vastgeknoopt aan neerhangende koorden.

De leeuw met een grote ring in zijn bek is alleen te herkennen als Groene Leeuw als je weet dat bladeren in de 16^e eeuw vaak gestileerd werden weergegeven. Soms met de bladvorm nog enigszins herkenbaar en soms, zoals hier, helemaal strakgetrokken. De bladeren vormen op deze manier tevens een soort kroon, wat de koning van de dieren natuurlijk niet misstaat.

Poort van het Penninckshuis (Spijkerboorsteeg Deventer)

In 1613 is aan de Spijkerboorsteeg in maniëristische stijl een poort gemaakt die via de tuin toegang geeft tot de achterkant van het Penninckshuis. Het jaartal is boven de poort vermeld. Het bolvormige ornament op de top is een moderne toevoeging. Eenzelfde ornament is in de 20^e eeuw ook op de top van de gevel van het huis zelf gemaakt. In het fronton daaronder ligt een cupido met een doodshoofd en een zandloper. Het geheel, compleet met twee obeliskken, doet een beetje gewild aan. Interessant voor ons is echter het smeedijzeren hek, waarop een Groene Man en twee Groene Vrouwen zijn afgebeeld. Zie de volgende pagina voor een close-up.

De Groene Man heeft bladeren op zijn hoofd en aan de zijkanten van zijn gezicht. De ovale vorm eronder kan als zijn lijf worden gezien en de twee stengels daar weer onder als zijn benen. De Groene Vrouwen hebben een hoge puntmuts op. Ze hebben armen, maar hun lijf komt uit een dunne stengel die met de Groene Man is verbonden.

Het Stadhuis (Grote Kerkhof 4 Deventer)

Toen ik Deventer bezocht, in augustus 2015, was het stadhuis gesloten voor een verbouwing van het interieur. Ik moest het dus doen met de buitengevel. En daar zijn geen Groene Mannen te vinden. Alleen het gekroonde wapen van Deventer (de adelaar) en de rood-witte vlag van de stad. Graag had ik binnen gekeken omdat ik weet dat daar wel Groene Mannen te vinden zijn. De deur stond wel open, dus ik glipte even naar binnen.

In het portaal van een van de zalen naar de gang fotografeerde ik de eikenhouten omlijsting waarin een Groene Man boven het wapen van Deventer en onder de kroon is afgebeeld. Zijn snor en oogleden gaan over in bladeren. Ook onder de adelaar is een Groene Man te zien. Zijn opengeperde mond laat zijn witte tanden zien. Zijn gespreide armen gaan over in bladeren.

Toen werd ik ontdekt door een van de werklieden en naar buiten gestuurd.

Het Landshuis (Grote Kerkhof 6 Deventer)

Ook het aangrenzende deel van het stadhuis, op nummer 6, was gesloten wegens de renovatie, maar hier is op de gevel zelf het een en ander te zien, voorzover niet achter stapels bouw materiaal aan het zicht onttrokken.

In de middeleeuwen was het gebouw een herberg. Later werd het de zetel van de Staten van Overijssel. De naam Landshuis is hieraan ontleend. Van 1870-1976 werd het pand gebruikt als politiebureau. Nu onderdeel van het stadhuis. De renaissancegevel is in 1632 gebouwd.

Onder de obelisk links en rechts op de foto is een Groene Man afgebeeld. Zie onderstaande foto voor de rechter van de twee. In de renaissance was het een gebruikelijke techniek om het gezicht van de Groene Man eruit te laten zien als een abstract ornament.

Als sluitsteen van de bogen boven de ramen zijn gezichten van mannen, vrouwen en leeuwen afgebeeld. Ze zijn niet overduidelijk met vegetatie verbonden. Dat geldt wel voor de Groene Mannen onderaan de pilaren aan weerskanten van de poort. Op de foto is nog een klein stukje van de rechter te zien. De Groene Leeuwen onder deze afbeeldingen zijn niet te zien.

Op bovenstaande foto een close-up van de bovenkant van het portaal. Boven het wapen en de vlag van Deventer een gekroonde helm met acanthusstengels. De stengels groeien alle kanten uit en komen zelfs onder de zijarmen van het ornament uit. Helemaal op de top van het ornament een grote kroon.

Links en recht in de cirkel bevindt zich een kleine cupido met voor hun borst gevouwen vleugels. Die zijn niet groen, maar de grote cupido onder het ornament wel. Zijn vleugels gaan naadloos over in acanthusstengels. Links, boven het kapiteel van de pilaar, is een Groene Man afgebeeld met bladeren op en om zijn hoofd.

Muntenpoortje (Muntengang 1)

Het Muntengangcomplex omvatte in de 17^e eeuw een muntgebouw waar muntmeesters van Deventer, Zwolle en Kampen munten mochten slaan, en een huis genaamd De Twaalf apostelen met achterhuis. In 1861 is dit huis gesloopt. Het achterhuis bleef staan, maar is tijdens een bombardement op 6 februari 1945 grotendeels verwoest. Tussen 1949 en 1951 is het complex gedeeltelijk gerestaureerd.

De achtergevel van het achterhuis, zie de foto rechts, was redelijk gespaard tijdens het bombardement en is grotendeels 17^e eeuws. De restaurateur, de Haagse architect Willem Pieter Cornelis Knuttel (1886-1974), koos ervoor de gevel te voorzien van een renaissancepoortje dat afkomstig was uit het gesloopte huis De Twaalf Apostelen. Boven de deur zijn twee rosetten en in het midden een Groene Man te zien. De Groene Man, met bladeren aan alle kanten om zijn hoofd, laat zijn tanden zien. In Engeland is dit type vaak afgebeeld in gothische en victoriaanse gebouwen, maar voor Nederland is het uitzonderlijk.

Poortje Meyershoff (Bergkerkplein 7)

In 1455 stichtte Arent Meyer een hofje aan Achter de Broederen. In 1661 werd hiervoor een classicistisch poortje gemaakt met het opschrift *Anno 1661 Meyershoff*. In 1971 werd het poortje als rijksmonument in het kader van het herstel van het Bergkwartier overgebracht naast Bergkerkplein 7.

Soms kun je je afvragen of een wezen een Groene Man is of niet. In het fronton boven de poort is een cartouche afgebeeld met een vreemd teken tussen hoofdletters B. De betekenis hiervan is niet bekend. Bovenaan de omlijsting van de cartouche is een hoofd te zien van een man met een snor. Aan de zijkanten is de cartouche gevat in band- en rolwerk.

Is het wezen een Groene Man? Zijn snor gaat niet duidelijk over in bladeren. Wel zijn er bladeren en een bloem afgebeeld in de zwikken aan weerskanten van de boog. Het wezen geeft zijn identiteit niet prijs, net zo min als de betekenis van de letters en het teken in de cartouche. Waarschijnlijk had het teken oorspronkelijk een betekenis, maar is de man erboven opzettelijk vaag gehouden.

Korte Bisschopstraat 16 Deventer

Korte Bisschopstraat 16 is een rijksmonument dat in de 17^e eeuw is gebouwd als woonhuis en nog steeds als zodanig wordt gebruikt. Alleen de begane grond heeft een moderne winkelpui en wordt nu gebruikt door De Tuinen. Het exacte bouwjaar van de gevel en de architect zijn niet bekend. In de trapgevel zijn drie hoofden van mannen als sluitsteen te zien, maar het zijn geen Groene Mannen. Die zijn wel afgebeeld in de vijf cartouches rond de vensteropeningen op de tweede en derde verdieping.

Hierboven de cartouche van het raam rechtsonder. Midden boven het hoofd van een man met een grote krullende snor. Aan de zijkanten van zijn hoofd gaan voluten over in stengels met bladeren en bloemen die de gehele cartouche vullen en midden onder eindigen bij het gezicht van een andere man. In de renaissance en de barok hebben Groene Mannen vaak geen armen en in plaats hiervan voluten die overgaan in vegetatie. Dat is ook hier bedoeld. De voluten met de stengels horen bij het lichaam van de man en identificeren hem als Groene Man.

De overeenkomst met de afbeelding op het poortje in de Meyershoff is opvallend. Ook daar vormt het hoofd een eenheid met de ronding van de cartouche. Maar in de Korte Bisschopstraat is de vegetatie gedetailleerd weergegeven. De stengels gaan van boven naar beneden en eindigen bij het hoofd van een andere man. De uitlopers van de stengels op zijn gezicht zijn duidelijk genoeg om hem als Groene Man te kenmerken. Bovenop zijn hoofd is ook de aanzet van bladeren aangegeven. Zijn wenkbrauwen maken aan de zijkanten een grote krul zodat ze lijken over te gaan in horens.

De cartouche linksonder is identiek aan deze afbeelding.

Op de tweede en derde verdieping drie andere cartouches die vrijwel identiek zijn, maar anders zijn dan die op de eerste verdieping. Op bovenstaande foto de bovenste van de drie.

De armen van de Groene Man komen hier niet uit voluten, maar uit dubbele stengels die bladeren vormen en midden onder eindigen bij het hoofd van een Groene Man met puntoren. Bovenop het hoofd van deze man is de aanzet van bladeren afgebeeld. Ook de bovenste man heeft stengels op zijn hoofd.

De bovenste Groene Man heeft een normaal menselijk gezicht, afgezien van de pluimen op zijn hoofd, die ook als een helm geïnterpreteerd kunnen worden. De bovenste Groene Man op de vorige pagina heeft een merkwaardig, nauwelijks menselijk gezicht. Het benadrukt dat hij behoort tot de andere wereld, niet tot de gewone realiteit.

Waterstraat 4

Waterstraat 4 is een rijksmonument met een vergelijkbaar ornament in de top van de gevel.

Rond het ovale raam zijn twee Groene Mannen afgebeeld. Vanuit het hoofd midden boven gaan twee brede stengels naar de zijkanten en naar beneden, waar ze eindigen in voluten aan weerskanten van het hoofd van een andere Groene Man met een brede, iets geopende mond. De ogen en neus van deze Groene Man zijn vaag aangegeven. Boven zijn hoofd een ronding die gestileerde bladeren suggereert.

Lange Bisschopstraat 58 Deventer

In de Lange Bisschopstraat, haaks op de Korte Bisschopstraat, is in 1892 een woonhuis in neorenaissancestijl gebouwd op nummer 58. Onder de daklijst is als kariatide links en rechts een identieke Groene Man afgebeeld. Hieronder de linker van de twee.

Het hoofd van de Groene Man is gevat in een neorenaissance-ornament. Zijn haren bestaan uit bladeren.

Twee takjes met bladeren benadrukken zijn status als Groene Man.

Lange Bisschopstraat 38 Deventer

De winkelpui van Lange Bisschopstraat 38 is rond 1900 verbouwd in neorenaissancestijl. De lijst boven de begane grond wordt ondersteund door drie vrouwelijke hermen als kariatide. Op hun hoofd dragen ze een Korinthisch kapiteel. Dit maakt ze al tot Groene Vrouwen. In plaats van armen zijn voluten afgebeeld. Hieronder omhoog staande bladeren. Op de pilasters een geometrisch motief en daaronder een hangend festoen met stengels en bloemen.

Rijkmanstraat 4 Deventer

Het huis Rijkmanstraat 4 is waarschijnlijk gebouwd rond 1910 in neo-eclectische stijl. Interessant zijn de twee identieke Groene Mannen die de erker dragen. Het zijn verkorte hermen: een hoofd en een korte pilaster met daarop acanthusbladeren. De zijkant van de pilaster is versierd met geometrische motieven, die rond 1910 de voluut en/of vegetatie van de neorenaissance verdrongen.

Ze hebben lange, neerhangende bladvormige oren en gestileerde bladeren op hun hoofd. Dit type Groene Man is terug te voeren op de ontwerpen van de al genoemde Cornelis Floris. Opvallend is echter de geprononceerde neus. Onder de kin zijn ook bladeren afgebeeld. De Groene Mannen kijken met een verbeterd blik voor zich uit.

Bergschild 32-40 (achterkant aan de Bokkingshang)

Het huizencomplex Bergschild 32-40 kreeg in 1834 een neoclassicistische gevel van drie verdiepingen. De achtergevel aan de Bokkingshang werd in 1874 gerenoveerd en kreeg toen een uitbouw naar de kelder. De vijf pilaren tussen de ramen en de deur werden voorzien van Korinthische kapitelen. Op elk van deze kapitelen zijn twee Groene Mannen te zien.

Bovenaan elk kapiteel bevindt zich een gehoornde Groene Man. In plaats van armen zijn er voluten die overgaan in vegetatie. Midden onder is een tweede Groene Man afgebeeld. Hij heeft een snor met omhoog gedraaide punten. Zijn ogen zijn verborgen in de diepte tussen de snorpunten en de ornamenten erboven. Uit zijn geopende mond komt een blad. Het is een voorbeeld van een gezicht dat min of meer opgaat in de ornamenten en bladeren er omheen.

Brink 25 Deventer

Het woonhuis Brink 25 is in 1894 gebouwd in neorenaïssancestijl door de Deventer architect Gerrit te Riele (1833-1911). Het is een gemeentelijk monument waarop verschillende Groene Mannen en Groene Vrouwen zijn afgebeeld. Zie de volgende pagina's voor details.

In de lunetten boven de ramen op de begane grond zijn twee Groene Vrouwen en een Groene Man afgebeeld. In het trapportaal boven de deur is een tweede Groene Man. Op bovenstaande foto de Groene Man in de gevel. Zijn baardige hoofd is in de stijl van de neorenaissance gevat in band- en rolwerk. Eveneens in stijl is dat hij geen armen heeft maar voluten die overgaan in stengels met bladeren, bessen en bloemen, wat hem tot een Groene Man maakt.

Hierboven de afbeelding in het trapportaal. De vegetatie is hetzelfde, maar het is een andere Groene Man, met een snor, maar geen baard. Op zijn hoofd heeft hij een muts of helm.

Op bovenstaande foto een van de twee Groene Vrouwen. Ook hier is de vegetatie hetzelfde. Het hoofd heeft een aantal interessante details. Onder haar kin zijn bladeren afgebeeld. Op haar krullende haren draagt ze een diadeem of kroon. Net als de Groene Mannen kijkt ze peinzend voor zich uit.

Op bovenstaande foto de andere Groene Vrouw. De vegetatie is weer hetzelfde, maar het is een andere vrouw. Ook zij heeft bladeren rond haar hals, maar ze heeft geen kroon. Ze draagt een hoofddeksel met daarop S-vormige ornamenten en een kruis. Aan de zijkanten van haar hoofd hangen kwasten aan S-vormen.

In de driehoekige frontons boven de ramen en balkondeuren op de eerste verdieping zijn vier Groene Mannen afgebeeld. De binnenste twee zijn identiek. De buitenste twee zijn identiek aan elkaar, maar anders dan de binnenste.

Hierboven een van de buitenste. Hij heeft een baard en een snor. Zijn hoofd is gevat in band- en rolwerk. Net als de Groene Mannen en de Groene Vrouwen op de begane grond heeft hij geen armen, maar voluten waaruit bladeren, knoppen en bloemen komen. Zijn hoofddekseel kan een muts of helm zijn.

Op bovenstaande foto een van de binnenste twee. De vegetatie is gelijk maar het hoofd is dat van een leeuwachtige Groene Man zonder hoofddekseel.

Nieuwe Markt 34 Deventer (Arsenaal)

De gevel van het huis aan de Nieuwe Markt 34 geeft het jaartal 1898. Toen is deze gevel in eclectische stijl gebouwd, maar het huis zelf heeft een geschiedenis die teruggaat tot de 15^e eeuw. Dit was toen de zuiderzijbeuk van de Mariakerk, een parochiekerk, die naast de kapittelkerk van Sint Lebuïnus werd gebruikt. Toen de calvinisten in 1578 in Deventer aan de macht kwamen, was er geen behoefte meer aan de Mariakerk en werd besloten deze af te breken. De zuiderzijbeuk bleef echter bestaan en in 1647 werd het erachter gebouwde huis een arsenaal, een opslagplaats van wapens en munitie. In 1892 kreeg het gebouw een nieuwe gevel en werd verbouwd tot woonhuis.

Bovenin de gevel zijn twee Groene Mannen als verkorte hermen afgebeeld. Op het hoofd zijn drie bladeren te zien en op de pilaster acanthus. In de iets geopende monden zijn hun ondertanden zichtbaar.

Kleine Overstraat 57

In de smalle Kleine Overstraat is in 1895 een woonhuis met winkelpui gebouwd in eclectische stijl door de architect G. D. Gantfoort, die inmiddels geheel vergeten is, al is dit huis wel een monument van Deventer.

In de gevel zijn twee identieke Groene Mannen als hermen afgebeeld. Ze hebben een verbeterd blik in de ogen en laten door hun geopende mond zien wat er nog van hun tanden over is. Boven hun hoofd is gestileerde vegetatie te zien. Op de pilaster zijn bladeren afgebeeld.

Grote Overstraat 49 Deventer

Het winkelpand op de hoek van de Grote Overstraat en de Spijkerboorsteeg is in 1898 gebouwd als slagerij. De naam *De Vergulde Ossen*, staat nog boven de deur op de hoek. Tot de 2^e Wereldoorlog werd de zaak gerund door de joodse slager M. van Engel. De winkel wordt nu gebruikt door een kledingzaak die zich toepasselijk Holy Cow heeft genoemd. De koeien in kwestie zijn in 1898 boven de twee winkelpuien afgebeeld. Van onder hun hoeven komen bladeren. Of dat ze tot Groene Koeien maakt? Eerder is het een speelse omgang met het thema Groene Man.

Speels zijn ook de cupido's die in de zwikken boven de winkelpuien zijn afgebeeld. Ze zitten in schelpen, gehuld in een doek die onder ze eindigt in bloemen. Zijn het daarmee Groene Cupido's? Wel als we het geheel van de gevel bekijken.

De dubbele ramen op de eerste verdieping aan beide kanten van de gevel worden gescheiden door pilaren. Op de voet van elke pilaar is een man afgebeeld. Links de afbeelding aan de Grote Overstraat. Ook hier kunnen we ons afvragen: is het een Groene Man? Er komen geen stengels uit zijn mond maar doeken. In de neorenaissance werd vaak gespeeld met de overgang van de vegetatiespuwende Groene Man naar een man met doeken of koorden die uit zijn mond komen. Als het stof is, zoals hier, spreekt men wel van textielguirlandes.

De man heeft grote puntoren, zoals Groene Mannen die vaak hebben. En hij heeft een kroon op zijn hoofd. En bladeren onder zijn kin. En bladeren onder en boven hem. We kunnen hem wel beschouwen als een Groene Man.

De andere afbeelding, aan de Spijkerboorsteeg, is al even mysterieus. Ook hij heeft een textielguirlande die uit zijn mond komt. Ook hij heeft een kroon maar onder zijn kin alleen gestileerde bladeren, niet zo herkenbaar als bij de andere man. En hij heeft ook wonderlijke oren, geen puntoren, maar wat nog het meest lijkt op de oren van een stier, of van een os, waar het pand naar is genoemd.

Ook hij is een echte Groene Man, zich aanpassend aan zijn omgeving, zich hullend in nevelen waar zijn ware identiteit vaag doorheen schemert. Al met al een in alle opzichten geslaagde gevel.

Keizerstraat 39

Keizerstraat 39 is in 1882 gebouwd in neoclassicistische stijl naar plannen van de stadsarchitect Willem Cornelis Metzelaar (1848-1918).

Het huis is gebouwd als kantoorpand en wordt nu gebruikt door OCD Opleidingen.

In de gevel zijn aan drie kanten drie Groene Mannen als sluitsteen gebruikt, maar ze zijn allemaal hetzelfde, gemaakt met dezelfde mal. Eind 19^e eeuw was dat een gebruikelijke werkwijze.

De Groene Man heeft geen snor of baard. Op zijn hoofd zijn geen haren te zien, maar alleen korte acanthusbladen.

Langs de zijkanten van zijn hoofd hangen lange stengels. Onder zijn kin zijn gestileerde bladen afgebeeld..

Singel 25 Deventer (Rijkskweekschool)

De Rijkskweekschool voor Onderwijzers is in 1881 gebouwd door Jacobus van Bronkhorst (1844-1906), die van 1878 tot 1906 was aangesteld als Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs bij de afdeling Kunst en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. In het portaal van de voordeur zijn twee identieke Groene Mannen en vier identieke Groene Cupido's afgebeeld. Zie de volgende pagina's voor details.

De Groene Man heeft gedraaide horens. Boven op zijn hoofd groeien drie korte bladeren. Vanuit zijn neusvleugels en zijn kin groeien langere bladeren.

Het is een in Nederland gebruikelijke manier om een Groene Maner weer te geven. Groene Mannen met vegetatie die uit de mond, neus of ogen komt is in Nederland nooit populair geweest.

Op het linker- en rechterkapiteel komen twee Groene Cupido's uit bladeren. Dit zijn de linker, onder de Groene Man op de vorige pagina.

Hun gespreide vleugels zitten als een krans om hun hals. Vanaf de renaissance was dat een gebruikelijke manier om cupido's waarvan alleen het hoofd en niet het hele lijf wordt getoond af te beelden. De vleugels geven aan de het cupido's (putti) zijn en geen gewone jongetjes.

Dordrecht

De Grote Kerk

De Grote of Onze Lieve Vrouwekerk in Dordrecht heeft een aantal zeer bijzondere Groene Mannen en Groene Vrouwen. In *De Groene Man en de Groene Vrouw* hebben we daar aandacht aan besteed, maar dat zijn maar vier door Joke gemaakte foto's. Er is natuurlijk veel meer te zien. Hieronder foto's die ik heb gemaakt en foto's van Joke die niet in het boek staan.

De koorbanken

Tussen 1538 en 1541 zijn de eikenhouten koorbanken vernieuwd in de toen populaire renaissancestijl. Het zijn zestig zitplaatsen, van elkaar gescheiden door tussenleuningen met Groene Mannen en Groene Vrouwen. Waarschijnlijk heeft Johan Mone (1485-1550) ze gemaakt. In 1517 en 1518 heeft Mone samengewerkt met Bartolomé Ordóñez aan de koorbanken van de kathedralen in Barcelona en Amiens en leerde zo al vroeg de renaissance kennen. De koorbanken zijn ingedeeld in een noorderkoorbank en een zuiderkoorbank. Beide bestaan uit twee rijen, de voorste rij met gevleugelde Groene Vrouwen en de achterste met Groene Mannen met een Groene Cupido op schoot. Elke afbeelding is uniek en anders dan alle andere.

Voorzover mij bekend zijn de Groene Mannen, Groene Vrouwen en Groene Cupido's van deze koorbanken nooit eerder beschreven. Het enige boek over dit onderwerp, *De koorbanken van de Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te Dordrecht* (1997) van Herman van Duinen, negeert de groteske elementen en spreekt alleen van 'prachtig gevormde meisjeskopjes met steeds wisselende haardracht' en van 'mannenkoppen'. In zijn beschrijving en

foto's richt Van Duinen zich volledig op de Bijbelse voorstellingen.

Op bovenstaande foto twee Groene Mannen in het noorderkoor. Ze hebben, net als de Groene Vrouwen in de andere kerkbanken, een lange hals. Ze hebben een bol lijf, dat aan de zijkant een voluut maakt, en benen die eindigen in de poten van een dier. De poten zijn te zien op de foto op de vorige pagina. De poten hebben geen hoeven, maar tenen, als de klauwen van een roofvogel.

Op de hals en het hoofd van de Groene Mannen groeien bladeren en stengels die achter hun nek eindigen in knoppen.

Alle Groene Mannen hebben een Groene Cupido op schoot. Het onderlijf van de cupido's bestaat uit neerhangende bladeren. De cupido's zitten ineengedoken met hun armen over elkaar.

De Groene Man rechts op de foto heeft een snor van bladeren. De Groene Man links heeft een gewone snor, de middelste heeft geen snor. Achter zijn nek staat een andere gevleugelde cupido op een voluut, gemaakt door een stengel uit de nek van de Groene Man. De Groene Man links draagt een soort kroon. De andere twee zijn blootshoofds.

De foto op de vorige pagina geeft dezelfde koorbank, van een grote afstand genomen. De rechter Groene Man op bovenstaande foto is de vierde van rechts op de andere foto.

Op bovenstaande foto een deel van de zuiderkoorbank. Ook hier Groene Mannen en Groene Cupido's.

De helft van de cupido's in de kerkbanken zit ineengedoken met over elkaar geslagen armen. De andere helft heeft geen armen en alleen gespreide vleugels. En dan blijkt dat ze borsten hebben. Soms kleine borsten, zoals mollige cupido's in de renaissance die hebben, maar meestal grotere borsten, zoals vrouwen die hebben. En

zo werden cupido's in de renaissance niet afgebeeld.

Maar dit zijn ook geen 'gewone' cupido's; het zijn Groene Cupido's. Zoals Groene Wezens alle grenzen tussen mens, dier, mannelijk en vrouwelijk overschrijden, zo geldt dat ook voor deze cupido's. Ze zijn deels kind, deels volwassen, deels gevleugelde goddelijke wezentjes en deels vegetatie.

De Groene Mannen overschrijden de grens mens-dier. Ze hebben allemaal dierlijke poten en sommige hebben hoorns. Zie bovenstaande foto's.

Toch is het allerminst de bedoeling van Mone geweest om de Groene Mannen als beestachtig, monsterlijk of primitief voor te stellen. De Groene Man op de foto links heeft een lauwerkrans, zoals Julius Caesar en Romeinse keizers werden voorgesteld. De Groene Man op de foto rechtsboven heeft een kroon op zijn hoofd.

De Groene Mannen op de wangen (zijanten van de koorbanken) hebben geen cupido op schoot. Bovenstaande foto laat goed de dierlijke poten van de Groene Man zien.

Achter de Groene Man een voorstelling van Mozes en de koperen slang, gebaseerd op het Bijbelboek Numeri 21:4-9.

Op de voorste rij fungeren Groene Vrouwen als tussenschot. Ze hebben, net als de mannen, dierlijke poten en een lange hals. Stengels op de hals eindigen achter de nek in knoppen. Hun kapsels zijn mooi opgemaakt. Soms dragen ze een hoofddoek, soms een kroon of lauwerkrans. Op hun ronde lijven benadrukken stengels met bloemen en knoppen die uit voluten komen hun status als Groene Vrouwen.

De vrouwen hebben geen armen, maar wel vleugels aan de buitenkanten van hun borsten. Ik ben dat nergens anders tegengekomen. Het demonstreert de creatieve geest van Johan Mone of wie ook de maker van de koorbanken is geweest. En de veelzijdigheid waarmee Groene Wezens in de renaissance zijn afgebeeld.

De Groene Vrouw op bovenstaande foto draagt een kroon met vleugels aan de zijkanten van haar hoofd. Zie de foto linksboven voor een close-up.

Op de achtergrond van bovenstaande foto een Groene Vrouw op het zijpaneel van de kerkbank. Op haar hoofd en op haar hals een groot rond sieraad. Zie onderstaande foto voor een close-up.

Op bovenstaande foto een andere Groene Vrouw. Ze draagt een kroon met aan de zijkanten een ornament met stengels, knoppen en druiven.

Bovenstaande Groene Vrouw heeft horens en een lauwerkrans op het hoofd.

De koorbanken zijn gebruikt van 1542 tot 1572. Toen koos Dordrecht in de 80-jarige Oorlog de kant van de Prins van Oranje en de reformatie. De koorbanken waren daarmee overbodig geworden. Toch zijn ze altijd blijven staan, al gingen er regelmatig stemmen op om de 'papenbancken' als brandhout te verkopen. Van de meeste beelden is de neus afgesneden, maar verder hebben de banken de tijd goed doorstaan.

Muntpoortje Dordrecht

In *De Groene Man en de Groene Vrouw* hebben we een stuk opgenomen met vijf foto's van het Muntpoortje, gebouwd in 1555 op last van keizer Karel V als doorgang naar de Munt, maar er is meer te zien. Bovenaan de pilaster links op de foto rechts bevindt zich een gevleugelde Groene Cupido. Zie de foto onder voor een close-up

Boven een bord met het jaartal 1555 is de cupido gevat in een renaissance-ornament. Hij staat vóór het ornament en zijn armen gaan er achter langs.

Band- en rolwerk als stijlform is rond 1550 in Italië ontwikkeld. Op het Muntpoortje is hier ook gebruik van gemaakt. Een duidelijk voorbeeld van hoe snel de renaissance zich over Europa en ook Nederland verspreidde. Het bord met het jaartal heeft bovenaan rolwerk, waar de cupido op staat. Het grote bord heeft geen rolwerk, maar de manier om een figuur voor en achter of in zo'n ornament te plaatsen is wel met het band- en rolwerk ontwikkeld.

Op zijn hoofd heeft de cupido een mand met stengels, een appel en druiven. Op zich is de mand niet voldoende om hem als Groene Cupido te typeren, maar de aanwezigheid van Groene Wezens elders op het poortje maakt dit wel zeer aannemelijk.

Onder de Groene Cupido op de vorige pagina is een vogel afgebeeld. Zie de foto linksboven.

De gestileerde bladeren bovenop zijn kop geven aan dat het een Groene Vogel betreft. Het ornament waarin hij zich bevindt bevestigt dit. Aan alle kanten groeien stengels en knoppen in en uit het ornament.

Op dezelfde hoogte op de andere pilaster van het poortje is als tegenhanger een andere Groene Vogel afgebeeld. Zie de foto rechtsboven.

Tussen de cupido's en de vogels is op elke pilaster een Groene Leeuw afgebeeld. De ene staat in ons boek. Op de foto links de andere. Zijn haren gaan over in bladeren. Van de mondhoeken en de oren hangt een koordje met aan de uiteinden een kwastje. Typierend voor de renaissance om een naturalistische voorstelling (de kop) te combineren met surrealistische elementen.

Voorstraat 265 (De Donkere Steiger)

Het pand Voorstraat 265 in Dordrecht heeft de bijnaam De Donkere Steiger. De onderdoorgang geeft toegang tot de steiger van de Voorstraatshaven. Het is de enige steiger in Dordrecht die is overdekt.

Het pand, naar verluid het smalste huis in Dordrecht, is gebouwd in 1632. Het heeft geen eigen ingang en is alleen te bereiken via Voorstraat 263. Na een brand in 1895 is het pand grotendeels herbouwd in dezelfde stijl.

In de boog boven de ramen op de eerste verdieping een Groene Man als cartouche met band- en rolwerk. De gestileerde bladeren op zijn hoofd geven aan dat het een Groene Man is. Zie bovenstaande foto.

In de boog op de tweede verdieping eveneens een Groene Man in band- en rolwerk. Het gezicht van de Groene Man maakt deel uit van het bovenste rolwerk. Uit zijn oren komen halmen. Zie bovenstaande foto.

Voorstraat 182 Dordrecht

Voorstraat 182 is gebouwd in renaissancestijl in 1626, wat een gevelsteen ook aangeeft. Alleen de balustrade op de top is bij een restauratie in 1909 toegevoegd.. Vanaf de 17^e eeuw staat het huis bekend als *In den Conick van Enghelant*. Nu is er Olala Chocola gevestigd.

In het midden boven de eerste verdieping is een hoofd afgebeeld. Je kunt je afvragen of het een Groene Man is. De omschrijving van het rijksmonument spreekt alleen van een ‘maskerkop’. meestal het jargon van archeologen en historici voor een Groene Man. Maar is het wel een Groene Man? Het is duidelijk dat het geen gewoon mens is. Hij heeft grote, rechtopstaande oren. De rand van de oren gaat over in bladeren. De haren op zijn hoofd lijken ook verdacht veel op stengels en bladeren. Boven zijn hoofd is een cupido met gespreide vleugels afgebeeld. In de cartouches aan weerskanten van deze afbeelding is aan de onderkant het hoofd van een Groene Man te zien. Helaas hebben we daar geen close-up van gemaakt. Alle reden dus om de afbeelding in het midden als een Groene Man te zien.

Voorstraat 178 Dordrecht

Dordrecht heeft meer dan 600 rijksmonumenten, waarvan 193 in de Voorstraat uit de 17^e tot en met de 19^e eeuw. Dit is er een van.

Voorstraat 178 is gebouwd tussen 1725 en 1750 in Lodewijk XIV stijl met een pronkrisaliet in het midden. Zie de foto links voor de hele risaliet.

Aan weerskanten van het balkon is een Groene Vrouw afgebeeld. Hun onderlichaam komt te voorschijn uit een voluut van acanthusbladeren. De stuwende beweging is vanaf het middelpunt van de voluut naar buiten en naar boven. De vrouwen worden voor onze ogen uit de vegetatie geboren. Toch zijn het allerminst naakte wilde vrouwen. Ze dragen een gewaad dat, toegegeven, hun borsten vrijlaat en hun haren zijn mooi opgemaakt met een strik. De vrouwen geven de creatieve, stuwende kracht door. Uit de hand boven hun hoofd komt een voluut die nieuwe acanthusstengels voortbrengt. Tussen de vrouwen in, boven het raam, is een schelp die aan de zijkanten een voluut vormt. Uit deze voluten komt een stengel en

vruchten. In het smeedijzeren balkonhek komen stengels, bladeren en vruchten uit knoppen te voorschijn. Een en al bruisende levenskracht en energie.

Voorstraat 168 Dordrecht

Het pand in de Voorstraat 168 is gebouwd tussen 1850 en 1875. Onder de kroonlijst bevinden zich zes consoles met een mannelijke herme. Zie de afbeelding rechtsboven voor een van de zes. Het hoofd is groot en realistisch uitgevoerd. De pilaster, met een rol aan de bovenkant is klein. Is het een Groene Man? Aan zijn hoofd te oordelen niet. Hij heeft gewone haren, baard en snor en een kanten kraag zoals welgestelden die droegen in de Gouden Eeuw. De ronde ornamenten op de pilaster zijn meestal een symbool voor geld. Is hij een rijke zakenman? Alleen eindigt de pilaster onderaan in samengebonden knoppen. Is hij een Groene Man die zich vermomt als een gewoon mens? Groene Mannen overschrijden alle grenzen, vaak ook de grens tussen Groene Man en gewoon mens. Het oordeel is aan de toeschouwer.

Als consoles onder het balkon zien we twee Groene Vrouwen als kariatide. Hun bovenlijf is gevat in band- en rolwerk dat als een soort herme fungeert. Benen hebben de vrouwen niet. Waar je hun benen zou verwachten hangen twee lauwerkransen. Onderaan hangen stengels met knoppen. Genoeg aanwijzingen om de kariatiden als Groene Vrouwen te beschouwen.

Voorstraat 253

Voorstraat 253 is een 15^e-eeuws pand dat in 1893 volledig verbouwd is door de Dortse architect H.A. Reus (1872-1935) in opdracht van de toenmalige eigenaar, de vaandelfabrikant C.A. van Diemen. Tot 1970 bleef de winkel voor vlaggen en vaandels in de winkel op de begane grond, die nu gebruikt wordt door Kinki Kappers.

Boven de boog op de begane grond houden twee Groene Cupido's een medaillon met rolwerk vast. Hun onderlichaam bestaat geheel uit vegetatie, overwegend acanthusbladeren. In het medaillon een

buste van een vrouw met een parelketting en een jurk met rozen erop.

Een ijzeren stang aan de onderkant van de boog wordt vastgehouden in de bek van twee Groene Leeuwen. Hun kop gaat aan alle kanten over in bladeren.

Groenmarkt 17 Dordrecht

Groenmarkt 17 is gebouwd tussen 1800 en 1850 voor de huisvesting van Dortse regenten.

Nu is het huis onderdeel van Schefferstaete, samen met de nummers 19, 21 en 23.

Schefferstaete valt onder de Stichting Philadelphia Zorg, die zich richt op de zorg voor verstandelijk gehandicapten en seniorenzorg. In de vier panden zijn appartementen, een sociale werkplaats, kantoren en de lunchroom Den Witten Haen gehuisvest. Voorheen was hier bierbrouwerij Den Witten Haen gevestigd.

Als sluitsteen boven het halfronde bovenlicht fungeert een Groene Man. Op zijn hoofd een brede krans van bladeren die aan de voorkant uitlopen op grote knoppen.

Wijnstraat 105 Dordrecht

Wijnstraat 105 is een rijksmonument, samen met de panden 99, 101 en 103, waarin voorheen de Delftse Bank gevestigd was. Het huis is rond 1800 gebouwd in Lodewijk XVI-stijl. Boven het middelste venster is een vrouw afgebeeld als verkorte herme. Zie de foto boven. Een festoen gaat onder haar hoofd door. Twee andere festoenen hangen naar links en naar rechts. Misschien maakt dat haar niet tot een Groene Vrouw, maar ze wordt er duidelijk mee geassocieerd.

In het driehoekige fronton is Mercurius afgebeeld als symbool van de handel, samen met de drietand van Neptunus als symbool voor de scheepvaart. Rond het hoofd vruchten die de overvloed vertegenwoordigen die de handel brengt

Wijnstraat 107 Dordrecht

Wijnstraat 107 is het in 1864 in neoclassicistische stijl gebouwde tuinhuisje van de Delftse Bank, die destijds 105-105 omvatte. (zie de pagina hierboven) Rechts op bovenstaande foto nog een stukje van de gevel van 105. In 1918 werd het tuinhuisje verkocht aan Hanzebank, die het huis verbouwde en een nieuwe voordeur plaatste, maar de rest van de gevel intact liet.

Boven elk van de vier gecanneleerde pilasters naast de ramen en de deur is een Groene Cupido afgebeeld. In ons boek geven we een foto van een van de cupido's. Op de foto rechts een andere. De vier cupido's verschillen niet van elkaar. Hun bovenlijf komt uit acanthusbladeren. Op zijn hoofd een krans die waarschijnlijk maretak voorstelt. Boven zijn hoofd een ornament van opstaande en neerhangende bladeren en twee omhoog wijzende takken die in een knop eindigen.

Wijnstraat 88 Dordrecht

Tegenover Wijnstraat 107 bevindt zich nummer 88, gebouwd eind 18^e eeuw in Lodewijk XVI-stijl.

De deur van dit rijksmonument is rijk voorzien van ornamenten. Zie de foto rechts met een Groene Man onder een leeuw. Het meest in het oog springend is echter de Groene Vrouw in het bovenlicht. Haar onderlichaam bestaat uit vier stengels die een eenheid vormen met de stengels links en rechts van haar. Op haar hoofd draagt ze

een vaas vol vruchten. Het geheel vormt een kandelaber naar voorbeelden uit de renaissance.

Wijnstraat 87 Dordrecht

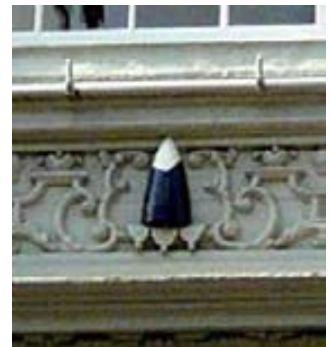

Het bovenlicht van Wijnstraat 88 is geïnspireerd op het bovenlicht van het in 1735 gebouwde pand Wijnstraat 87. Alleen betreft het hier geen afbeelding van een Groene Vrouw, maar van Mercurius met zijn gevleugelde helm en twee hoorns van overvloed vol vruchten en stengels met bloemen. Mercurius symboliseert de handel en de hoorns daarbij spreken voor zich. Het geheel vormt een kandelaber.

Suikerhandelaar Frederik Wilkens liet het huis in 1735 in Lodewijk XIV-stijl bouwen op de plaats van een voormalig kantoor van de West-Indische Compagnie. Ten onrechte staat het huis daarom bekend als

West-Indisch Huis. Wilkens was schatrijk geworden met de suikerhandel en drukte dat in dit statige herenhuis uit. De rietsuiker werd verhandeld in de vorm van een kegel die in blauw papier was verpakt. Zo'n kegel staat in de fries boven het bovenlicht afgebeeld.

Sinds 1992 is hier een galerie met moderne kunst gevestigd.

Visstraat 9 Dordrecht

Visstraat 9 is gebouwd in 1906 als winkelpand van Piet de Gruyter door de Arnhemse architect Willem Gerhardus Welsing (1858-1942), die vele andere panden voor De Gruyter heeft ontworpen. Welsing doorliep in zijn carrière, zoals veel architecten van zijn generatie, verschillende stijlen, waaronder neorenaissance en Art Deco. Het pand in Dordrecht, waar nu Nedgame is gevestigd, is beroemd om de prachtige tegeltableaus die veel panden van De Gruyter sierden. Boven de pilasters aan weerskanten van de winkelpui is een Groene Vrouw in een mengeling van neorenaissance en barok afgebeeld. De bladeren op haar hoofd typeren haar al als Groene Vrouw, maar er is veel meer. Uit voluten aan de zijkanten van haar hoofd komen acanthusbladeren en een groot halssieraad met elf rijen van drie of vier kralen. Hieronder een ornament van acanthus. Een indrukwekkende verschijning.

Enkhuizen

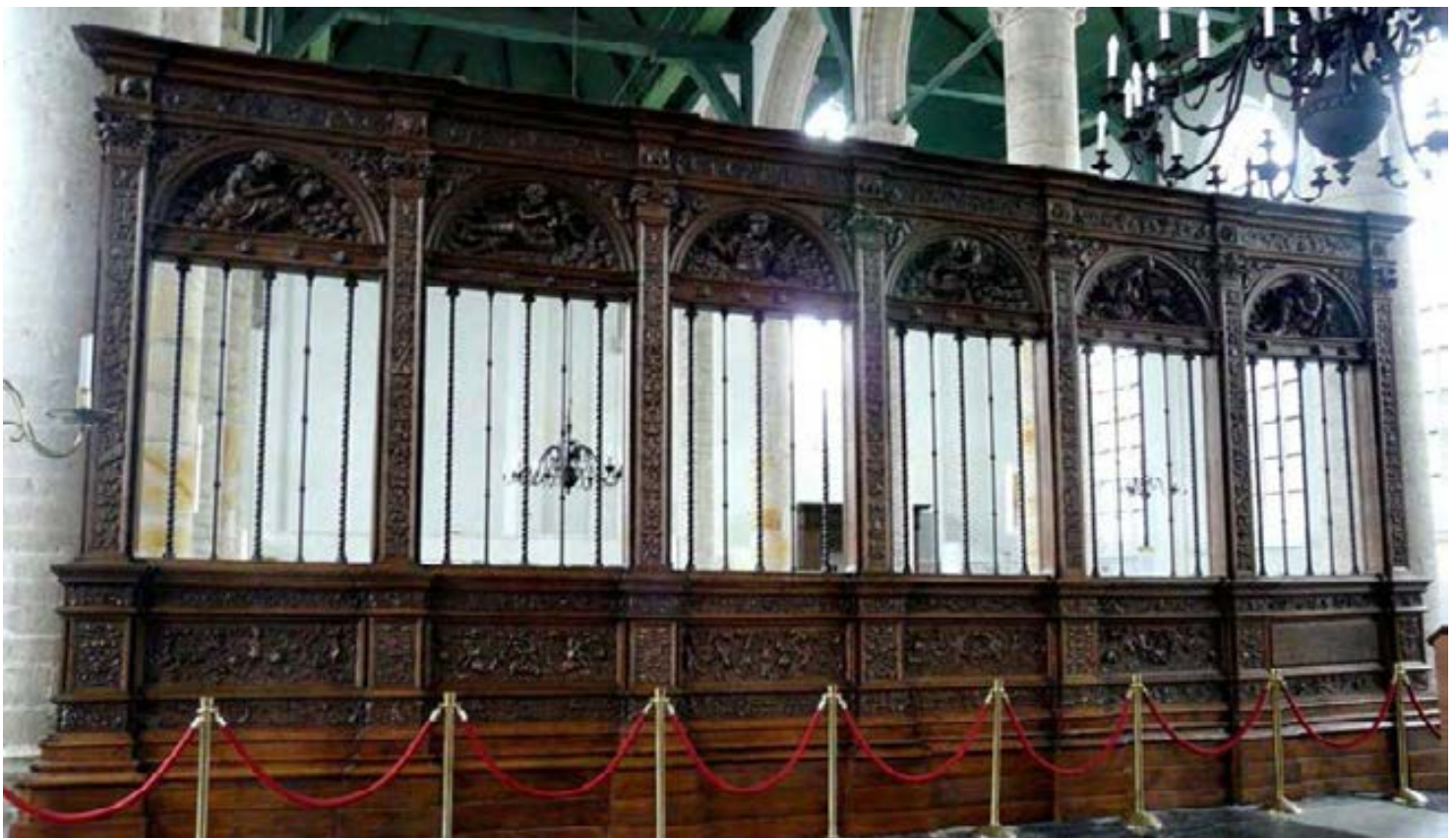
Westerkerk Enkhuizen

Tussen 1100 en 1200 werd in Enkhuizen een kapel gebouwd, gewijd aan Sint Gommarus, een Brabantse heilige uit de 7e eeuw, die zich vooral had ingezet voor de strijd tegen de heidense Friezen. Rond 1470 werd begonnen met de bouw van de Westerkerk, ook wel genaamd St. Gommaruskerk, de driebeukige hallenkerk die er nu nog staat.

In 1542 werd, als sluitstuk in de bouw van de kerk, een koorhek geplaatst. De maker is niet met zekerheid bekend. Mogelijk was het Jan Terwen Aerts, een houtsnijder uit de Zuidelijke Nederlanden (1511-1589) die ook in de Noordelijke Nederlanden werkzaam was en in Dordrecht is overleden.

In 1572 sloot Enkhuizen zich, als eerste stad in de Nederlanden, aan bij de Prins van Oranje en de Westerkerk werd een protestantse kerk. Hierin heeft een koorhek, bij afwezigheid van een koor, geen functie meer. Toch heeft men het koorhek aan de westzijde van het voormalige koor laten staan. Het hek is aan beide zijden verfraaid met houtsnijwerk. De afbeeldingen aan de westzijde van dit hek zijn prachtig en dynamisch, duidelijk gemaakt door dezelfde meesterhoutsnijder. Een van de panelen, rechtsonder in het hek, is niet ingevuld, maar verder lijkt deze kant van het hek te zijn voltooid.

De afbeeldingen aan de achterkant van het hek zijn niet van dit niveau en waarschijnlijk gemaakt door verschillende andere houtsnijders. Ik zal me dan ook tot de hieronder afgebeelde westzijde beperken.

Afgezien van de kwaliteit van de afbeeldingen, onderscheidt de voorkant zich door tientallen Groene Mannen, Groene Vrouwen en andere Groene Wezens, die aan de achterkant ontbreken. In *De Groene Man en de Groene Vrouw* hebben we de verschillende Groene Wezens uitgebreid beschreven, maar het koorhek in Enkhuizen hadden we toen nog niet bekeken. De aanwezigheid van Groene mannen en Groene Vrouwen in dit hek was me bekend uit het boek *Koorbanken, koorhekken en kansels* van J.S. Witsen Elias uit 1946. Afgezien van een overzicht van de voorkant, geeft hij zes foto's van details. Vier betreffen de evangelisten die in de halfronde bogen tussen de pilaren te vinden zijn. Zie de foto op de vorige pagina. Links Johannes, rechts daarvan Mattheus; helemaal rechts Marcus en links daarvan Lucas. In het midden Christus met een druiventros en Mozes met de Tien Geboden.

De andere twee foto's die Witsen Elias geeft, laten Groene Mannen en Groene Vrouwen zien. In de tekst noemt hij 'twee uit ranken oprijzende naakte figuren, die een medaillon met een mannenbuste vasthouden.' Elders op het hek 'vormen zich uit het bladwerk een prachtige naakte mannen- en vrouwenfiguur.' Dat is alles wat we over het koorhek hebben kunnen vinden. Er is nooit een boek geschreven over de Westerkerk in Enkhuizen, laat staan over het koorhek in deze kerk. Een *Infoboekje Westerkerk 2003* was het enige dat de gidsen in de kerk ons konden bieden. Het boekje besteedt anderhalve pagina aan het koorhek, maar gaat niet in op de details van de Groene Wezens.

De hierboven gegeven voorstelling bevindt zich in het paneel linksonder in het hek. Het middelpunt is een gevleugelde Groene Vrouw. Ze heeft geen armen en houdt haar vleugels gespreid aan weerskanten van haar naakte bovenlichaam. Haar haren liggen in gevlochten rijen op haar hoofd en worden door een lint samengebonden. Alleen de losse uiteinden van haar haren wapperen om haar hoofd.

Uit de schoot van de vrouw komt een stengel die drie bladeren vormt. Haar benen zijn dikke stengels, waaruit naar buiten gericht dunne, buigzame stengels groeien. Deze stengels splitsen zich en vormen twee voluten. De ene eindigt in de kop van een eenhoorn, de andere in het lichaam van een Groen Jongetje. Het is een dynamisch geheel, voortgestuwd door de zwanen die op de benen van de vrouw staan en pikken naar de eenhoorns die verschrikt omkijken. Cupido's balanceren op de stengels en op de koppen van de eenhoorns. Heel het paneel is één grote beweging die van de Groene Vrouw uitgaat. Op onderstaande pagina's twee details van deze voorstelling

Stengels met bladeren en eikels vormen een naar binnen gerichte voluut die eindigt in het lichaam van een dikbuikig jongetje of cupido. Op zijn hoofd zijn bladeren in plaats van haren. Hij houdt een plateau omhoog waarop een gevleugelde cupido op één been staat.

De andere voluut eindigt in de nek en het hoofd van een eenhoorn. Links pikt een boos kijkende zwaan in zijn hals. De eenhoorn kijkt verschrikt naar de zwaan om.

Een niet gevleugelde cupido staat met één voet op een stengel en met de andere voet op de nek van de eenhoorn.

Elk detail van dit paneel benadrukt de dynamische kracht van de schepping die zich voor onze ogen voltrekt, uitgaand van de gevleugelde Groene Vrouw in het midden.

Aan weerskanten van het paneel op de vorige pagina's zijn op een pilaster andere scènes afgebeeld. Linksonder komen twee stengels uit het midden en eindigen in het hoofd van een Groene Man van het type maansikkel, dat in de renaissance populair was.

Links midden vormt het hoofd van een Groene Cupido een kandelaber. Aan alle kanten komen stengels met bladeren en vruchten uit het hoofd. Links boven komen stengels met bladeren en vruchten uit een schaal.

Rechts midden hangen stengels met vruchten en bladeren naar beneden. Onderaan hangt een deel van een houten paneel met daarop vier tekens die waarschijnlijk de Hebreeuwse letter daleth voorstellen. De letterlijke betekenis van daleth is deur. Een deur biedt een doorgang naar iets, maar wat? Vier gesloten deuren? Of staan ze open voor wie er oog voor heeft?

Op de volgende pagina meer over de onder- en bovenkant van de rechter pilaster.

Het bovenstaande paneel toont een Groene Vrouw. Ze heeft vleugels en armen die naast en achter haar lijf neerhangen. Ze heeft een naakt bovenlijf met borsten, maar haar onderlijf bestaat uit stengels en bladeren. Ze heeft een verhoudingsgewijs groot hoofd en grote puntige oren. Moderne commentatoren zijn geneigd een dergelijk wezen te negeren of haar af te doen als een monster. Maar ze heeft niets afschrikwekkends. Ze overbrugt de kloof tussen, mens, dier en vegetatie en vertegenwoordigt zo de scheppende kracht van de natuur.

In het paneel onderaan knielt een blote, gevleugelde cupido tussen twee Groene Zwanen. Hun poten gaan over in stengels die voluten en knoppen vormen. De cupido houdt een schaal met daarop een grote, ronde vrucht omhoog, maar hij heeft zijn hoofd afgewend, alsof hij zich schaamt voor het offer dat hij aanbiedt. Tussen zijn benen ligt een ander rond voorwerp. Wat is de betekenis van deze voorstelling? De symboliek is te nadrukkelijk om zomaar een illustratie te zijn en tegelijk te duister om didactisch bedoeld te zijn.

Rechts van de afbeeldingen op de vorige pagina's vinden we een groot paneel met een smal paneel eronder en erboven. In het bovenste paneel is de kop van een leeuw geplaatst tegen een achtergrond van band- en rolwerk, in de renaissance een gebruikelijke stijlfiguur. Achter het band- en rolwerk komt links en rechts een stengel te voorschijn met bloemen en twee Groene Leeuwen.

Op het onderste paneel komen twee gevleugelde Groene Cupido's, met een opvallend hoog voorhoofd, uit de vegetatie te voorschijn. Hun haren hebben de vorm van bladeren. Hun lijf bestaat uit acanthusranken die voluten vormen. We zullen ze vaker tegenkomen op dit koorhek.

Het meest interessant is het middenpaneel. Dit is op een van de foto's van Witsen Elias afgebeeld en hij omschrijft het als volgt: 'Op het tweede paneel van links schijnt een bacchantisch tafereel te zijn uitgebeeld. Een jonge wijngod zit op een vat, terwijl kleine, dartele helpertjes den wijn tappen. Links en rechts daarvan vormen zich uit het bladwerk een prachtige naakte mannen- en vrouwen-figuur.'

Hoewel het op de door Witsen Elias gegeven foto niet goed te zien is, gaat het hier echt om twee naakte Groene Vrouwen en niet om een man en een vrouw, zoals ik hieronder zal toelichten.

De persoon die in het midden op een wijnvat zit, wordt door Witsen Elias aangeduid als 'een jonge wijngod'.

Het is Dionysos, die in de renaissance ook wel de Romeinse naam Bacchus kreeg, met op zijn hoofd een krans van wijnranken en druiven. In zijn rechterhand houdt hij een gekantelde wijnkan, die kennelijk leeg is. Met zijn linkerhand houdt hij een rond voorwerp vast, waarschijnlijk de bodem van het vat. Hij kijkt naar links, waar een ongevleugelde cupido hem iets aanreikt, waarschijnlijk een tros druiven. Het lijkt een vriendelijk gebaar, nu het wijnvat leeg is. Toch is een ander jongetje op datzelfde moment links bezig wijn uit het vat in een kan te tappen.

Elke uitleg die een deel van de afbeelding suggereert, wordt door een ander detail weersproken. Op hetzelfde moment zijn twee ongevleugelde cupido's onder het vat bezig een enorm rond voorwerp op te tillen. De rechervoet van de wijngod rust op deze bol, dus kennelijk wordt de god, met vat en al, door de bol gedragen.

De voorstelling, die de wet van de zwaartekracht lijkt te tarten, is een kandelaar. Vanaf de eerste eeuw v. Chr. beeldden de Romeinen vaak een dergelijke opeenstapeling van voorwerpen af. In de renaissance werd deze stijlfiguur herontdekt en aangeduid als kandelaar door de overeenkomst met Romeinse kandelaars.

Het hele paneel vormt de kandelaar. De Groene Vrouwen links en rechts lijkt te zweven. Over deze Groene Vrouwen meer op de volgende pagina. De cupido die wijn uit het vat tapt, knielt op de stengel die uit het onderlichaam van de Groene Vrouw groeit. De Groene Vrouw is op deze manier met de kandelaar verbonden, maar ze rust niet op de kandelaar en zweeft op eigen kracht. Hetzelfde geldt voor de Groene Vrouw rechts. Ook hier staat de cupido op de stengel die uit haar onderlichaam groeit.

De Groene Vrouwen hebben het bovenlichaam van een jonge vrouw, maar hun benen vormen stengels waaraan druivenbladeren, druiventrossen en andere vruchten hangen. De stengels vormen voluten, die het hele paneel vullen. De vrouw rechts (zie de foto hierboven) heeft een baby aan de borst. De baby draagt een krans van klimopbladeren. Waarschijnlijk is dit een verwijzing naar het kindje Dionysos, dat door nimfen werd opgevoed en vaak met een klimopkrans werd afgebeeld.

De linker vrouw (zie de foto links), die kennelijk door Witsen Elias voor een man werd aangezien, houdt met haar linkerhand een hoorn voor zich, terwijl ze met haar rechterhand melk uit haar borst in de hoorn laat vloeien.

Beide vrouwen hebben verzorgde kapsels en maken niet de indruk wilde natuurwezens te zijn. De hoorn waarin de linker vrouw haar melk laat vloeien, is versierd met festoenen, wat het geheel een plechtige, rituele uitstraling geeft.

Wat is de betekenis van dit paneel? Zeer zeker is het geen 'bacchantisch tafereel', zoals Witsen Elias het noemt. Als daarmee tenminste dronkenschap en vrolijkheid wordt bedoeld. Als het paneel één thema lijkt uit te beelden, dan is het wel de onstuitbare levenskracht die het universum in stand houdt. De wijnranken die uit het lichaam van de Groene Vrouwen groeien, brengen druiven voort. Rechtsboven plukken twee cupido's een tros druiven en rennen ermee naar links. De derde cupido staat bij de wijngod en biedt hem een tros druiven aan zodat hier wijn van gemaakt kan worden.

Linksboven zit een cupido op de wijnrank die uit het lichaam van de vrouw groeit en houdt een tros druiven in zijn hand. Een andere cupido, ditmaal gevleugeld, blaast op een hoorn. De derde cupido tapt, zoals gezegd, wijn uit het vat waarop de wijngod zit. Er wordt hier een duidelijk verband gelegd tussen moedermelk en wijn. Beide hebben de kracht materie te transformeren en tot leven te brengen. De Groene Vrouwen overbruggen de kloof tussen mens en vegetatie en belichamen daarmee dezelfde transformerende kracht als de Wijngod.

Met bovenstaande foto schuiven we opnieuw naar rechts. Ook hier een groot middenpaneel met een smal paneel erboven en eronder. In het bovenste paneel is in het midden een waaivormig ornament. Op de hoeken van de balk is eenzelfde ornament afgebeeld. Uit de onderkant van elk ornament komen stengels die voluten met acanthusbladeren vormen. In het midden tussen de ornamenten is een Groene Vogel afgebeeld, met gespreide vleugels en een lange nek. De vleugels, staart en poten worden gevormd door bladeren.

Op de volgende pagina's bekijken we het paneel in detail.

Aan beide uiteinden van het onderste paneel is een Groene Man te zien. Aan de zijkanten gaat hun gezicht over in bladeren. Aan de bovenkant gaat hun hoofd over in een dikke stengel met bloemen en bladeren die de hele balk vult. Uit de monden van de Groene Mannen komen andere stengels met bloemen en bladeren.

Zeer wonderlijk is het middenpaneel. Oppervlakkig gezien is het een kandelaar, gevormd door drie personen die een bord omhooghouden met daarop 1542 - het jaar waarin het koorhek is geplaatst. Maar de hoeken van het bord zijn dierenkoppen en de middelste persoon heeft benen die lijken op katachtige poten. In de renaissance werden dergelijke groteske wezens vaak afgebeeld, meestal hurkend met gespreide benen. In ons boek geven we hier vele voorbeelden van.

Deze persoon hurkt op het hoofd van een Groene Man. Aan de onderkant van dit hoofd groeien stengels die het hele paneel vullen met bladeren, bloemen en uiteenlopende Groene Wezens. Hij is in feite de kracht die het universum bezielt, maar tegelijk is hij willoos overgeleverd aan zijn eigen creatie. Zijn mond en neus lijken verzegeld met een slot. Grote vogels pikken de vruchten die onder zijn hoofd liggen en met dat katachtige wezen op zijn kruin kan hij geen kant uit. Als hij er al in zou slagen zich los te maken, zou hij de hele kandelaar, het door hem geschapen en in stand gehouden universum, vernietigen.

De cijfers 1542 op het bord zien er trouwens vreemd uit. In de renaissance waren afwijkende lettertypen, voor ons bijna onleesbaar, populair. De 5 op het bord lijkt sprekend op de tekens op het bord dat we hierboven tegenkwamen. Mogelijk staat daar dus 5555 en is het geen letter daeth. Hoe dan ook blijft de betekenis van dat bord onduidelijk.

Naar links vormt de stengel die van onder het hoofd van de Groene Man komt drie voluten. Zie bovenstaande foto. Rechtsboven komt uit de stengel een gestileerde dolfin voort. De tweede voluut vormt een bloem. De derde voluut eindigt in het lichaam van een Groene Man met een baard. Hij heeft armen en een menselijk bovenlichaam, maar zijn lijf is niets anders dan een stengel. Gevleugelde en ongevleugelde cupido's dartelen door dit tafereel heen.

Aan de rechterzijde vindt een vergelijkbaar scheppingsverhaal plaats. De eerste voluut vormt een dolfinachtig wezen, de tweede wordt een bloem. De derde voluut eindigt in het lijf van een Groene Vrouw. Ook hier dartelen gevleugelde cupido's tussen de stengels door.

Het paneel vormt een scheppingsverhaal, voortgekomen uit het de Groene Man in het midden. Hij is de meester over planten, dieren en mensen, een god in zijn eigen wereld. Toch is het een star uni-versum geworden. De Groene Man kan zich niet bewegen zonder zijn schepping te vernietigen. De man en de vrouw zijn geen paar, afgezonderd in hun aardse paradijs. Alleen de cupido's zijn vrij om te gaan waar ze willen.

Dit scheppingsverhaal is maar een onderdeel van het koorhek. Overal bruist het nieuwe leven en breekt door alle grenzen tussen mens, dier en vegetatie heen. In een paneeltje in de pilaster tussen twee grote panelen in groeit van een gevleugelde Groene Cupido naar links en rechts een stengel. De stengels verdikken zich en eindigen in het hoofd van een Groene Man die hapt naar een blaadje dat aan zijn eigen lijf groeit. Heilige taferelen gaan naadloos over in lachwekkende of gruwelijke situaties. Het is de groteske wereld waarin de Groene Man en de Groene Vrouw in hun element zijn. Niets brengt ze uit hun evenwicht. Je kunt het zo gek niet bedenken of ze weten je wel te overtroeven.

We doen opnieuw een stap naar rechts en zien het volgende grote paneel met een smal paneel erboven en eronder. De eenheid van stijl in het hele koorhek en tegelijk de afwisseling in de voorstellingen is verbluffend. Meer details op de volgende pagina's.

In het paneel boven vinden we een Groene Vrouw met gespreide vleugels. Haar onderlichaam bestaat uit twee brede stengels waaruit dunnere stengels en bladeren voortkomen. Een van deze stengels vormt naar links en naar rechts het hoofd van een Groene Man. De linker heeft een baard, de rechter niet. Beide mannen hebben vleugels aan de zijkanten van hun hoofd, een bekende stijlfiguur in de renaissance en de barok.

De Groene Vrouw is niet gevangen in haar creatie, zoals de Groene Man in het paneel dat ik hierboven heb beschreven. Ze bruist van energie en bezielt zo de Groene Mannen aan weerskanten van haar. Met haar gespreide vleugels is ze tegelijk in beweging en in volmaakt evenwicht.

De mannen lijken met de vleugels op hun hoofd naar de vrouw toe te vliegen en tegelijk blijven ze waar ze zijn, bezield door de levenskracht die ze via de stengel uit de schoot van de vrouw ontvangen.

Een briljante afwisseling van beweging en evenwicht geeft deze schijnbaar simpele voorstelling een enorme gedrevenheid.

Het onderste paneel toont het hoofd van een gevleugelde cupido op een schaal. De bladeren op zijn hoofd kenmerken hem als Groene Cupido. Hij vormt de bovenkant van een kandelaber. Naar links en rechts is een stengel aan de schaal vastgehaakt en vormt zo onderdeel van de kandelaber. Uit elke stengel komt een vogel met lange, dunne poten, een rond lijf en een lange hals. Maar de transformatie van plant naar dier is nog niet voltooid want de lange nek eindigt in een knop, niet in een kop. En de poten lijken vergroeid met de stengels.

De stengels gaan verder en eindigen in het lijf en de kop van een onbestemd Groen Dier zonder poten. Het lijkt erop dat we getuige zijn van een zeer vroeg stadium van het ontstaan van levende wezens uit de vormeloze chaos. De voorstelling is een tegenhanger van het bovenste paneel, waar het scheppingsproces een volmaakte eenheid en evenwicht heeft opgeleverd. De ene situatie is niet beter dan de andere. Het zijn twee fasen in het scheppingsproces.

Centraal in het middenpaneel staat het hoofd van een jongeman met krullende haren. Een Groene Man (links) en een Groene Vrouw (rechts) houden een krans om zijn hoofd. Ze zijn niet gevleugeld, maar hun onderlichaam bestaat geheel uit stengels en bladeren. De haren van de vrouw wapperen naar links en naar rechts. De Groene Man heeft linten in zijn haren die eveneens wild bewegen. Het geeft aan dat ze niet stilstaan, maar een dans uitvoeren, met de krans tussen ze in.

De krans bestaat uit dunne twijgen, eikenbladeren en eikels. Het zijn de attributen van de

oppergod Jupiter. De krans en de dans zijn een eerbetoon aan de jongeman. De vegetatie uit het onderlichaam van de Groene Man vormt voluten die meedeinen met zijn danspassen. Een van de voluten vormt een gestileerde dolfijn, een andere een leeuwachtig wezen. Een gevleugelde cupido balanceert op de kop van de leeuw met een schaal in zijn handen. Een andere cupido leunt ontspannen achterover.

Aan de rechterkant van het paneel vormen de twijgen uit het lichaam van de Groene Vrouw voluten met links een leeuwachtig wezen en rechts een ander dier met horens. Een gevleugelde cupido met een vuurschaal in zijn hand balanceert op de kop van de leeuw. Een andere cupido ligt ontspannen op zijn zij.

Gevat tussen de bruisende energie in het onderste paneel en de schepende kracht van het bovenste creëert dit paneel een eigen wereld waarin alles mogelijk is en elk moment weer veranderd kan zijn.

Nog één verrassing heeft dit koorhek ons te bieden, een tegenhanger van het vorige paneel. In de bovenbalk zien we een gevleugelde Groene Cupido met een hoog voorhoofd, zoals de cupido's die onder het paneel met de wijngod zijn afgebeeld. In het onderste paneel zijn nog twee van deze Groene Cupido's te vinden. Ze zijn niet monsterlijk; ze zijn alleen anders, zoals alles in deze Groene Wereld anders is dan we het gewend zijn.

Op de volgende pagina ga ik gedetailleerd op het middenpaneel in.

In het middenpaneel dansen een Groene Vrouw en een Groene Man met een krans tussen ze in. In het paneel links hiervan is het de eik die voor de krans is gebruikt en de jongeman wordt hiermee geëerd of hij de Oppergod Jupiter is. In bovenstaand paneel zijn het appels die een jonge vrouw eren alsof ze Venus is. En misschien zijn het ook wel echt Jupiter en Venus. Niets is hier onmogelijk. De Groene Man draagt een laurierkrans en klimopbladeren op zijn hoofd. De laurier symboliseert Apollo, de klimop Dionysos. De haren van de Groene Vrouw zijn, net als die van de vrouw in het midden, prachtig gevlochten en opgemaakt.

Net als in het vorige paneel brengt de dans van de Groene Man en de Groene Vrouw een wonderlijke wereld tot leven, een wereld waarin dieren uit ronddraaiende stengels voortkomen. Links en rechts balanceert een Groene Cupido met klimopbladeren in zijn haren op een van de wervelende dieren. Een vogel met lange dunne poten, een rond lijf en een lange hals, maar geen kop staat met zijn hoeven op de twee dieren.

Het paneel neemt ons mee naar een wereld die altijd in beweging is, een schepping zonder begin en zonder eind.

Het meest rechtse van de zes grote panelen is helaas niet voltooid. Wel is het paneel onder en boven bewerkt. In het onderste paneel is in band- en rolwerk opnieuw het jaartal 1542 gegeven. Meer details over dit paneel op de volgende bladzijde.

In het bovenste paneel zien we een vrouw met linten in haar haren en een brede grijns op haar gezicht. De klimopbladeren op haar hoofd en de stengels met bladeren, bloemen, druiven en andere vruchten aan weerskanten van haar hoofd geven aan dat ze een Groene Vrouw is. In renaissancestijl is haar hoofd gevat in band- en rolwerk. De rollen midden onder en linksonder zijn nog aanwezig. De andere drie zijn er kennelijk afgebroken in de loop der jaren of de afbeelding is zo gemaakt.

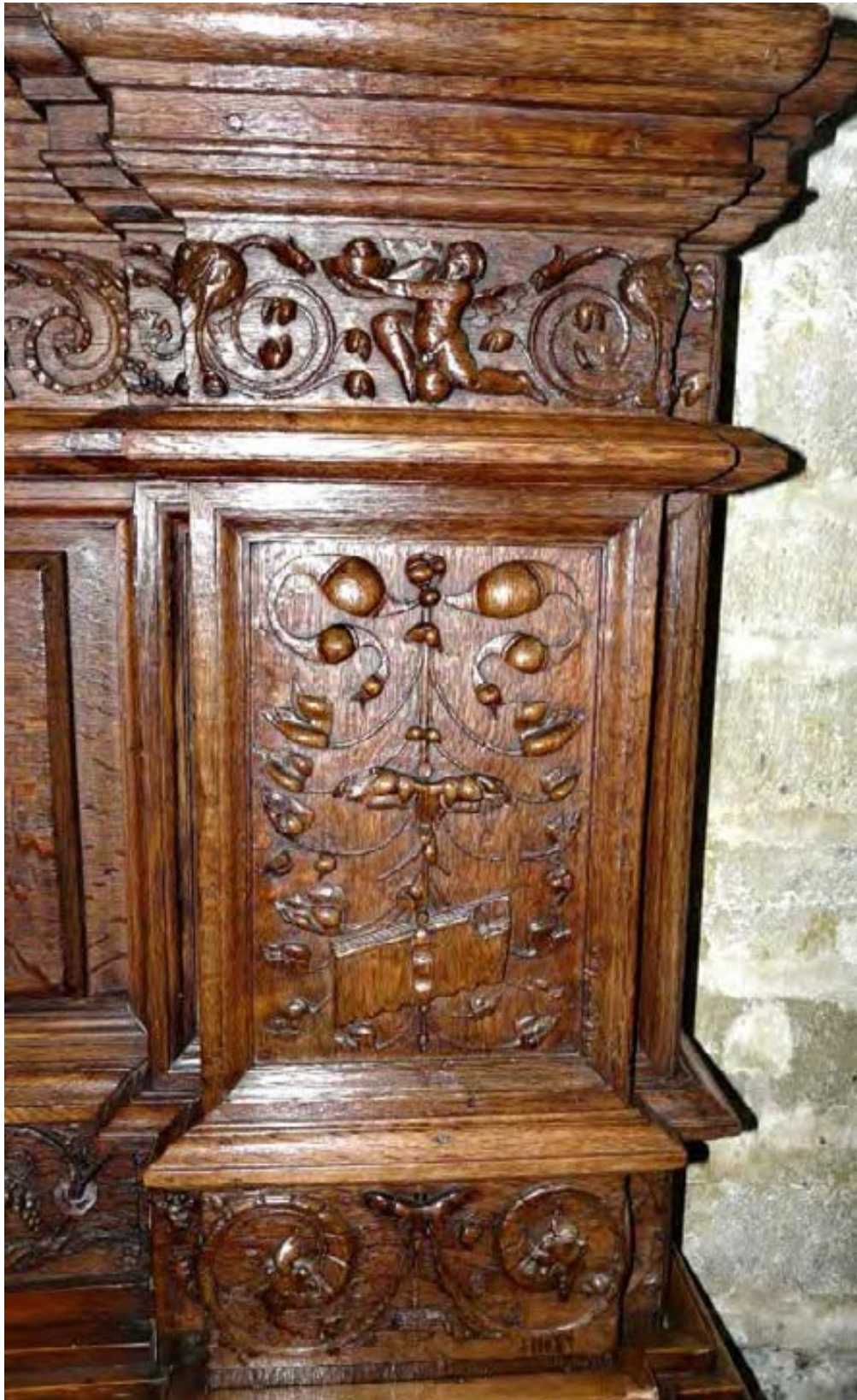
Op het onderste paneel ontspringen stengels, links en rechts van het bord met het jaartal. Uit de linker stengel (zie foto boven) komt een Groene Man met een baard en een Groen Dier met een lange tong. De man heeft bladeren in plaats van haren op zijn hoofd.

Rechts (zie de foto hieronder) komt een andere Groene Man met een baard uit een stengel. Ook hij heeft bladeren op zijn hoofd.

Uit de andere stengel naar rechts komt geen dier, maar wijnranken en een tros druiven.

De grote panelen en kleine tussenpanelen zijn hiermee beschreven. Resteert nog het meest rechtse kleine paneel, als afsluiting van het koorhek. Zie de foto's op de volgende pagina's.

Deze afsluiting van het koorhek is een tegenhanger van de pilaster links waarin we een boek zagen met een houten kaft waarop vier keer de letter daleth, of het cijfer 5, staat. Ook hier in het middenpaneel een boek, maar er staan geen letters of cijfers op. Rechtsboven ontbreekt een stuk van het boek. Is het symbolisch bedoeld? De waarheid is een gesloten boek en niet volledig? Voor het onder- en bovenpaneel zie de volgende pagina.

Het paneel aan de bovenkant komt overeen met het paneel aan de onderkant van de pilaster links in het koorhek, maar de vogels zijn hier helemaal ontwikkeld, met een mooie kop en een kuif van bladeren.

Het paneel onderaan komt ook overeen met een paneel meer naar links op het koorhek, dat ik eerder heb besproken. Waarschijnlijk zijn beide panelen gemaakt door een ander nadat de meesterhoutsnijder die de rest van het hek bewerkte zich had teruggetrokken. Aan het grote paneel links hiervan heeft deze opvolger zich niet gewaagd. Dat is leeg gebleven. Het middenpaneel van de meest rechtse pilaster verraadt de hand van de meester, maar het onder- en bovenpaneel zijn een herhaling

Het koorhek, of het nou is gemaakt door Jan Terwen Aerts of een andere meester, is uniek in de wereld en verdient meer aandacht dan het tot nu toe, ook van de beheerders van de kerk, heeft gekregen.

De achterkant van het koorhek heeft geen grote bewerkte onderpanelen. De reliëfs in het bovendeel van het hek zijn houtterig en zeer matig van kwaliteit, duidelijk door iemand anders gemaakt dan de prachtige reliëfs aan de westzijde. Ik zal volstaan met één afbeelding van deze kant.

Het geheel komt stijf en levenloos over. Die leeuwen vervelen zich dood en die cupido's hebben ook niets beters te doen dan hun vleugels te spreiden. In de andere halfronde panelen houden cupido's een krans om het portret van een man of een vrouw, maar het is een flauw aftreksel van de dynamische voorstellingen op de andere kant van het koorhek. De bezieling was verdwenen toen de andere kant bijna af was.

Vergeet de achterkant. De voorkant is genoeg om dit hek te maken tot een uniek monument dat de wereld van de Groene Man en de Groene Vrouw in de stijl van de hoge renaissance levensecht voor ons weet op te roepen. Onvoorstelbaar dat niemand, behalve Witsen Elias, ooit aandacht aan dit hek heeft besteed.

De preekstoel van de Westerkerk

De preekstoel van de Westerkerk is in renaissancestijl gemaakt door verschillende beeldhouwers/houtsnijders in 1567-68. Hij heeft de standaardvorm van preekstoelen in deze periode: een zeshoekige kuip met onderkuip op een stam en een klankbord daarboven.

Op de panelen van de kuip zijn afgebeeld de vier evangelisten, de prediking van Johannes de Doper (zie foto linksboven) en Mozes met de tafelen van de Wet in zijn hand. Links op deze foto is de evangelist Marcus afgebeeld met een leeuw als zijn vaste attribuut.

Aan weerskanten van elk paneel is een Korinthische pilaar waarop Groene Mannen en Groene Vrouwen zijn afgebeeld. Zie de foto rechts voor een van de Groene Mannen. Een van de stengels van een plant verandert in een hoorn van overvloed, waaruit de Groene Man te voorschijn komt. Op zijn hoofd groeien stengels met bladeren.

Op de andere pilaren zijn andere Groene Mannen afgebeeld en al dan niet gevleugelde Groene Vrouwen met een onderlijf dat uit vegetatie bestaat.

Op elk van de zes hoeken van de onderkuip is een vrouw afgebeeld. De rol boven haar hoofd toont haar verwantschap met de kariatiden uit de Griekse oudheid. De vrouw fungeerde dan als pilaar en de rol boven haar hoofd was het kapiteel. Soms was ze een vrouw ten voeten uit, soms ging haar onderlichaam over in een pilaster. In de renaissance werd de pilaster meestal gebogen. De bovenkant van de pilaster eindigde meestal in een voluut die het bovenlichaam van de vrouw vormde.

In de renaissance werd het band- en rolwerk vaak met rechthoekige openingen afgebeeld. Dat is hier ook zo. Door de openingen zijn bladeren te zien. Het zijn dus Groene Vrouwen. Dat wordt ook aangegeven door de acanthusranken die boven hun hoofd de ribben van de onderkuip bedekken.

Aan de onderkant van het rolwerk blijkt dat elke vrouw geen voeten heeft. Hun lijf eindigt in één dierlijke klauw. De klauw heeft drie tenen met scherpe, katachtige nagels.

Zuiderkerk Enkhuizen

De Sint Pancras in Enkhuizen is gebouwd tussen 1423 en 1524 en gewijd aan Sint Pancratius. Na de reformatie kwam de kerk in 1609 in protestantse handen en wordt sindsdien Zuiderkerk genoemd. De kerk wordt nu gebruikt door de protestantse PKN-gemeente van Enkhuizen.

Het orgel dateert uit de 16^e eeuw, maar is tot 1799 verschillende malen ingrijpend veranderd.

In 1737 maakte de Enkhuizer houtsnijder Pieter de Nicolo in barokstijl vleugelstukken voor het 16e eeuwse orgel. Op deze vleugelstukken zijn twee gevleugelde Groene Cupido's afgebeeld. Zie de volgende pagina voor gedetailleerde foto's.

De linker cupido op het vleugelstuk blaast een trompet, de rechter speelt een dwarsfluit.

Het naakte bovenlichaam van de cupido's gaat over in acanthusbladeren en daaronder een gebogen pilaster in barokstijl met een voluut aan de onderkant. Uit deze voluut groeien acanthusbladeren naar boven. Genoeg aanwijzingen om ze als Groene Cupido's te classificeren.

Grafzerk Cornelis Haak in de Zuiderkerk

Cornelis Haak (1696-1775) was een van de schepenen van Enkhuizen. Een schepen was een stedelijk overheidspersoon, lid van de vroedschap, belast met bestuur en wetgeving in de stad. Een belangrijk persoon dus.

Rechts een foto van de grafzerk van Cornelis Haak in de Zuiderkerk. Bovenaan in een cirkel het familie-wapen. Onderaan symbolen voor de dood: een doods-hoofd met beenderen, een zandloper, een zeis.

In het midden een urm. Links en recht is op de brede band in het midden het hoofd van een Groene Man, van het type maansikkel, afgebeeld. Waarschijnlijk een aanduiding van de levenskracht die ook in het aangezicht van de dood blijft bestaan. Een bewijs trouwens dat ook protestanten (Haak was gereformeerd) de Groene Man wisten te waarderen.

Het Oude Weeshuis (Westerstraat 111 Enkhuizen)

In 1616 werd aan de Westerstaat 111 in Enkhuizen het Oude Weeshuis gebouwd. In 1904 werd het complex vervangen door een nieuw weeshuis, dat ernaast staat. De gevel in renaissancestijl van het Oude Weeshuis is tijdens de restauratie tien meter naar achteren geplaatst en ingepast in het gebouw, waar destijds de wasloods van het Nieuwe Weeshuis en sinds 1983 het Kunstcentrum is gevestigd.

De gevel is alleszins de moeite waard om goed te bekijken. Zie de foto links. Boven de luiken en ramen op de tweede verdieping is links het hoofd van een Groene Man te zien. Zie de foto hieronder voor een vergroting. Zijn haren gaan over in bladeren en boven zijn hoofd is een kroon van bladeren te zien. In de draagsteen boven hem het hoofd van een Groene Cupido.

Boven de rechterrafen het hoofd van een Groene Vrouw, omringd door bladeren en eveneens met

een kroon van bladeren op haar hoofd. Ook hierboven is een Groene Cupido te zien.

Boven de luiken op de derde verdieping is eveneens het hoofd van een Groene Vrouw afgebeeld, met vegetatie rond haar hoofd en een kroon van bladeren.

Op de bovenste verdieping van de trapgevel de koppen van twee Groene Leeuwen en in de driehoek daarboven een gevleugelde Groene Cupido.

werskanten van de boog vormen acanthusbladeren een soort hoorns van overvloed. Hieronder links en rechts het hoofd van een leeuwachtige Groene Man met puntige oren en een kroon van bladeren.

De foto links zoemt in op de pronkrisaliet, het gedeelte rondom de poort. Bovenin de foto zijn de kinderen van het weeshuis te zien, de jongens links, de meisjes rechts, met de weeshuisvader tussen ze in.

Bovenop de risaliet staan een weesjongen en een weesmeisje. Onder ze is een gebroken fronton met een vaas in het midden afgebeeld. Daaronder, links en rechts, de kop van een ram. Een festoen met vruchten hangt van hun horens neer, nadrukkelijk genoeg om de dieren als Groene Rammen te classificeren.

In de draagsteen boven de poort een gevleugelde Groene Cupido. Zie de foto hierboven. Zijn vleugels zijn voor zijn borst samengevouwen, zoals in de renaissance gebruikelijk was. Op en aan weerskanten van zijn hoofd zijn bladeren te zien.

In de driehoeken aan

Aan de linkerzijde van de risaliet (zie de foto linksboven) is een Groen Jongetje als herme afgebeeld. Hij heeft een bloot bovenlichaam en een onderlijf dat bestaat uit acanthusbladeren die een voluut vormen.

Rechts (zie de foto rechtsboven) zien we zijn tegenhanger, een Groen Meisje met een bloot bovenlichaam en een onderlijf van acanthusbladeren. Schuin onder haar een Groene Man. Op de foto links de Groene Man die schuin onder het jongetje is afgebeeld.

Torenstraat 20 Enkhuizen

Aan de Torenstraat 20 in Enkhuizen staat een nogal verzakt huis in renaissancestijl, gebouwd in 1689. Zie de foto rechts.

In de draagsteen boven het roosvenster is het hoofd van een man met lange krullen afgebeeld. Zie de foto hieronder. In de renaissance stellen dergelijke hoofden zelden een bepaalde persoon voor. Meestal betreft het een Groene Man en de bloem bovenop zijn hoofd maakt duidelijk dat dit ook hier het geval is.

De gevelsteen met het jaartal 1689 laat het hoofd van een andere Groene Man zien. Zie de foto hieronder. Zijn baardharen lijken over te gaan in bladeren. De horens aan weerskanten van zijn hoofd vormen vleugels. In de renaissance was een Groene Man met kleine vleugels aan weerskanten van zijn hoofd een gewone verschijning.

Gouda

Sint Janskerk

De Goudse Glazen

De Sint Janskerk in Gouda is beroemd om de gebrandschilderde ramen, die Goudse Glazen worden genoemd. De helft van al het zestiende-eeuwse glas in Nederland is in deze kerk bewaard gebleven.

Veel Groene Mannen zijn in de ramen niet afgebeeld. De enigen die ik heb kunnen vinden zitten in het raam *De eerste prediking van Jezus*, gemaakt in 1556 door Dirck Crabeth.

Linksonder en rechtsonder in het raam is een Groene Man afgebeeld. Zie onderstaande foto's. Hun hoofd is gevat in band- en rolwerk in renaissancestijl. Hun lange horens gaan door de banden heen met sierlijke krullen naar beneden. Van hun hoofd gaat een festoen naar links en naar rechts. Op hun hoofd drie bladeren. Daarboven, achter de banden, zijn ronde vruchten te zien. Aan de zijkanten van de hoofden ronde en peervormige vruchten. De baarden van de Groene Mannen eindigen in drie puntige bladeren. Ze hebben hun ogen gesloten en lijken niet bij de preek betrokken.

Epitaaf Joos Balbiaen

Joos Balbiaen is geboren in Aalst in 1543 (volgens andere bronnen in 1560) en overleed in 1616 in Gouda, waar hij werkzaam was als arts en alchemist. Passend bij de tijd schreef hij

zijn naam ook als Josse de Balbiaen of Justus a Balbian. Hij is begraven in de Sint Janskerk, waar boven zijn graf een epitaaf in de vorm van een cartouche werd opgericht. Zie de foto links.

Vanaf 1573 is de kerk in protestantse handen geweest. Balbiaen was Calvinist. In de renaissance werd door katholieken en protestanten vaak dezelfde ornamentiek gebruikt. De cartouche is gevat in band- en rolwerk. Midden boven is het hoofd van een Groene Vrouw. Ze heeft donkerblonde krullende haren en blosjes op haar wangen. Op haar

hoofd gaat een festoen met vruchten naar beide kanten. Daarboven een mand met vruchten. Genoeg om haar als Groene Vrouw te kenmerken. Links en rechts boven zien we het hoofd van een baardige man. Uit hun mond komt een lint dat naar beneden gaat en eindigt bij het hoofd van een gevleugelde cupido.

Onder de cupido een doodshoofd met twee gekruiste beenderen. Dit sluit aan bij de Latijnse tekst op het bord die eindigt met een waarschuwing aan wie het bord leest: 'Ego hodie, tu cras'- vandaag ik, morgen gij. Maar de Groene Vrouw vertegenwoordigt de levenskracht die de dood niet wegneemt. Het is zelfs een Groen Doodshoofd, met bladeren aan weerskanten van het hoofd.

Grafkapel Kant-Meurs

In de Sint Janskerk bevinden zich verschillende grafkapellen. Gewoonlijk werden die gemaakt in opdracht van een familie, die dan het recht had overleden familieleden in de kapel te laten bijzetten. Soms werd de kapel later door een andere familie overgenomen en dat is hier ook het geval. In 1660 liet de Goudse burgemeester Floris Kant een familiekapel inrichten. Zie de foto rechts. In het ornament op de kapel was zijn familiewapen, een laars, afgebeeld. In 1810 nam de Goudse koopman Willem Meurs de kapel over en

liet het wapen van Kant vervangen door een bord met *Graftkapel W. Meurs*. Toen Meurs in 1841 overleed was het niet meer toegestaan in de kerk begraven te worden, dus plezier van zijn aankoop heeft hij niet gehad.

Op de kapel een helm waaruit acanthusbladeren komen. Een algemeen voorkomend ornament op grafmonumenten en grafstenen. Onder het bord van Meurs een doodshoofd met twee gekruiste botten. Links en rechts daarvan een gevleugelde Groene Cupido. Hun lichaam bestaat uit een festoen met bladeren en vruchten. Zelfs als het bedoeld is als een hoofd en los daarvan een festoen is het genoeg om ze als Groene Cupido's te kenmerken.

Grafkapel Cool

Deze kapel in de noordelijke kooromgang is gebouwd in 1516, maar kreeg zijn huidige vorm tijdens de verbouwing in 1687 door Aemilius Cool, die ook het classicistische houten hekwerk liet maken. Cool was een belangrijk man in Gouda. In de periode 1648-1671 was hij zesmaal schepen en vijfmaal burgemeester.

Op het hekwerk is een cartouche aangebracht. Boven de Latijnse tekst is een gevleugelde Groene Cupido afgebeeld. Onder zijn gespreide vleugels vormen hoorns een voluut waaruit acanthusbladeren komen. Aan de zijkanten van de cartouche eveneens twee hoorns waaruit bladeren en vruchten komen.

Epitaaf Aleida de Lange

In de Grafkapel Cool is een epitaaf voor Aleida de Lange, de grootmoeder van Aemilius Cool, die in 1613 was overleden. Aleida ligt uitgestrekt op een deken die onder haar hoofd is opgerold. Links en rechts een vrouw als herme. Is het een Groene Vrouw? Zijn het bloemen op haar hoofd of krullen? Op de zijkant van de pilaster zijn bloemen afgebeeld. Is het genoeg om haar als Groene Vrouw te kenmerken? Op zich niet, maar de epitaaf is gemaakt door Gregorius Cool. Geen familie van Aemilius, maar wel de maker van het bordes van het stadhuis, waarop vele Groene Mannen zijn afgebeeld. Daar kom ik nog op terug.

Epitaaf Aemilius van Rosendael

De epitaaf voor Aleida is gemaakt in opdracht van haar echtgenoot Aemilius van Rosendael. Toen Aemilius in 1620 overleed gaf zijn schoonzoon Adriaen Cool aan Gregorius Cool opdracht ook voor Aemilius een epitaaf te maken. Dat epitaaf staat links van de ingang in de kapel. Zie de foto rechts.

Gregorius ligt, net als Aleida, met gevouwen handen op een rustbank uitgestrekt. Hermen zijn er niet. Aan de zijkanten alleen ornamenten met stengels en bloemen.

Aan weerskanten van een bord met een Latijnse tekst een gecanneleerde pilaar. Aan de onderkant van beide pilaren zijn vier Groene Leeuwen afgebeeld. Boven op hun kop de gestileerde bladeren die in de renaissance bijzonder populair waren. Uit hun bek komen drie stengels. De onderste eindigt in een festoen met vruchten en bladeren. De linker- en rechter stengel verbindt

elke leeuw via een festoen met twee andere leeuwen.

Grafkapel Jan van Beverningh

In 1668 kocht Jan (Hieronymus) van Beverningh de grafkapel die sinds de 14^e eeuw eigendom was van de familie Bloys van Treslong. Van Beverningh (1614-1690) was schepen van Gouda en thesaurier-generaal van de Republiek. Hij liet in 1674 een volledig nieuwe marmereen voorkant voor de kapel maken. Vanaf het begin van de 19^e eeuw is de kapel gebruikt als opslagruimte en sinds 1956 als toeristeningang en verkoopruimte.

In het middenpaneel geeft een zwarte marmereen plaat in het Latijn het grafschrift en de functies van Van Beverningh. Rond de plaat zijn twee Groene Cupido's afgebeeld. Hun lijf bestaat uit rolwerk met acanthusbladeren. Ook uit hun hoofd komt rolwerk met bladeren.

Koororgel Leeflang-Keijzer

In 1974 is in de Sint Janskerk een koororgel geplaatst door Leeflang-Keijzer Orgelbouw, gemaakt door Jan en Johan Keijzer.

In de panelen onder de buitenste orgelpijpen zijn twee Groene dieren afgebeeld. De dieren zijn duidelijk geënt op de grotesken uit de neo-rennaissance en de neobarok.

Hun brede koppen hebben bolle ogen. Ze hebben de hals en voorpoten van een paard, maar de manen gaan over in bladeren en de poten eindigen in tenen, niet in hoeven. Ze hebben vleugels, als Pegasus, maar de vleugels gaan over in bladeren, niet in veren. De achterpoten zijn zeer zeker niet die van een paard. Eerder die van een katachtige. De staart bestaat geheel uit acanthusstengels en bladeren die voluten vormen.

Het bordes van het stadhuis

Het gotische stadhuis van Gouda is gebouwd tussen 1448 en 1459. In 1602 werd aan stadsbeeldhouwer Gregorius Cool (1570-1629) opdracht gegeven een nieuw bordes voor het stadhuis te maken, ter vervanging van het schavot dat tot die tijd zich daar bevond. Het bordes, dat in 1603 al opgeleverd werd, is letterlijk volgepropt met Groene Mannen, die helaas in een slechte staat verkeren. Ze zijn toch bijzonder genoeg om ze gedetailleerd te bekijken.

Om te beginnen hieronder een overzichtsfoto van het bordes. De 21 pilasters van de trappen en het bordes zijn aan vier kanten voorzien van een Groene Man. De vier pilaren waarop de wapenschilden en het afdak rusten, zijn elk voorzien van tien Groene Mannen en vier leeuwen. Dat zijn 124 Groene Mannen. En nog een als sluitsteen boven de poort op de begane grond.

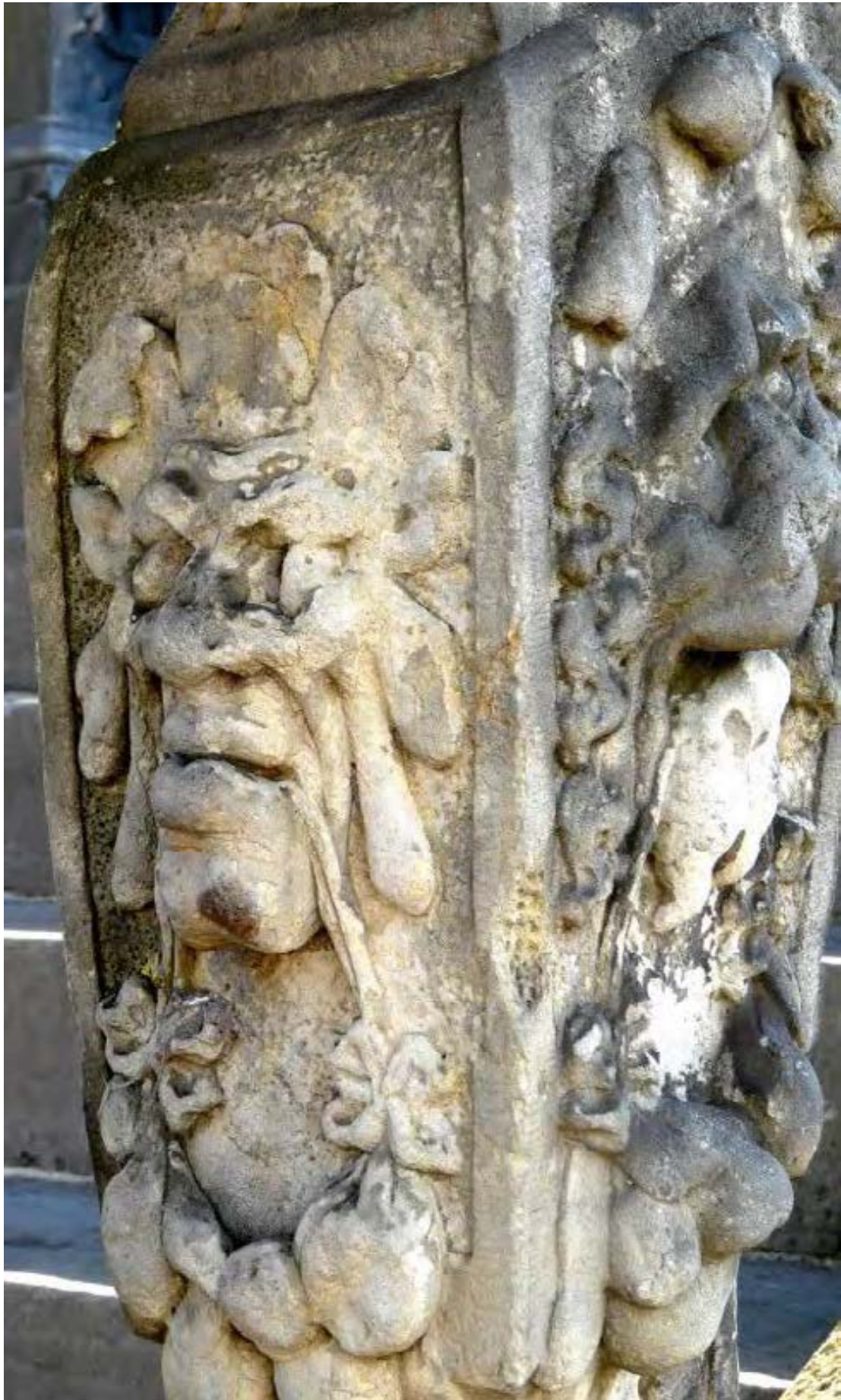

Linksboven de Groene Man als sluitsteen boven de poort op de begane grond. Hij heeft een leeuwachtig gezicht, maar geen leeuwentanden. Op zijn hoofd gestileerde bladeren. Onder zijn hoofd hangen een soort kwabben. Dit type afbeeldingen is vooral populair geworden door de tekeningen van de Vlaamse ontwerper, beeldhouwer en architect Cornelis Floris (1513-1575). Ze worden vaak aangeduid als *kwabmaskers*. Soms zijn het Groene Mannen, soms is elke vorm van vegetatie afwezig. In het bordes van het stadhuis zijn meestal wel vruchten en bladeren in het gezicht verwerkt.

In de sluitsteen zijn het alleen gestileerde bladeren, maar de meeste andere afbeeldingen hebben bladeren op het hoofd. Vaak komen er stengels of linten uit de mondhoeken waaraan een guirlande met vruchten en bladeren hangt. Dat is ook zo op de foto rechtsboven. Dit is de onderkant van een van de pilaren waarop het afdak rust. Aan beide zijkanten van de pilaar is een uitbouw, waarbij op elk van de drie aldus gevormde vlakken een Groene Man is afgebeeld. Dat zijn er dus zes op de onderkant van deze pilaar, waarvan de foto er twee toont.

Op de volgende pagina vier foto's van pilasters. Aan de zijkanten en de achterkant is dus ook een Groene Man afgebeeld. De Groene Man op de foto rechtsonder heeft leeuwachtige trekken.

Bij deze Groene Mannen zijn duidelijk bladeren met omkrullende randen op het hoofd te zien. Verder de gebruikelijke kwabben en de festoen uit de mondhoeken,

Lazaruspoortje (Achter de Kerk 14)

Tussen de Sint Janskerk en de tuin van museum Het Catharina Gasthuis bevindt zich sinds 1964 het zogeheten Lazaruspoortje. De poort is gemaakt in 1609 door Gregorius Cool voor het Leprozenhuis aan het Rotterdamse Veer (nu Nonnenwater geheten). Door stadsvernieuwing moest de poort worden afgebroken en is op de huidige plaats weer opgebouwd.

In een reliëf bedelt de melaatse Lazarus om een stukje brood, maar moet genoeg nemen met de kruimels die op de grond vallen.

Als sluitsteen boven de poortingang is een Groene Man afgebeeld tussen twee bedelende melaatsen. Bladeren groeien op zijn hoofd en van zijn wangen hangen kwabben naar beneden.

Poort Sint Elizabethgasthuis (voorheen Kleiweg)

Aan de achterkant van het Lazaruspoortje zoals het er nu staat, bevindt zich een andere poort. Maar dat was niet de achterkant van het oorspronkelijke Lazaruspoortje, want dat vormde de voorgevel van het Leprozenhuis en had dus helemaal geen achterkant. Deze poort is afkomstig uit het Sint Elizabethgasthuis, dat in 1481 is gesticht en in 1577 is voorzien van deze poort.

Boven de poort is een driehoekig fronton met daarin een gevleugelde Groene Cupido. Onder zijn gespreide vleugels gaan stengels met knoppen naar beide kanten.

Onder het fronton bevindt zich een groot reliëf. Twee oude vrouwen staan aan weerskanten van het wapen van Gouda, met zes zespuntige sterren. In het Elizabethgasthuis werden

oorspronkelijk leprozen verpleegd, later ook oude vrouwen. Het wapen is gevat in een ornament met rolwerk en een Groene Man.

In de renaissance was het niet ongebruikelijk om Groene Mannen te verwerken in dergelijke ornamenten. Veel mensen zullen hem niet zien, maar hij is er echt. Boven het wapen bevindt zich zijn hoofd, met zware oogleden, een neus en een mond. Een van de vrouwen legt haar hand gemoedelijk op zijn hoofd.

Springend Hert (oorspronkelijk Turfmarkt Gouda)

In de tuin van Museum Het Catharina Gasthuis zijn een aantal gevelstenen ingemetseld die van verschillende plaatsen in de stad afkomstig zijn. Een gevelsteen met een springend hert en het jaartal 1613 is afkomstig van een huis aan de Turfmarkt. De exacte locatie, de betekenis van het huis en de relatie met de gevelsteen is niet bekend.

De gevelsteen toont een ornament met rolwerk in renaissancestijl. Een goudkleurige, leeuwachtige Groene Man houdt in zijn mond een koord waaraan een bord hangt met een blauw springend hert met een groot gewei. De gestileerde bladeren op zijn hoofd geven aan dat het een Groene Man betreft.

De kwabben onder de bladeren tonen zijn verwantschap met de *kwabmaskers* van Cormelis Floris, zoals ook Gregorius Cool die weergaf in het bordes van het stadhuis.

De Waag (aan de Markt Gouda)

De Waag is in 1668 ontworpen door Pieter Post. Een jaar eerder had de Hollandsche Rekenkamer aan de stad het recht van de Waag verpacht.

De voorgevel van dit rijksmonument maakt indruk door de classicistische opbouw en het reliëf, gemaakt door Bartholomeus Eggers waarop enkele kooplieden kaas wegen, omringd door de wapens van de vier burgemeesters die in 1668 in Gouda deze functie vervulden. In het fronton bewaken twee strijdlustige leeuwen het wapen van Gouda. Nu zijn het VVV en het Goudse Kaas- en Ambachtenmuseum in het gebouw gevestigd.

Boven het reliëf van Eggers is een Groene Man afgebeeld. Zie onderstaande foto. Zijn hoofd is aan alle kanten bedekt met bladeren. Aan de zijkanten gaat het hoofd over in rolwerk dat eindigt in acanthusbladeren.

Lage Gouwe 14 Gouda

Het pand Lage Gouwe 14 is gebouwd in 1725 onder de naam *'t Vergulde Lam*. In de gevel is dit lam afgebeeld. In 1881 is de benedenverdieping omgebouwd met een winkelpui voor de koffie- en theehandel van M. J. Kamphuisen. De daklijst, met de tekst Anno 1725 is nog origineel.

Op de hoeken van de daklijst is een Groene Man afgebeeld. Zijn bovenlijf is dat van een man met krullen. Hij houdt een doek in een boog boven zijn hoofd, zoals gewoonlijk de godin Fortuna werd afgebeeld.

Zijn onderlichaam bestaat uit vegetatie met vijf korte gebladerde stengels en één lange stengel, die in het midden naar beneden hangt.

Tussen deze afbeeldingen in zijn twee totaal andere Groene Mannen te zien. Zie de foto hierboven voor een van de twee. Uit een plant met geschubde bladeren komen twee stengels die voluten vormen. In het midden verschijnt het hoofd van de Groene Man uit de vegetatie. Op zijn beurt produceert hij uit zijn mond een stengel met acanthusbladeren. Boven zijn hoofd een soort kroon van bladeren.

Turfmarkt 12 Gouda

De Goudse architect Hendrik Jan Nederhorst (1847-1913) ontwierp en bouwde in 1897 in neorenaissancestijl het huis Turfmarkt 12 voor de makelaardij Knox en Dortland. Tien jaar later nam hij zelf het gebouw als kantoor in gebruik. Sinds 2000 is dit een rijksmonument.

Door pilasters wordt de gevel van de bovenverdieping in vieren gedeeld. De pilasters zijn verschillend, maar met dezelfde hoofdindeling. Bovenaan een pilaar met Ionische kapitelen en dolfijnen aan de voet. Daaronder mannelijke hermen, die de pilaren lijken te dragen.

Onder elke herme is een platte pilaster. Zie de foto rechts. De bovenkant wordt gevormd door een Groene Cupido, gevat in band- en rolwerk. Op het hoofd van de cupido's zijn bladeren te zien. Boven hun hoofd een kroon van bladeren. Uit voluten aan weerskanten van hun hoofd komen bladeren.

Onder elke Groene Cupido gaan drie stengels naar beneden. De stengels aan de zijkanten vormen bloemen. De middelste stengel gaat over in het hoofd van een Groene Man. Zijn contouren zijn met opzet wat vaag gehouden. Hij heeft zware wenkbrauwen, diepe, donkere ogen en een leeuwachtige neus. Uit zijn mond komt een stengel waaraan een in band- en rolwerk gevat *ossenooog* (oeil-de-boeuf) hangt. Zie de foto links en de foto rechts op de vorige pagina.

De onderkant van de pilasters wordt gevormd door een Groene Leeuw. Zie de foto hierboven en rechts op de vorige pagina. De haren onder de kop gaan over in bladeren. Midden op de kop zijn eveneens bladeren te zien. Boven aan de zijkanten van de kop komen bladeren uit voluten te voorschijn.

Markt 67 Gouda

Het pand Markt 67 is gebouwd in 1906. Aan weerskanten van de ruiten boven de etalage fungeert een baardige Groene Man als kariatide. Hun onderlichaam bestaat uit een platte pilaster waarop acanthusbladeren lijken te groeien. De haren op hun hoofd kunnen als bladeren worden geïnterpreteerd.

Groningen

Nieuwe Kerk

De Nieuwe Kerk in Groningen is gebouwd tussen 1660 en 1664 als protestantse kerk. Na het beëindigen van de 80-jarige oorlog in 1648 werden de plannen om Groningen fors uit te breiden versneld uitgevoerd. Architect Coenraadt Roelofs bouwde de kerk in renaissancestijl naar het voorbeeld van de Amsterdamse Noorderkerk.

De preekstoel van de Nieuwe Kerk

De eikenhouten preekstoel is gelijk met de kerk gemaakt en nog in de oorspronkelijke staat.

De preekstoel heeft de traditionele vorm van een zeshoekige kuip met onderkuip op een voet en een klankbord daarboven.

Op de foto links een van de zes kanten van de kuip. Het grote paneel toont een kandelaar. De onderkant wordt gevormd door acanthusbladeren en een schelp. De adelaar daarboven lijkt naar links te vliegen, maar staat met beide poten op de acanthus daaronder.

Boven de adelaar het hoofd van een Groene Man. Zie onderstaande foto. Zijn hoofd gaat aan alle kanten over in bladeren.

Aan de andere kant van de preekstoel een vergelijkbaar tafereel. Alleen lijkt de adelaar naar rechts te vliegen, al staat hij ook hier op de acanthus onder hem.

Elk paneel op de preekstoel wordt geflankeerd door Korinthische pilaren. Op de onderkant van elke pilaar is een speelse cupido te zien. Op de voet daaronder is aan de buitenkant steeds een leeuwachtige Groene Man afgebeeld (zie de foto links) en op elke zijkant een Groene Vrouw (zie de foto onder).

De preekstoel geeft geen Bijbelse voorstellingen, geen evangelisten of kerkelijke symboliek. Op twee van de panelen een doodshoofd, maar overal is de vegetatie nadrukkelijk aanwezig en dan zijn er rondom acht Groene Mannen en twaalf Groene Vrouwen. Een van de twee doodshoofden

draagt een lauwerkrans, maar toch zal de dood niet zegevieren. De Groene Mannen en Groene Vrouwen vertegenwoordigen de onstuitbare levenskracht.

De galerijen

De kerk is gebouwd in de vorm van een Grieks kruis. In drie van de vier armen geeft een trap naar boven aan beide kanten toegang tot een galerij met zitbanken. Het eikenhouten hek aan weerskanten van de banken is rijk versierd met reliëfs, waaronder veel Groene Mannen en Groene Dieren.

Op de bovenste en middelste foto een Groene Man boven de deur. Op de onderste foto een Groen Zeepaard met de kop en voorpoten van een paard en een lijf dat eindigt in een vissenstaart. Overal op het lijf groeien bladeren.

Langs de buitenkant van de deurpost van een van de galerijen is een naar beneden gerichte Groene Dolfijn afgebeeld. Op zijn kop en zijn lijf groeien bladeren en zijn staart eindigt ook in bladeren.

In de renaissance waren dolfijnen bijzonder populair, ook in Nederland, hoewel ze in onze streken niet voorkomen. Vaak werden Groene Dolfijnen afgebeeld, zoals ook hier is gedaan.

Oude Boteringstraat 74 Groningen

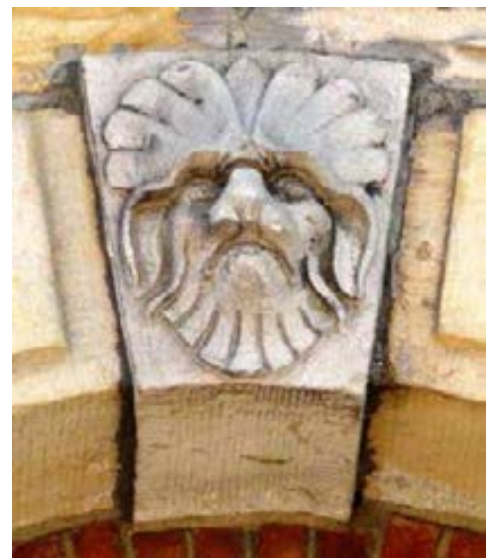
Dit renaissancepand in de binnenstad is een in 1634 gebouwd wachthuis van het *Corps de Garde*, dat zorgde voor de veiligheid in de stad. Nu is er hotel Corps de Garde gevestigd.

Als sluitstenen van de bogen boven de deuren, ramen en dichte muren zijn zeer verschillende Groene Mannen afgebeeld.

De rechter heeft gestileerde bladeren in plaats van haren op zijn hoofd.

De linker Groene Man heeft bladeren op en aan weerskanten van zijn hoofd.

De Ubbo Emmiussingel in Groningen

De Vestingwet van 1874 maakte de ontmanteling van verdedigingswerken rond de oude binnenstad van Groningen mogelijk. Tussen het Emmaplein en het Hereplein werd de Ubbo Emmiussingel aangelegd. De singel bestaat uit grote herenhuizen, meest in eclectische stijl met renaissance-invloeden. Op veel van deze huizen, allemaal rijksmonumenten, zijn Groene Mannen en Groene Vrouwen afgebeeld.

Ubbo Emmiussingel 17

Ubbo Emmiussingel 17 is gebouwd in 1884 in neoclassicistische stijl. Boven de ramen op de begane grond en op de tweede verdieping zijn ornamenten van acanthusstengels.

Als sluitsteen in de boog boven de ramen op de eerste verdieping zijn de identieke hoofden van vier vrouwen afgebeeld. De hoofden zijn in renaissancestijl gevat in band- en rolwerk. Ze dragen een krans van gevlochten stengels op het hoofd.

Ubbo Emmiussingel 23

Ubbo Emmiussingel 23 is in 1885 gebouwd in eclectische stijl.

Boven de ramen zijn vrouwenkopjes afgebeeld, maar het zijn geen Groene Vrouwen. Interessanter is het ornament in de voordeur: een gevleugelde Groene Leeuw. Passend bij de eclectische stijl zijn er elementen uit de renaissance en de barok in verwerkt.

De vleugels aan weerskanten van de kop zijn typerend voor de neorenaissance. Boven op de kop en onder de kin zijn bladeren te zien. Onder de kop een gestileerde schelp die aan de zijkanten een voluut vormt. De kop is gevat in een gebroken fronton, zoals dat in de barok veel werd gebruikt. De schuine zijden van de driehoek gaan naar de kop toe over in acanthusbladeren.

Ubbo Emmiussingel 27 Groningen

Dit huis is gebouwd in 1886 in opdracht van wijnhandelaar Cornelis Dasse Viëtor. De stijl is neo-Empire. Het enige interessante in dit verband zijn de twee buitenlantaarns aan weerskanten van de voordeur.

De lantaarn toont een Groene Meermin. In haar handen houdt ze een waterkruik. Ze lijkt te komen uit de stengel die vanaf de lamp oprijst, maar als je goed kijkt, zie je dat haar onderlichaam naar achteren omkrult en eindigt in de dubbele staart van een meermin. Haar lange haren hangen losjes over een brede stengel die uit haar rug lijkt te komen. Ze is dus tegelijk een Groene Vrouw en een meermin.

Ubbo Emmiussingel 37

Gebouwd in 1886 in opdracht van J.D. van Houten, een projectontwikkelaar die meer huizen in Groningen heeft laten bouwen. o.a. Ubbo Emmiussingel 17 (zie boven). Het huis is gebouwd in een eclectische stijl met neo-maniëristische ornamenten.

Als sluitsteen van de bogen boven de ramen op de begane grond zijn vier identieke Groene Mannen afgebeeld. Ze hebben grote, omhoog steekende oren. Op hun hoofden groeien bladeren en een bloem.

Ubbo Emmiussingel 41

Dit pand is in 1887-1888 gebouwd door H. J. Dopheide in een eclectische stijl. Op de eerste verdieping is als sluitsteen boven elk van de zes ramen het hoofd van een man met een snor afgebeeld.

De zes sluitstenen op de begane grond tonen het hoofd van een vrouw. De gevlochten haarstrengen op het hoofd van elke vrouw kunnen ook als stengels worden geïnterpreteerd. Bovenop het hoofd is een bloem te zien.

De ingang van het huis is een dubbele deur. Boven de ruit in de ene deur is een lachende Groene Vrouw afgebeeld. Zie de foto hier onder. Haar hoofd is gevat in een gestileerde schelp die aan de zijkanten een voluut vormt. Aan weerskanten van haar hals een voluutvormig ornament dat naar buiten toe overgaat in bladeren. Het is duidelijk genoeg om de vrouw als Groene Vrouw te typeren.

Boven de ruit in de andere deur een sip kijkende Groene Vrouw. Zie de foto hierboven.

Ubbo Emmiussingel 55 Groningen

Dit herenhuis is in 1888 gebouwd in eclectische stijl door de Groningse architecten Kornelis en Hindrik Hoekzema.

De consoles van de balustrade bestaan links en rechts uit twee Groene Leeuwen in de vorm van een herme. De gebogen pilasters vormen het lijf van de leeuwen. De bovenkant bestaat niet uit een voluut, zoals in de neorenaissance gebruikelijk was, maar uit een rol, waaruit een stengel en een bloem komt.

Zie de foto links voor het rechtse paar leeuwen. Het linkerpaar is hier gelijk aan.

De koppen van de leeuwen gaan aan alle kanten over in bladeren. Uit het blad aan de onderkant komt één poot met drie tenen.

De opengesperde bekken met hoektanden laten zien dat het echte Groene Leeuwen zijn en geen leeuwachtige Groene Mannen.

Ubbo Emmiussingel 59

Gebouwd in 1885 in eclectische stijl met sterke neorenaissance-invloeden in de vorm van overdadige speklagen.

Als sluitsteen in de bogen boven de ramen op de tweede verdieping zijn vier vrouwenkopjes afgebeeld. Boven de bogen op de eerste verdieping abstracte, symmetrische vormen.

De sluitstenen in de bogen boven de ramen en deuren op de begane grond worden gevormd door vier Groene Vrouwen.

Zie de foto links voor een van deze vrouwen. Het hoofd is in renaissancestijl gevat in banden en rolwerk dat aan de onder- en bovenkant uitloopt in drie bladeren. De s-vormige krullen boven haar hoofd gaan aan de binnenkant eveneens over in een gestileerde bloem.

Op het hoofd zijn golvende haren te zien. Twee gevlochten strengen gaan onder de kin samen, duidelijk geïnspireerd op afbeeldingen van Medusa met onder haar kin samengeknoopte slangen.

Praediniussingel 1

Achter het Emmaplein gaat de Ubbo Emmiussingel over in de Praediniussingel. Nr 1 is in 1891 gebouwd in eclectische stijl door de Groningse architect Johannes Petrus Hazeu.

De enige figuratieve ornamenten zijn drie Groene Leeuwen als consoles onder het balkon. Acanthusbladeren op hun kop maken hun status als Groene Leeuw duidelijk.

Coehoornsingel 117 Groningen

De Coehoornsingel loopt evenwijdig aan de Ubbo Emmiusingel. Nummer 117, op de hoek van de Stationsstraat, is gebouwd in 1893 in neorenaissancetijl en is een rijksmonument.

Op de foto linksboven de kant van de Stationsstraat. Op de foto rechts de ingang op de Coehoornsingel. In elk van de lunetten boven de ramen is een identieke Groene Cupido afgebeeld. Hun onderlichaam bestaat uit acanthusstengels.

Gedempte Zuiderdiep 56 Groningen

Evenwijdig aan de Coehoornsingel, maar meer naar het centrum van de stad, ligt het Gedempte Zuiderdiep. Nummer 56 is in 1894 in neorenaïssancestijl gebouwd door de Groningse architect Gerrit Nijhuis voor de Steenkolen Handels Vereeniging. Nu is er Grand Café Groningen in gevestigd.

Op bovenstaande foto de ingang van het pand. Onder de consoles van het balkon, als een soort omgekeerde hermen, met het hoofd naar beneden, zijn twee Groene Cupido's afgebeeld. In plaats van haren hebben ze bladeren op hun hoofd.

Soms is het moeilijk te bepalen of een afgebeelde persoon haren op het hoofd heeft of bladeren. Hier is dat vrij duidelijk. De aanwezigheid van Groene Mannen elders op de gevel neemt elke twijfel weg.

Op de eerste verdieping, boven de ingang, houden twee Groene Cupido's een bord met het jaartal 1894 vast. Hun onderlichamen bestaan uit acanthusstengels die achter ze een voluut vormen met een bloem daarin. Daaronder het naambord van de SHV.

Elders op de gevel zijn vele Groene Mannen te vinden, waarvan twee op onderstaande foto.

Nieuwe Ebbingestraat 60 Groningen

De Nieuwe Ebbingestraat loopt ten noorden van het centrum. Het pand op nummer 60 is gebouwd in 1897, zoals een gevelsteen aangeeft.

Een sluitsteen van een boog boven de ingang op de hoek toont een Groene Man. Aan alle kanten gaat zijn hoofd over in bladeren. Ook zijn snor vormt bladeren.

De boog zelf toont een reliëf met twee gevleugelde Groene Draken. Hun staarten gaan over in stengels en een knop. Het geheel is een kandelaar. In het midden staat een hoge vaas. Daarboven een schaal met ronde vruchten.

Het Academiegebouw aan de Broerstraat 5 Groningen

Het Academiegebouw is het hoofdgebouw van de Rijksuniversiteit Groningen. In 1906 is het toenmalige Academiegebouw volledig afgebrand. Rijksbouwmeester Jan Vrijman (1865-1954) ontwierp een nieuw gebouw in neo-renaïssancestijl, inmiddels een rijksmonument, dat tussen 1907 en 1909 op dezelfde plaats is gebouwd. Beeldhouwer Petrus Ackermans (1867-1938) ontwierp en maakte de zandstenen beelden van Minerva, Scientia, Historia, Prudentia en Mathematica.

Op bovenstaande foto de voorkant van het gebouw aan de Broerstraat. Op de gevel zijn veel Groene Wezens te vinden, die hieronder zullen worden getoond en beschreven. Om te beginnen de Groene Man op onderstaande foto. Zijn hoofd is gevat in band- en rolwerk. De bloem op zijn voorhoofd en de festoenen geven aan dat hij een Groene Man is.

Op bovenstaande foto een deel van de middenrisaliet. Links het door Ackermans gemaakte beeld Scientia, een personificatie van de wetenschap, met een boek in haar linkerhand en een toorts in de rechter. Als sluitstuk in de boog boven haar hoofd een Groene Man.

Rechts staat Historia, een personificatie van de geschiedenis, afgebeeld met een boekrol in haar hand. Ook boven haar hoofd een Groene Man.

Helemaal links op bovenstaande foto zien we een leeuwachtige Groene Man als herme. Zie de foto links voor een vergroting. Bladeren groeien op zijn hoofd. De pilaster vormt naar onderen een ruimte met een blad erin. In de holte onder het onderste deel van de pilaster bevindt zich een gevleugelde en gekroonde Groene Man. Aan de rechterkant van de risaliet is een vergelijkbare voorstelling.

Wat hoger op de middenrisaliet is Minerva door Ackermans afgebeeld met een speer en haar schild met Medusa erop. Ze vertegenwoordigt wijsheid en waakzaamheid. Boven haar hoofd is een Groene Man afgebeeld, gevat in band- en rolwerk. Zijn haren lijken over te gaan in bladeren. Zie de foto rechtsonder voor een vergroting.

Aan weerskanten van Minerva is een gevleugelde Groene Cupido als herme afgebeeld.

De foto links zoemt in op de linker. Zijn lichaam wordt gevormd door een gebogen pilaster die aan de onderkant in bladeren eindigt. De gleuven in de zijkant van de pilaster zijn typerend voor de renaissance en de neorenaissance.

Er zijn nog meer Groene Mannen en Groene Vrouwen te zien op de gevel van het Academiegebouw, maar ik zal volstaan met de Groene Vrouwen op bovenstaande foto en een overzicht van de andere kant van het gebouw, waar de toren zit. Ook daar zijn Groene Mannen afgebeeld aan weerskanten van de risaliet.

Lantaarn op de Grote Markt Groningen

Op verschillende plaatsen in het centrum van Groningen zijn rond 1860 lantaarns geplaatst met Groene Draken erop. De lantaarn op onderstaande foto staat op de Grote Markt. Op de achtergrond de Martinitoren.

De Harmonie in de Oude Kijk in 't Jatraat Groningen

Het gebouw van Sociëteit De Harmonie in deze vorm dateert van 1891. In het fronton houden twee gevleugelde Groene Cupido's een bord met een harp tussen ze in. Hun onderlijven bestaan uit acanthusstengels die voluten met bloemen vormen.

Zie de volgende pagina voor twee close-ups.

Boven de linker cupido en de harp. Onder een van de drie Groene Vrouwen als sluitsteen boven de poorten. Haar hoofd is gevat in band- en rolwerk. De bladeren om haar hals, samen met de nabijheid van de twee Groene Cupido's, is voldoende om haar als Groene Vrouw te typeren.

Marktstraat 6 Groningen

Het huis in de Marktstraat 6 is waarschijnlijk gebouwd tussen 1900 en 1910. Boven de ramen en de deuren op de begane grond zijn twee Groene Leeuwen en vier Groene Vrouwen afgebeeld. De haren van de vrouwen gaan over in bladeren en knoppen. Op hun hoofd een kroon van bladeren.

De consoles van het balkon zijn gestileerde hermen. Aan de voorkant de kop van een leeuw. Bladeren op de kop geven aan dat het Groene Leeuwen zijn. Dit sluit aan bij de pilasters, die eindigen in een voluut waaruit aan de zijkant stengels en bloemen komen.

Marktstraat 11 Groningen

Tot 1921 stond op de Marktstraat een klein huis, met boven de begane grond alleen een zolder met een trapgevel. In 1921 liet Cornelis Weis de gevel in neorenaissancestijl verbouwen en vestigde er zijn drukkerij. De begane grond is zoals de gevel en nu nog uitziet, maar daarboven was een zolder met een trapgevel. Zie hieronder een advertentie van de drukkerij uit die tijd. Tot 1968 behield het pand, inmiddels beheerd door Cornelis Weis junior, dit uiterlijk. Daarna is de bovenverdieping gesloopt en kreeg het huis het huidige aanzien.

Onder den druck
- Vind ick miin gheluck

C. WEIS,
- ELECTRISCHE -
HANDELSDRUKKERIJ
MARKTSTRAAT 11,
- GRONINGEN -
TELEFOON No. 1537
POSTREKENING No. 112697

8

Boven een raam en de deur op de begane grond zijn nog twee Groene Vrouwen uit 1921 te zien. Op hun hoofd een kroon van gestileerde bladeren.

Haarlem

Grote of Sint-Bavokerk

De Sint-Bavokerk aan de Grote Markt is gebouwd tussen 1370 en 1520 in gotische stijl. In 1559 werd de kerk tot kathedraal van het bisdom Haarlem. In 1577 werd het gebouw in gebruik genomen als protestantse kerk en Grote Kerk genoemd.

De glas-in-loodramen

Een deel van de glas-in-loodramen uit de 15^e en 16^e eeuw werd als zijnde paaps verwijderd toen de kerk overging in protestantse handen. Wat nog over was van de ramen werd in 1795 vernield door de Franse bezetters. Tussen 1875 en 1918 werd de kerk gerestaureerd onder leiding van J. A. G. van der Steur, in samenwerking met Pierre Cuypers, die een aantal ramen ontwierp. Glazenier Frans Nicolas (1826-1894), net als Cuypers woonachtig in Roermond, voerde in 1884 de ontwerpen uit.

Op de foto links een van deze ramen in de zogeheten Kerstkapel. De bovenste 18 panelen bestaan uit oudere wapens die van elders komen en rond 1850 al geplaatst waren. Vijf van deze wapens zijn gemaakt in 1682 en afkomstig uit de Dorpskerk van Waarder. De drie panelen daaronder stellen oude ambachten voor: een tingieter, een slotenmaker en een blikmaker uit 1741. Ook deze komen van elders. Het interessants zijn de onderste drie panelen die door Cuypers en Nicolas zijn gemaakt. Zie onderstaande foto en de volgende pagina's voor de details. Het paneel is linksonder gesigneerd met 'Gebrs. Sodekamp', de glazeniers van atelier Geuer in Jutphaas die de ontwerpen hebben uitgevoerd.

Bovenstaande foto toont het linker paneel van de drie. Aan de bovenkant is een baardige Groene Man afgebeeld. Zijn bovenlichaam is dat van een man, maar zijn onderlijf gaat over in acanthusbladeren en wordt opgenomen in band- en rolwerk. Hij is een herme, waarbij de pilaster in barokstijl ombuigt. De grijze haren op zijn hoofd gaan aan de voorkant over in goudkleurige bladeren. Uit zijn mond komt een gouden stengel of draad die overgaat in een festoen met gouden bladeren en druiven daaronder. Daaronder is een andere man afgebeeld. Hij heeft een goudkleurige snor en een gouden helm. Alleen zijn bovenlichaam is zichtbaar. De rest is gevat in rolwerk. Hij houdt een bord vast waarop een verdorde boom is afgebeeld. Het bord hangt aan een goudkleurig lint dat de baardige man omhooghoudt.

De tegenhanger van de baardige Groene Man is op het rechterpaneel afgebeeld. Ook zijn haren zijn goudkleurig aan de voorkant en vormen een blad dat boven zijn hoofd uitsteekt. Net als op de andere afbeelding zijn ook hier bladeren te zien rond zijn hand en op de voorkant van de pilaster.

Ook hier een man met een goudkleurige snor en een goudkleurige helm. Op het bord dat hij vasthoudt en dat door de baardige man omhooggehouden wordt is hier echter een zwaard, vier hexagrammen en een kruis te zien. Het is het wapen van de stad Haarlem.

Het middelste paneel verbindt de drie. Bovenaan is een gehoornde Groene Man met een baard en een snor afgebeeld. Zijn hoofd is gevat in band- en rolwerk. Uit openingen in het rolwerk ter hoogte van zijn hals gaat een festoen naar beide kanten en verbindt hem met de baardige Groene mannen links en rechts van hem. Onder hem een bord met de tekst Anno Domini 1884.

Midden onder is een Groene Vrouw afgebeeld. Een doek rond haar hals gaat bij haar oren over in puntige bladeren. Haar armen zijn naar links en rechts uitgestrekt en gaan onder het band- en rolwerk achter haar door. Met haar vingertoppen houdt ze een goudkleurige doek omhoog.

Over het raam op bovenstaand paneel heb ik geen enkele informatie kunnen vinden. Het is mogelijk ontworpen door Cuypers en uitgevoerd door Frans Nicolas, maar enige tekst of signatuur ontbreekt. Op de volgende pagina's zal ik de details van het raam belichten.

De afbeelding is gecentreerd rond een wapenschild, goudkleurig met een witte band. Geen mij bekend wapenschild. Vanuit het schild gaan goudkleurige en witte stengels met bladeren naar links en naar rechts. Een goudkleurig blad aan de onderkant eindigt op het hoofd van een gehoornde Groene Man. Aan de bovenkant gaat het schild zelf over in goudkleurige bladeren die naar links en naar rechts uitwaaiëren.

Om het schild en de bladeren heen gaan aan beide kanten acanthusstengels vanuit het lichaam van een Groene Vrouw boogvormig naar boven en naar beneden. Aan de onderkant haken ze in op de bladeren van de Groene Man. Aan de bovenkant eindigt de vegetatie in een krul en is verbonden met een ornament in het midden. Aan de punten van twee stengels hangt een rond ornament met kwasten en een draperie. Dergelijke ornamenten zijn in de renaissance voor het eerst afgebeeld in kandelabers en tot het eind van de 19^e eeuw veel gebruikt.

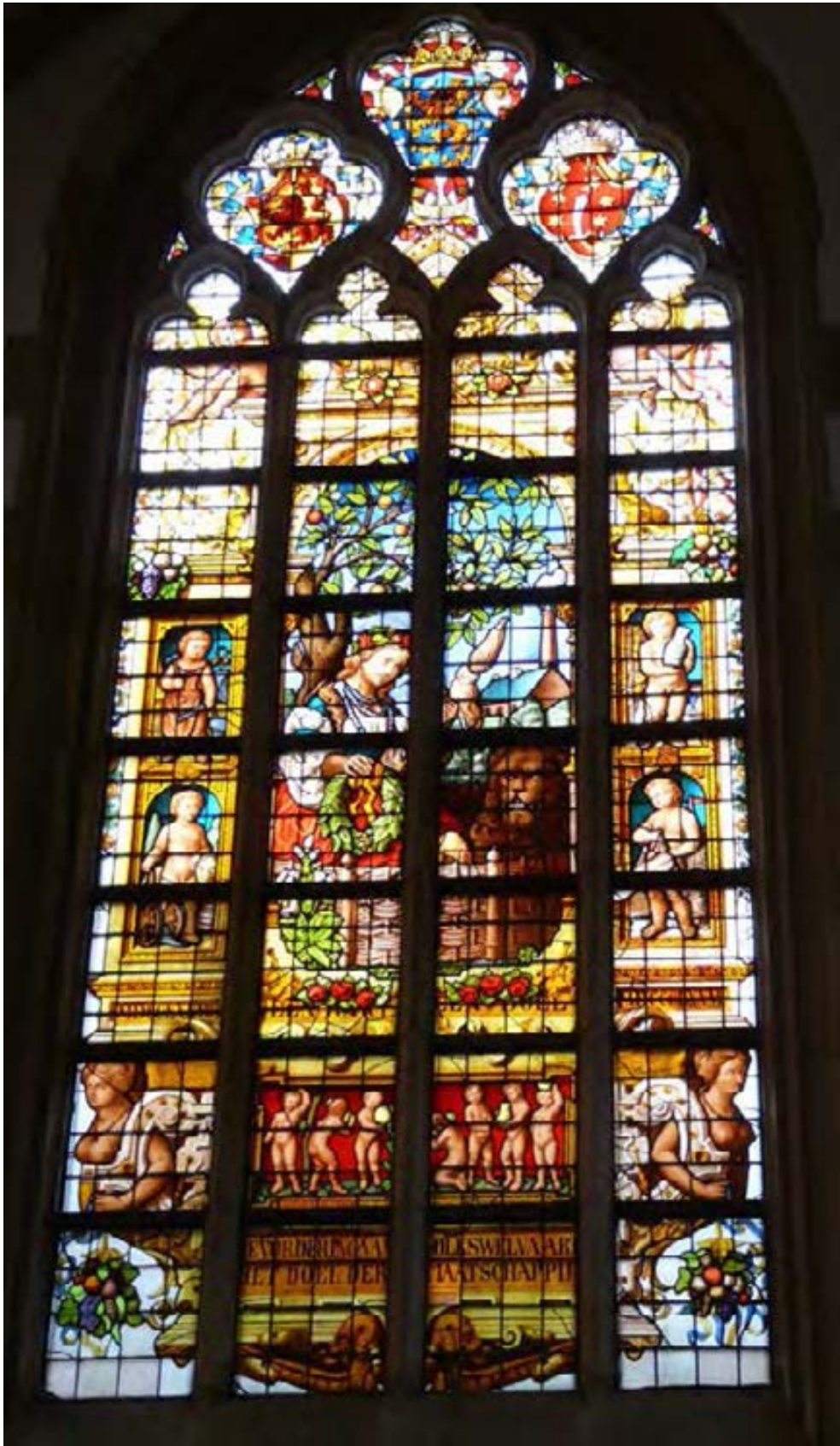

De Groene Vrouwen zijn de oorsprong van de cirkelvormige stengels. Vanuit hun lichaam groeit die naar boven en naar beneden. Ze hebben een naakt bovenlichaam, maar geen armen of benen. De stengels naar onderen komen uit de navels van de vrouwen. Het zijn geen wilde vrouwen, want ze hebben keurig opgemaakte haren. Ze kijken afwezig naar iets buiten de cirkel.

De Groene Man heeft licht gebogen horens. Aan de zijkanten van zijn hoofd groeien acanthusbladeren en krullen zich om de stengels die van de Groene Vrouwen naar beneden gaan. Zo zijn ze met elkaar verbonden en toch los van elkaar. Aan de onderkant van het hoofd van de man wordt de vegetatie gestileerd weergegeven, bijna als een abstract ornament. Dat is niet om zijn identiteit als Groene Man te verbergen, want die is duidelijk genoeg.

Terwijl de blik van de vrouwen opzij is gericht, kijkt de Groene Man ons recht aan. Zijn blik is doordringend, maar neutraal, niet opgewekt, neerslachtig of kwaadaardig. Hij lijkt te zeggen: Hier ben ik en waar ben jij?

pij. Nijvere cupido's overal in het raam benadrukken hoe hard Nederland aan die welvaart werkt.

Als regel werden gebrandschilderde ramen in kerken geschonken door welgestelde personen of instellingen. Een van deze instellingen was de in 1777 opgerichte Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en handel, die nog steeds bestaat, maar sinds 2009 De Maatschappij heet.

In 1877 schonk De Maatschappij een raam aan de Grote Kerk, ter gelegenheid van hun honderdjarig bestaan. In 1881 werd het raam, ontworpen door Cuypers en gemaakt door Frans Nicolas, geplaatst.

Centraal staat de Nederlandse Maagd die samen met een leeuw in een mand zit. Ze heeft bloemen op haar hoofd en een lauwerkrans in haar hand. De bloeiende appelboom achter haar en de fabriek met rokende schoorsteen op de achtergrond benadrukken de welvaart die ze brengt. Onder haar staat: *1777-1877: Eén hart, één doel.* En wat lager: *Bevordering van volkswelvaart; het doel der Maatschappij.*

In de hoeken onderaan zijn twee gevleugelde Groene Vrouwen afgebeeld. Hun naakte bovenlichaam is gevat in band- en rolwerk. Hun onderlichaam bestaat uit bladeren. In hun hand houden ze een festoen met vruchten.

Hun kapsel en het medaillon aan een parelketting om hun nek benadrukken hun hoge status in de maatschappij.

Het hiernaast afgebeelde raam is in 1877 geschonken door A. van Stralen, een belangrijk man. Hij was niet alleen kerkvoogd van de Grote Kerk, maar ook lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland en hoogheerraad van Rijnland.

Ook dit raam is ontworpen door Pierre Cuypers en uitgevoerd door het atelier van Frans Nicolas.

Echte Groene Mannen of Vrouwen zijn hier niet afgebeeld, maar wel neemt de afbeelding ons mee naar dezelfde mysterieuze wereld waar deze wezens thuis zijn.

Op de volgende pagina's zal ik wat details uitlichten.

Centraal in het raam staat de voorstelling op de foto links.

Oppervlakkig gezien een helm met pluimen en een wapenschild eronder. Maar schijn bedriegt. De pluimen zijn acanthusbladeren in de kleuren rood, blauw en bruin. De Latijnse tekst onder het schild, *Virtute constantia*, betekent 'met deugzaamheid en volharding'. Het schild is geen adellijk familiewapen, maar een voorstelling van wat er nodig is om het land vruchtbaar te maken: een kleine dorpsgemeenschap, water, zon en een akker of tuin met bloemen en planten.

Onder de Latijnse tekst zijn twee figuurtjes bezig het land te bewerken. Hun lijf is deels menselijk, deels dierlijk (een staart), deels plantaardig (de bladeren op hun rug) en deels opgebouwd uit abstracte vormen (een voluut in plaats van een hoofd). Deze wezens overschrijden alle grenzen, zoals Groene Mannen altijd doen. Soms zijn ze menselijk met plantaardige en dierlijke elementen. Hier blijkt hun menselijkheid alleen uit de manier waarop ze de akker bewerken.

Bovenin het raam zweven twee gevleugelde cupido's met bloemen aan een lint. Daaronder twee andere gevleugelde cupido's. Zie de foto hierboven. Ze houden elk twee linten vast waaraan festoenen met bladeren en bloemen hangen. Een van deze festoenen gaat van de ene cupido naar de andere. De andere linten gaan naar de buitenste panelen van het raam en vandaar naar beneden tot bij de afbeelding van een andere helm. Zie de foto hieronder. De bladeren rond deze helm zijn rood. Een blad gaat hoger dan deze panelen en is onderaan te zien in de foto op de vorige pagina. Onder de helm is een ovaal schild afgebeeld met in de

bovenste helft een leeuw. Onder het schild staat in quasi oud Nederlands: 'Looft Godt in zijn heilighdom' en 1877.

In de benedenhoeken vinden we vergelijkbare wezens als in de foto op de vorige pagina: ze hebben een staart die omhoog wijst en een kop met daarin een voluut. De bladeren op hun kop en lijf identificeren ze als Groene Wezens.

Het koperen koorhek

Het gotische koorhek is in 1509 ontworpen door ene Steven de Beeldsnijder, over wie verder niets bekend is. Het koperen gedeelte is gemaakt door Jan Fierens naar de door Steven gemaakte mallen. De houten panelen in de lambrisering zijn tussen 1509 en 1517 gemaakt. In 1795 werden de afbeeldingen door de Franse bezetters met gele verf weggewerkt. Tussen 1870 en 1877 restaureerde Pierre Cuypers het hek. Hij verwijderde de verflagen op de panelen, bracht de oude afbeeldingen weer te voorschijn en vulde naar eigen inzicht aan waar iets ontbrak. De bovenste afsluiting van het hek is geheel van Cuypers' hand.

De houten panelen tonen dieren, zoals een leeuw en een aap, en mythische wezens, zoals een basilisk en een griffioen, die het wapen van een stad of belangrijke persoon vasthouden. Op de foto rechts houdt een wildeman zijn knots in de ene hand en het wapen van Alkmaar in de

andere. Op de foto links een wildevrouw met het wapen van Engbrecht Willemsz. Wys, provisor van het bisdom Utrecht.

Geen van deze panelen laat een Groene Man zien. Bovenaan alleen een gotisch ornament met maaswerk en bladeren.

In de dubbele deuren in het midden zijn vier panelen te zien met een gekroonde helm boven een fantaseschild. Op bovenstaande foto de linker deur. Op de rechter deur zijn vrijwel dezelfde afbeeldingen te zien.

Opvallend is de overdadige vegetatie, waarschijnlijk eikenloof, die uit de helmen groeit en het hele bord vult. Op de kroon zijn ook bladeren afgebeeld, fleurons genaamd, Vegetatie op een helm is vanaf de 15^e eeuw vaak afgebeeld om vruchtbaarheid en levenskracht met de betreffende persoon of stad te verbinden.

Grafsteen Lieven vander Mersch

De levenskracht van de vegetatie is ook vaak gebruikt in afbeeldingen van helmen op grafstenen.

Een voorbeeld in deze kerk is de grafsteen van Lieven vander Mersch, leenman met bezittingen in Haarlem, geboren in 1600 en overleden in 1666.

Uit de gevleugelde helm komen acanthusstengels. Op veel grafstenen in Nederland uit de 17^e eeuw is een dergelijke helm afgebeeld. Ook de wassende maan, hier tweemaal afgebeeld, is vaak op grafstenen te vinden.

Rouwbord Diederik IJsbrandtsz. Diks

Een helm met acanthusstengels is ook afgebeeld in het rouwbord van Diederik IJsbrandtsz. Diks, geboren in 1648 en overleden in 1719. Zijn vader was IJsbrand Dikz, zijn moeder Maria van der Camer. In het schild is het wapen van de familie Dikz, drie eenden onder en boven een blauwe balk, gevierendeeld met het familiewapen van Van der Camer, een liggende maan met een gezicht onder een keper en twee sterren. De helmkroon was in de 18^e eeuw een ornament dat niet op adeldom hoefde te wijzen.

De preekstoel

De kuip van de preekstoel is gemaakt in 1679 door de schrijnwerkers Crijnen en door de beeldhouwer Abraham Snellaert voorzien van houtsnijwerk. Het klankbord is bijna honderd jaar ouder, gemaakt in 1584 in renaissancestijl door Ghijsbert Claeszoon.

Op bovenstaande foto een van de vijf panelen van het klankbord. Er zijn geen Bijbelse voorstellingen, alleen, verdeeld over de panelen, de tekst 'Goods woort blyft inder ewicheyt'. Het klankbord was een van de eerste decoratieve elementen die werden gemaakt nadat de kerk was overgegaan in protestantse handen. Veel Bijbelse ornamenten werden als paaps gezien en geweerd uit de kerk. In plaats daarvan koos Claeszoon voor band- en rolwerk in een late renaissancestijl. Daarbij plaatste hij links van de Bijbeltekst een Groene Vrouw en rechts een Groene Man met een baard. Het zijn in wezen hermen, waarbij de pilaster, in feite het lichaam van de man en de vrouw, omhoog gekruld is. De holte die wordt gevormd door de krul is gevuld met vruchten. Die liggen niet los op de pilasters, maar lijken hieruit voort te komen, waarmee de identiteit van de Groene Vrouw en de Groene Man is onthuld.

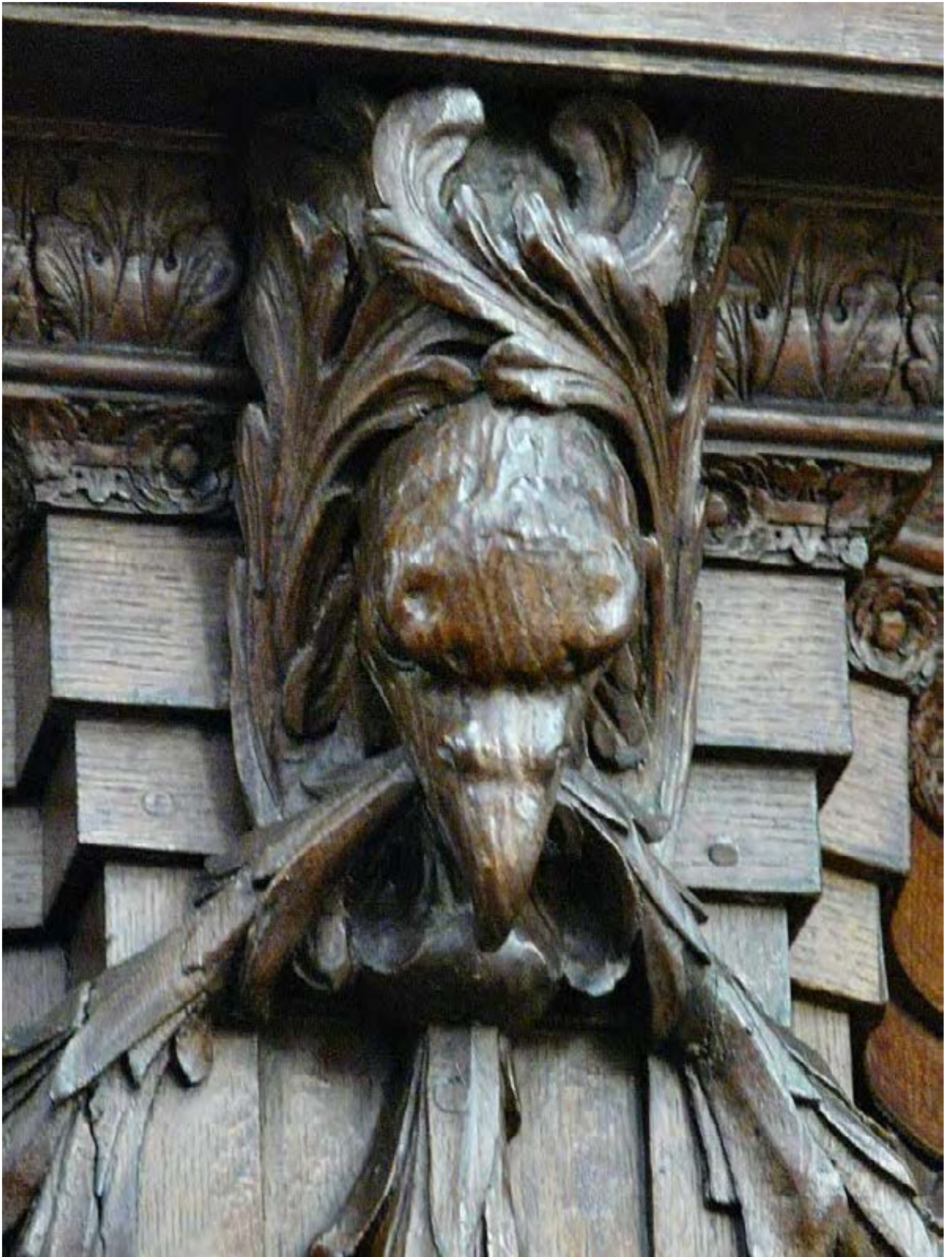

Ook op de barokke kuip geen Bijbelse voorstellingen, tenzij we de adelaar, die de kuip op zijn vleugels draagt, beschouwen als het embleem van de evangelist Johannes. Maar zelfs geen

Bijbelteksten hier. Alleen uitbundige festoenen met vruchten en bladeren, waarin gevleugelde cupido's en vogels zitten.

De guirlandes komen uit de snavels van Groene Adelaars. Op de volgende pagina's een close-up van twee van deze adelaars.

Het orgel

Voor een beschrijving van het orgel zie de volgende pagina's.

Het barokke orgel is gemaakt tussen 1735 en 1738 door Christian Müller, een van oorsprong Duitse orgelbouwer, die in Amsterdam woonde en werkte. Hendrik de Werff bouwde de orgelkast en Jan van Logteren maakte het houtsnijwerk. Het orgel, bijna 30 meter hoog vanaf de grond, was destijds het grootste orgel van de wereld en genoot vanaf het begin internationaal aanzien. Georg Friedrich Händel bespeelde het orgel in 1740 en de tienjarige Mozart in 1766. Kosten noch moeite werden gespaard om het orgel een prestigieus uiterlijk te geven. De bouw van het orgel kostte 20.000 gulden, een groot bedrag in die tijd, maar het vergulden van de afbeeldingen van Jan van Logteren met 23 3/8 karaat bladgoud kostte 30.000 gulden.

Op de bekroning van de middentoren houden twee leeuwen een schild met het wapen van Haarlem vast. Op de pedaaltorens bespeelt koning David zijn harp, naast Asaf, de psalmdichter en voorzanger in de tempel van Salomo.

Het orgel straalt een en al levensvreugde en levenskracht uit. Engelen en cupido's bespelen muziekinstrumenten of zingen. Op bovenstaande foto links een muze met een luit en een muziekrol, die de toonkunst uitbeeldt en rechts een muze met een boek en een ganzenveer, die de dichtkunst vertegenwoordigt.

De levenskracht op het orgel wordt met name uitgedrukt door de weelderige vegetatie die overal te zien is. Op de voet en de top van elke groep orgelpijpen komen acanthusbladeren uit voluten of uit de zijkant van de buitenste pijpen te voorschijn. Deze vegetatieve overdaad is natuurlijk gebruikelijk in de barokke beeldende kunst, al werd die in Nederland wat strakker gehanteerd dan in de omringende landen.

Het meest uitgesproken in dit opzicht is het onderste deel van het orgel. Cupido's zitten tussen acanthusbladeren en houden palmtakken in hun handen. Zie de foto rechts.

Zeer dynamisch is de zogeheten lampet, de komvormige onderkant in het midden van het orgel. Acanthusbladeren schieten omhoog. Gevleugelde cupido's houden festoenen vast. Een gevleugelde engel in het midden houdt in elke opgeheven hand een grote festoen. Het andere eind van deze festoenen gaat naar het hoofd van een vrouw met onder haar kin samengeknopte vlechter. Als we het ornament op haar hoofd beschouwen als gestileerde bladeren is ze een Groene Vrouw. Ze valt hoe dan ook uit de toon in deze vegetatieve omgeving, waar ze als een 'gewone' Groene Vrouw niet misstaan zou hebben.

De beeldengroep onder het orgel

Voor de beschrijving zie de volgende pagina.

Bij de voltooiing van het orgel in 1738 werd hier ook een marmeren reliëf geplaatst, gemaakt door Jan Baptist Xavery, destijds de bekendste Noord-Nederlandse beeldhouwer.

Op het reliëf betonen dezelfde muzen die ook op het orgel zijn afgebeeld de Haarlemse stadsmaagd eer. Links staat de muze van de dichtkunst met haar boek en naast haar de muze van de toonkunst met een harp. Tegenover ze de stadsmaagd, met aan haar voeten een hoorn van overvloed en in haar linkerhand een schaalje voor offers.

Dat de stadsmaagd vereerd wordt, heeft een reden. Opdrachtgever en eigenaar van het orgel was niet de kerk, maar de stedelijke overheid. Daarom staat ook het wapen van Haarlem op een ereplaats bovenop het orgel. De Latijnse tekst boven hun hoofd zegt: 'Burgemeesters, raden en secretaris hebben dit orgel doen bouwen en aan de openbare eredienst toegewijd ingevolge het raadsbesluit van 14 maart 1735'.

De heidense oorsprong van stadsmaagden is meestal nog wel te zien, soms versluierd, soms openlijk. De stadsmaagd staat bij een altaar waarop een vuur brandt. Op de hoeken van het altaar zijn ramskoppen afgebeeld, zoals dat door de heidense Grieken en Romeinen werd gedaan. Zie bovenstaande foto. De gevleugelde persoon die de Latijnse tekst omhooghoudt wordt meestal een engel genoemd, maar het is duidelijk een vrouw.

Geen Groene Mannen en Groene Vrouwen op het orgel en het reliëf, maar wel wordt de wereld waarin zij thuishoren, een wereld van vegetatie en vruchtbaarheid, hier duidelijk gestalte gegeven.

Spekstraat 9 Haarlem

Het pand Spekstraat 9 is gebouwd in 1884 in neorenaissancestijl. Als sluitsteen boven de ramen op de eerste en de tweede verdieping zijn drie identieke Groene Mannen afgebeeld. Zijn snor, haren en wenkbrauwen gaan over in eikenbladeren. Hij heeft uitstaande puntige oren en kijkt met een in zichzelf gekeerde blik voor zich uit.

Als draagsteen onder de overstek tussen de eerste en tweede verdieping zijn drie identieke Groene Leeuwen afgebeeld. Hun snor en haren gaan over in bladeren. De kop is gevat in band- en rolwerk met aan de onderkant bladeren.

Haarzuilens (Kasteel De Haar)

In 1892 gaf baron Etienne van Zuylen van Nyevelt van De Haar aan Pierre Cuypers opdracht tot herbouw van zijn kasteel bij Haarzuilens. Het uit de twaalfde eeuw daterende kasteel was in de loop der eeuwen tot een ruïne vervallen. Etienne was in 1887 getrouwd met Hélène de Rothschild, de schatrijke erfgename van de beroemde bankiersfamilie en beschikte zodoende wel over de middelen het kasteel

volledig te laten bouwen in neogotische stijl. Cuypers voltooide de opdracht tussen 1892 en 1912. Het is een middeleeuws uitziend kasteel geworden met de modernste voorzieningen die begin 20^e eeuw alleen beschikbaar waren voor de zeer welgestelden.

In het kasteel zijn een aantal Groene Mannen door Cuypers in het interieur opgenomen, maar fotograferen is binnen helaas niet toegestaan. Wel kon Joke foto's maken van een paar Groene Wezens in het trapportaal bij de ingang.

Op de foto links een gehoorde Groene Man als draagsteen onder het plafond. Op zijn hoofd groeien kleine stengels met bladeren. Met twee handen plukt hij aan zijn lange baard.

Zijn horens geven al aan dat het geen gewone man is. De voet die onder zijn kleeft uitsteekt, heeft ook extreem lange tenen.

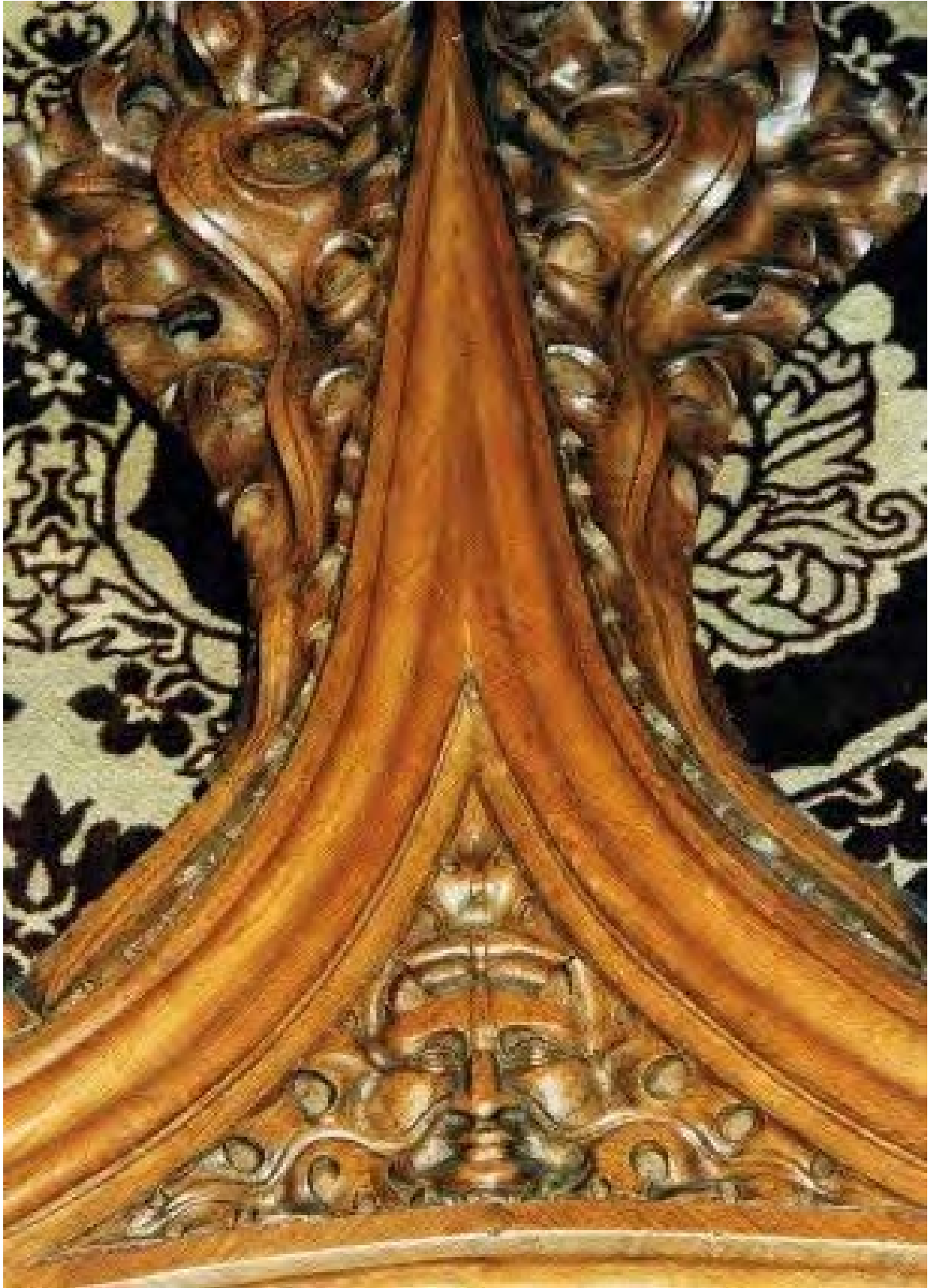
Op de foto rechts is een Groene Vrouw afgebeeld tussen de ribben van twee bogen. Ze heeft krullende haren. Haar hoofd komt te voorschijn uit acanthusbladeren, wat genoeg is om haar als Groene Vrouw te typeren.

Tussen de rechterrib en de muur klautert een merkwaardig Groen Dier uit de vegetatie. Hij heeft het lichaam van een hagedis of salamander, maar de kop van een kat. Bovenop de kop groeien bladeren.

De foto links toont een deurklopper met een Groene Man. Zijn hoofd gaat aan alle kanten over in bladeren. De ogen en de neus doen eerder denken aan een kat of leeuw dan aan een mens.

Van de zijkanten van zijn hoofd gaat de klepel cirkelvormig naar beneden.

Een foto die we jaren geleden namen van een door Cuypers ontworpen wand in een van de vertrekken toont een katachtige Groene Man. Vanuit zijn neusvleugels gaan stengels met bladeren naar beide kanten. Ook op zijn hoofd groeien bladeren.

De buitenmuur

Op de buitenmuur zijn voor Cuypers' doen weinig Groene Wezens afgebeeld. Het enige dat in de buurt komt, zijn de draagstenen onder een erker. Zie de foto rechts.

De onderste draagsteen is een gewone man met een baard. Zijn haren gaan nergens over in bladeren en hij wordt niet met vegetatie geassocieerd. Zie de foto linksboven.

De man boven hem is een ander verhaal. Zie de foto hieronder. Hij heeft grote, puntige oren en lijkt eerder op een leeuw dan op een man. Niet echt een Groene Leeuw, maar de draagstenen aan weerskanten van deze kop bestaan uit acanthusbladeren en associëren hem zodoende wel met vegetatie. Wat hoger zijn twee vrouwen als draagsteen aanwezig. Zie de foto links midden voor een van de twee. Het zijn niet echt Groene Vrouwen. Hun haren gaan niet over in bladeren en het hoofd komt niet uit vegetatie. Net als de leeuwachtige man schuin onder haar wordt ze alleen zijdelings met vegetatie geassocieerd.

Het Châtelet van De Haar

Het Châtelet is een bijgebouw van het kasteel. In 2000 verkocht de familie Van Zuylen Van Nyevelt het kasteel en het park voor het symbolische bedrag van 1 gulden aan de Stichting Kasteel De Haar, terwijl het landgoed Haarzuilens is overgedragen aan Natuurmonumenten. Alleen het Châtelet is nog eigendom van de familie, die hier vrijwel elk jaar een paar weken verblijft. Normaal gesproken is het Châtelet niet te bezichtigen, maar in maart-mei 2015 was het gebouw wegens een ingrijpende verbouwing eenmalig geopend voor publiek.

De voorgevel van het Châtelet toont, net als het kasteel zelf, een erker met afbeeldingen daaronder. Maar hier vormen de afbeeldingen onderdeel van twee friezen, gevuld met vegetatie en vier figuurtjes. Drie van deze figuurtjes bevinden zich in de bovenste fries. Het zijn mannen in middeleeuwse kledij. Links verstoopt een man zich, die kennelijk door de persoon in het midden gezocht wordt. Rechts kijkt een man om de hoek, zijn pijl en boog in de aanslag.

Op de onderste fries is een Groene Man afgebeeld. De acanthusstengels die uit zijn mondhoeken komen, vullen het hele paneel. Zie de foto hieronder.

Schoorsteen in het Châtelet

Hoewel het Châtelet in eerste instantie bedoeld was als woonruimte voor het personeel en eventuele gasten die niet op het kasteel gehuisvest konden worden, zijn ook deze ruimten gerieflijk ingericht. Ook later zijn de nodige voorzieningen toegevoegd.

In een van de kamers staat een schoorsteenmantel, zoals dat in een middeleeuws kasteel hoort, maar deze is wel aangesloten op de centrale verwarming.

Aan weerskanten van de onderkant van de schoorsteenmantel eindigt een pilaster in een hoofd. Links een man met een baard, rechts een vrouw. Op de schoorsteenmantel zelf is het wapen van de familie, met drie zuilen, afgebeeld.

Het schuine deel van de mantel eindigt aan de onderkant in een fries met in het midden een Groene Man met grote, ronde oren. Uit zijn mondhoeken komen stengels waarop eikenbladeren en eikels groeien. De stengels vullen de hele fries.

Tuinvazen

Hoewel het park bij het kasteel is aangelegd door Henri Copijn, ontwierp Pierre Cuypers wel de ornamenten in de tuin, waaronder een aantal tuinvazen.

In de zogeheten Romeinse Tuin staan twaalf grote vazen met aan weerskanten een gehoornde Groene Man. Het kunnen ook saters zijn, hoewel die altijd met puntoren worden afgebeeld. Hier zijn de oren niet zichtbaar. In plaats daarvan groeien bladeren en druiven aan de zijkanten van het hoofd, net onder de gebogen horens. Tussen de twee saters hangt op elke vaas aan beide kanten een festoen aan de punten van de horens. De aren op de bovenkant van de vaas en de bladeren op de onderkant en de voet benadrukken de levenskracht van de vegetatie.

De fontein bij het Grand Canal

Bij het begin van het Grand Canal heeft Cuypers rond 1900 een fontein geplaatst op een ronde zuil met een dubbel waterbekken. Net als de tuinvazen, waarvan er hier ook twee geplaatst zijn, is de fontein een rijksmonument. Op de fontein zijn verschillende Groene Wezens afgebeeld. Op het bovenste bekken is aan vier kanten het hoofd van een Groene Man of Groene Leeuw te zien. Op onderstaande foto links een Groene Man. De bladeren aan weerskanten van zijn hoofd zijn op het sterk verweerde bekken nog wel te zien. Rechts de kop van een Groene Leeuw.

Op bovenstaande foto de Groene Man op het bovenste waterbekken. De bladeren aan weerskanten van zijn hoofd zijn hier beter te zien. Links en rechts de kop van een leeuw.

Op de foto hieronder een deel van het onderste bekken. In het midden zien we een Groene Hond. Zijn staart gaat over in bladeren. Rechts eindigt een stengel in de kop van een Groene Vogel.

Op bovenstaande foto de andere kant van de fontein. Op het bovenste bekken een gehoornde Groene Man. Bovenop zijn hoofd zijn bladeren te zien. Deze kant van het onderste bekken toont alleen om elkaar heen slingerende stengels met bladeren ertussen.

De rozentuin

In 1900 is de rozentuin aangelegd en door Cuypers voorzien van veertien beelden van cupido's. In 1913 is de tuin veranderd en voorzien van een monument voor Helin, de oudste zoon van Etienne en Hélène, die een jaar eerder op 24-jarige leeftijd was verongelukt.

Van de veertien cupido's zijn er nog dertien over. Elk beeld staat op een rechthoekige sokkel. Aan de voorkant is hierop een Groene Man of Groen Dier afgebeeld met een festoen die uit zijn mond hangt. Op de zijkanten staan andere festoenen.

Op bovenstaande foto hurkt een cupido met in zijn handen een grote tros duiven. Voor zijn schoot ligt een napje voor plengoffers.

Op de sokkel zien we een man met een baard. Zijn haren gaan over in bladeren. Uit zijn mond hangt een festoen met een peer, een andere vrucht en een bloem.

Een andere cupido staat met opgeheven linkerarm, twee lepels in zijn rechterhand.

Op het voetstuk is een Groene Cupido afgebeeld. In plaats van haren heeft hij wijnranken en druiventrossen op zijn hoofd. Uit zijn mond komt een wijnrank met bladeren en een tros druiven.

Een derde cupido staat met opgeheven linkerhand, met zijn linkerbeen knielend op een lam waarvan de snuit is afgebroken.

In het voetstuk onder hem zien we een Groene Ram met een festoen dat van onder zijn kop neerhangt.

Een vierde cupido houdt met beide handen een grote tros druiven boven zijn hoofd.

Op het voetstuk een Groene Man met puntoren. Op zijn hoofd groeien bladeren. Uit zijn geopende mond met puntige tanden hangt een festoen met druiven en andere vruchten. De uitgezakte wangen zijn vaak afgebeeld in de (neo)renaissance naar de tekeningen van Cornelis Floris en worden kwabmaskers genoemd.

Eenzelfde soort kwabmasker is afgebeeld onder de zittende cupido op de foto rechts.

In plaats van haren heeft de cupido wijnranken en grote trossen druiven op zijn hoofd.

In zijn opgeheven rechterhand houdt de cupido een wijnkelk vast.

Een zesde cupido maakt muziek met een tamboerijn.

Op zijn voetstuk zien we een ander type Groene Man. De haren op zijn hoofd gaan over in bladeren. De tong die uit zijn geopende mond hangt, splitst zich en vormt stengels met bloemen.

Een zevende cupido heeft geen druiven, maar korenaren in zijn handen. Het voetstuk toont eenzelfde Groene Cupido als enkele pagina's terug is gegeven. Het mos dat in de loop der jaren op het hoofd van de cupido met de aren is gegroeid misstaat hem niet.

Hoorn

Statencollege

In het Statencollege aan de Roode Steen in Hoorn, gebouwd in 1632, vergaderde tot 1795 het College van Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Hollands Noorderkwartier. Sinds 1878 is hier het West-Fries Museum gehuisvest. Op de trapgevel houden zeven leeuwen de wapens van de bij het college aangesloten steden vast. In het bovenste deel van de gevel het wapen van Oranje Nassau. Wat lager het wapen van West-Friesland met twee leeuwen en vijf zilveren blokjes.

Een gouden kroon wordt boven het wapen gehouden door twee gevleugelde Groene Cupido's. Zie onderstaande foto. Hun onderlichaam bestaat uit lange, witte en rode bladeren. De bovenkant van de kroon bestaat uit fleurons (bladeren) en parels.

Tussen de armen van de Cupido's is het hoofd van een Groene Man te zien. Zijn ogen vormen donkere rechthoeken. De spiralen aan de zijkant van zijn hoofd verbinden de Groene Man met beide Cupido's. In de opengesperde mond van de Groene Man is zijn tong zichtbaar. Vanaf zijn neus gaat een gouden band links en rechts naar beneden, vormt daar een voluut en gaat omhoog naar het onderlichaam van elke Cupido. Veel mensen zullen de Groene Man niet opmerken en misschien zelfs ontkennen dat hij er is, maar renaissancekunstenaars waren dol op deze Groene Mannen die het midden houden tussen een hoofd en abstracte vormen. De afbeelding is nog veel geraffineerder. De gouden draden vanaf het hoofd van de Groene Man en de lijven van de Cupido's vormen naar beneden opnieuw spiralen die een rode figuur omsluiten. Is het een abstracte vorm? Of is het een rood wezen met kleine ronde ogen en een neus tussen de spiralen en een open mond daaronder?

Aan weerskanten van het wapen bevindt zich boven de ramen een hoofd van een gehoornde man. Zie de foto's onder en boven. Om de afbeeldingen te begrijpen is kennis van renaissancesymboliek onontbeerlijk. De hoofden zijn gevat in band- en rolwerk – een typisch renaissance-ornament. Groene Mannen worden vaak afgebeeld met gestileerde bladeren op hun hoofd. De uiteinden van de bladeren zijn dan recht, niet rond of puntig. Gewoonlijk staan die bladeren recht omhoog, maar hier liggen ze plat op het hoofd. De bladeren maken de persoon tot een Groene Man. De draagsteen boven hun hoofd vormt een gekruld blad en benadrukt hun relatie met de vegetatie.

Grote Noord 31 Hoorn

Grote Noord 31 is een rond 1750 gebouwd woonhuis. Zie de foto rechts.

De bekroning van de deuromlijsting in rococostijl eindigt links en rechts in het hoofd van een Groene Man. Hun haren en baard gaan over in bladeren. Zie de foto hieronder en de vergrotingen onderaan de pagina.

In het midden is een dolfin afgebeeld, geflankeerd door twee Groene Vogels. Uit hun snavels komt een stengel en een bloem. Op de borst van de vogels is eveneens een bloem te zien

Grote Oost 43 (Foreestenhuis)

Het pand Grote Oost 43 staat bekend als het Foreestenhuis omdat het in 1724 in Lodewijk XIV-stijl is gebouwd in opdracht van Nanning van Foreest, een van de belangrijkste regenten van Hoorn in die tijd. Zie de foto rechts.

De twee kariatiden die het balkon dragen (zie de foto's hieronder) zijn Groene Mannen. Hun onderlichaam bestaat uit vegetatie die overgaat in een pilaar.

Grote Oost 24 Hoorn

Het huis Grote Oost 24 (zie foto rechts) is gebouwd in de eerste helft van de 19e eeuw.

Op de bakstenen gevel staat een groot fronton uit 1800-1825 met een reliëf dat voorstelt Caritas, een personificatie van naastenliefde of liefde. Zie onderstaande foto.

Meestal wordt Caritas afgebeeld met een kind aan de borst en nog meer kinderen om haar heen, maar hier zit ze tussen twee Groene Cupido's die een festoen met vruchten vasthouden. Op de hoofden van de cupido's groeien bladeren.

Op haar hoofd heeft Caritas een lauwerkrans. In beide handen houdt ze een spiegel met een rand van bladeren.

Genoeg aanwijzingen om Caritas in dit geval als Groene Vrouw te classificeren.

Kleine Noord 17 Hoorn

Kleine Noord 17 (zie de foto links) is gebouwd tegen het eind van de 19e eeuw.

Boven elk van de drie ramen op de bovenverdieping is een Groene Vrouw afgebeeld in neorenaissancestijl. De foto onderaan de pagina zoemt in op de middelste van de drie. Haar hoofd is gevat in band- en rolwerk, zoals in de renaissance gebruikelijk was. Om haar hoofd een krans met bladeren en vruchten. Op haar hoofd een bloemenkroon. Aan weerskanten van haar hoofd vormen stengels en bladeren een voluut en bloemen. Uit de bloemen hangt een festoen met vruchten onder haar hoofd.

De andere twee Groene Vrouwen zien er identiek uit, waarschijnlijk gemaakt met dezelfde mal. Dergelijke Groene Vrouwen waren in de 19e eeuw in heel Europa populair en zijn in vrijwel alle grote steden te vinden.

Grote Noord 39 Hoorn

Op de Grote Noord 39, boven de winkel van Zeeman, is een huis uit dezelfde tijd met drie vergelijkbare Groene Vrouwen. Op de foto hieronder is de middelste Groene Vrouw in close-up te zien. Haar hoofd is gevat in band- en rolwerk. Op haar hoofd een schelpvormige kroon. Rond haar hals een festoen met bloemen. Naar links en naar rechts ontstaat uit het band- en rolwerk een voluut die eindigt in acanthusbladeren en een bloem. Een stengel verbindt beide bloemen met een ander acanthusblad. Van deze bladeren hangt een festoen met vruchten.

Noorderkerk (Kleine Noord 32 Hoorn)

In de tussen 1441 en 1519 gebouwde Noorderkerk zijn geen Groene Mannen te vinden. Op de buitengevel ook niet, maar wel wordt de

levenskracht die de dood overwint, benadrukt boven twee portalen.

Het portaal aan de zuiderzijbeuk is tot 1830 gebruikt om een begrafenisstoet door te laten voor iemand die in de kerk begraven werd. Zie de foto rechts.

In de uit 1660 daterende boog boven de poort is een doodshoofd met twee gekruiste beenderen te zien onder een omgevallen zandloper. Voor de dode is de tijd stilgezet. Onder de boog is een cartouche met de Latijnse tekst *Hic meta doloris*, d.w.z. hier eindigen alle smarten. Dit verwijst natuurlijk naar het voortbestaan van de dode in de hemel. Geen vegetatie, maar vergelijk dit met het oudere portaal aan de westzijde. Zie de volgende pagina.

Het westelijke portaal is gemaakt in 1647, dus dertien jaar eerder dan het zuidportaal. Hier zien we een heel andere voorstelling. Een compleet geraamte, niet alleen een doodshoofd, ligt gerieflijk uitgestrekt op een mat die onder zijn hoofd bij wijze van kussen is opgerold.

Een Latijnse tekst boven het geraamte zegt: *En messem immortalitatis*, d.w.z. zie hier de oogst van de onvergankelijkheid. Het woord *immortalitas* kan duiden op onsterfelijkheid, maar voor de Romeinen waren alleen de goden en godinnen onsterfelijk. Het is dus ook iets goddelijks, iets wat niet vergankelijk is. Een mens kan sterven, maar iets in hem of haar blijft voortbestaan. Het afgebeelde geraamte geeft aan dat een mens is overleden, maar de zandloper bovenaan het paneel is niet omgevallen, zoals die in het zuidportaal.

De dood wordt vaak gepersonifieerd als een geraamte met een zeis. De zeis onthoofd als het ware de betrokkene en neemt zo zijn leven. Maar een zeis wordt ook gebruikt om graan te oogsten en beide betekenissen worden hier bedoeld. De zeis doodt de betrokken persoon, eindigt zijn aardse bestaan en brengt hem zo in contact met zijn onsterfelijke zelf waarin hij verder leeft. Elke afgesneden halm sterft, maar het graan leeft verder in de oogst van de nieuwe zaden. Hierin is de essentie van Groene Mannen en Groene Vrouwen wel uitgebeeld.

Leiden

Gravensteen

Gravensteen fungeerde vanaf de 13^e eeuw als gevangenis ten behoeve van de graven van Holland. Door de eeuwen heen heeft het gebouw de functie van tuchthuis en gevangenis gehouden. In 1853 werd hier de laatste doodstraf voltrokken. Vanaf 1955 wordt het gebouw gebruikt door de Universiteit Leiden.

In 1613 werd een nieuwe poort aan het complex toegevoegd. Zie de foto rechts. In de fries boven de muur zijn een aantal Groene Mannen afgebeeld.

De Groene Mannen zijn gevat in een ruitvormige afbeelding binnen een cirkel. Op onderstaande foto een van hen. Op zijn hoofd groeien bladeren en aan de zijkanten gaan zijn haren ook over in bladeren.

Elders op de buitenmuur van Gravensteen zijn een aantal koppen afgebeeld die duidelijk komisch bedoeld zijn. Links een Groene Man met puntoren. Hieronder een Groene Man met horens.

Op de foto links een gevelsteen met het jaartal 1604. Ook hier ontbreekt humor niet.

Het lijkt een leeuw met een ring in zijn bek, zoals er door de eeuwen heen talloze zijn afgebeeld. Maar deze leeuw heeft horens. Aan de ring hangt een lint met een strik en daaraan een festoen.

Een festoen op zich is niet voldoende om de leeuw tot Groene Leeuw te maken. Maar de horens geven wel aan dat dit dier grenzen overschrijdt en geen gewone leeuw is.

Pieterskerkhof 22 ('t Huys in den Houc Leiden)

Het pand Pieterskerkhof 22 is gebouwd in 1500 en staat bekend als 't Huys in den Houc.

Twee Groene Vrouwen fungeren in een vroege renaissancestijl als kariatiden onder het balkon.

Hun haren gaan aan de onderkant over in bladeren.

De figuren zijn verkorte hermen, waarvan de pilaster aan de onderkant is opgerold. Uit deze rol komen bladeren, die samengaan met de bladeren aan de onderkant van de haren.

Onder de rol is een ornament met een uitwaaiierende Franse lelie dat aan de bovenkant omkrult.

Breestraat 22 (Gemeenlandshuis)

Het pand is in 1578 door Rijnland aangekocht voor vergaderdoeleinden. In 1598 is de gevel voorzien van een poort in renaissancestijl. Sinds 2014 wordt het huis gebruikt als kantoor voor de Nederlandse tak van het Amerikaanse bedrijf Dimensional Insight.

Aan weerskanten van het jaartal 1598 hangt een festoen met vruchten, geflankeerd door een rozet. Boven de gecanneleerde pilasters aan weerskanten van de poort is het hoofd van een man en een vogel afgebeeld. De snavel van de vogel is afgebroken.

Het hoofd op de foto rechtsboven is een Groene Man, zoals die in de late renaissance en de barok vaak werd afgebeeld. Op zijn hoofd zijn gestileerde bladeren afgebeeld. De bladvorm is daarbij veranderd in rechthoekige uitsteeksels. Deze vorm is met name in de Nederlanden veel gebruikt naar de voorbeelden en tekeningen met kunstenaars als Hans Vredeman de Vries (1527-1607) Cornelis Bos (1506-1566) en later Cornelis Floris (1608-1663). Door de uitgezakte wangen wordt dit wel aangeduid als kwabmasker. De vogel is ook wel terug te voeren op bovengenoemde voorbeelden.

RMO

In het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden zijn een paar zeer oude Groene Vrouwen tentoongesteld.

Op bovenstaande foto een Etruskische askist uit Chiusi, gemaakt in 150-100 v. Chr. In het museum in Chiusi, Italië, hebben we veel askisten gezien met een afbeelding van Medusa erop. Meestal heeft ze vleugels op haar hoofd, zoals ook hier. Maar gewoonlijk zijn er slangen in haar haren en zijn twee slangen onder haar kin samengeknoopt. Hier zijn de slangen op haar hoofd nauwelijks van haren te onderscheiden. Onder haar kin geen slangen, maar twee stengels met bladeren die uit haar hals lijken te komen, haar daarmee tot een Groene Vrouw makend, een van de oudste die er bewaard zijn gebleven.

De foto links toont twee terracotta wierookbranders, gevonden in Apulië (Zuid-Italië), gemaakt in 300-200 v. Chr.

Onder elke wierookbrander het hoofd van een Groene Vrouw, omzoomd door bladeren. Waarschijnlijk Grieks of Etruskisch. In ieder geval zeer oude voorbeelden van Groene Vrouwen.

Hierboven het grafaltaar van Faenius Favor, een Romeinse handelaar in wierook, gevonden aan de Via Appia in Rome, gemaakt in 150-175 na Chr. Aan de horens van Jupiter Ammon op de hoeken hangen guirlandes. Onder de koppen de adelaar die bij Jupiter hoort. Op de voorzijde heeft een adelaar een slang gevangen. De Romeinen waren bekend met het fenomeen van de Groene Man. De koppeling van de festoenen aan de oppergod laat zien dat de Romeinen de Groene Man op waarde wisten te schatten.

Maarsssen

Hek Otterspoor (Zandpad 27)

Otterspoor was een in 1643 gebouwde buitenplaats aan de Vecht bij Maarsssen. In 1870 werd het huis afgebroken en vervangen door Nieuw Otterspoor, dat er nu nog staat. Het hek uit 1643 is bewaard gebleven en sinds 1972 een rijksmonument. Het hek dient nu als toegangspoort voor de erachter gelegen buitenplaats Gansenhoef.

Op de pijlers van het hek staan grote urnvormige vazen. Op elke vaas is aan twee kanten een Groene

Man afgebeeld. De linkervaas toont in een medaillon de buste van een man met een leeuwenkop op de schouders van zijn mantel.

Het medaillon op de andere vaas toont de buste van een jonge vrouw tussen twee Groene Mannen.

Herengracht 22 (De Boomgaard)

Rond 1700 stond aan de Herengracht een hofstede met de naam Den Bogaert. In 1722 verkocht de eigenaar, Abraham Salvador, de hofstede aan de Portugees-Joodse koopman Joseph Capadoce, die de hofstede liet afbreken en er in 1725 een nieuw pand liet bouwen dat al snel verdeeld werd in drie woonhuizen die nu nog de huisnummer 21, 22 en 23 hebben. Capadoce betrok een van deze woningen en verkocht de andere twee. Het middelste huis, nummer 22, heet sindsdien De Boomgaard. Nummer 21 heet De Kleine Boomgaard en nummer 23 Klein Vechtlevén. Alle panden zijn een rijksmonument.

Vanwege de Groene Mannen op de gevel zal ik me beperken tot de risaliet van De Boomgaard.

In het bovenlicht boven de dubbele deuren is een levensboom afgebeeld. In feite zijn het acanthusstengels in vijf verdiepingen. Onder de boom S-vormige krullen waaruit bladeren en bloemen ontspruiten. In de zwikken boven de boog gestileerde bloemen. Op de draagstenen naar de eerste verdieping nog meer bloemen. Kortom, een en al vruchtbaarheid, zoals het een boomgaard betaamt.

Wat hoger op de risaliet is de buste van een jonge vrouw afgebeeld gevat in band- en rolwerk waaruit bladeren ontspruiten.

Wie ze voorstelt is niet bekend. Misschien is het de vrouw van Capadoce, die was overleden terwijl het huis nog in aanbouw was.

Misschien is ze ook gewoon een Groene Vrouw. Achter haar linkerschouder steekt niet voor niets een acanthusstengel omhoog. En ze staat tussen twee Groene Mannen.

Op de foto links een van de twee. Zijn hoofd gaat aan alle kanten over in acanthusbladeren. De Groene Man is een herme. De pilaster is, passend bij de Lodewijk XIV-stijl waarin het huis is gebouwd, gebogen en tweemaal geknikt.

Aan de andere kant van de risaliet is een overeenkomstige Groene Man afgebeeld. Zie de overzichtsfoto op de vorige pagina.

Hervormde Kerk Sint Pancratius Maarssen (Dorpskerk)

Op de Kerkweg 19 is rond 1200 een romaanse tufstenen kerk gebouwd, gewijd aan Sint Pancratius. In 1519 werd de kerk afgebroken en herbouwd als laatgotische kruiskerk. Alleen de romaanse toren bleef staan.

Na de reformatie, rond 1600, kwam de kerk in protestantse handen en werd sindsdien aangeduid als Dorpskerk. De kerk wordt gebruikt door de Hervormde Gemeente.

De enige Groene Wezens die de buitenmuur bevolken zijn de Groene Draken op de houders van de lantaarns aan de muren. Uit hun bekken komt geen

vuur, maar stengels met bladeren. Op hun hals groeien bladeren. Hun lijf vormt bladeren en eindigt in een grote knop.

Rouwborden in de Dorpskerk

In 1719 werd in de kerk een grafkapel gebouwd met rouwborden voor leden van de familie Huydecoper die in de grafkelder hieronder zijn begraven. Na de restauratie van de kerk in 1963-1970 is de grafkelder afgesloten. Van de negen rouwborden uit de 16^e en 17^e eeuw zijn er vier in de kapel blijven hangen, terwijl de overige vijf naar andere locaties in de kerk zijn overgebracht.

Het belangrijkste bord is dat voor Joan Huydecoper, geboren in 1693 en overleden in 1752. Hij was een telg van een roemrijk patriciërs geslacht, heer van Maarsseveen, Neerdijk en Nigtevecht en woonde op Goudestein, een voorloper van het latere gemeentehuis van Maarssen.

Het rouwbord toont de wapens van Huydecoper en Hasselaer, de familie van zijn moeder. Centraal in het bord staat een helm waaruit acanthusbladeren naar links en naar rechts gaan. Boven de helm een kroon met drie fleurons (bloemen) en twee parels. De standaardsymbolen op de wapens van rijke, niet-adellijke familie in de 16^e tot de 18^e eeuw. Kenmerkend voor de Huydecopers is dat twee kentauren (half man, half paard) de helm flankeren, terwijl een derde met pijl en boog boven de kroon uit torent.

Opvallend is de levenskracht van vegetatie die uit het rouwbord spreekt. Boven op het bord is een doodshoofd met twee menselijke botten tussen twee vuurpotten afgebeeld. Naar links gaat een palmblad en naar rechts een lauriertak. De dood overwint een mensenleven, maar niet de levenskracht van het bestaan.

Het rouwbord voor Jan Elias Huydecoper, de zoon van Joan Huydecoper, geboren in 1735 en overleden in 1808, is wat soberder uitgevoerd. Geen doodshoofd met takjes en fakkels boven het bord en geen ornamenten aan de onderkant. Alleen een gebogen fronton aan de bovenkant.

Wel is er ook hier een centrale voorstelling, geflankeerd door acht familiewapens. Links de wapens van moederszijde en rechts die van vaders kant. De acanthusbladeren uit de helm zijn hier links zilverkleurig en rechts goudkleurig. De kentaur boven de kroon is hier kleiner afgebeeld en zijn benen zijn ook zichtbaar, wat op het rouwbord van zijn vader niet het geval is.

De soberder uitvoering is niet te wijten aan de geringere status van Jan Elias. Hij was lid van de Amsterdamse vroedschap en vier keer burgemeester van de stad.

Het rouwbord van Isabella Agnes van Lockhorst vermeldt dat ze is overleden op 25 december 1764. Dat moet 1765 zijn. Ze was een jaar eerder getrouwd met Johan Elias Huydecoper en is 33 jaar oud geworden.

Op een rouwbord voor een overleden vrouw was een helm niet gebruikelijk. In plaats daarvan is gekozen voor een ovaal wapenschild geflankeerd door links de wapenschilden van moederskant en rechts die van vaderszijde. Oppervlakkig bezien is elke verwijzing naar vruchtbaarheid van het rouwbord geweerd. Geen brandende vuurpotten boven op het bord. In plaats daarvan onderaan twee omgekeerde fakkels – een algemeen symbool voor de dood. Van het doodshoofd bovenop het bord gaan geen palmladeren en lauriertakken uit. In plaats daarvan draagt het doodshoofd zelf een lauwerkrans. Is het de dood die alles verwoest, ook dit jonge leven? Toch biedt het rouwbord op verschillende manieren de onbreekbare levenskracht. Zie onderstaande foto voor de details.

De kroon boven het ovale schild heeft geen drie fleurons en twee parels, zoals op de andere borden, maar vijf fleurons met een grote parel erin. Onder het doodshoofd is een omgekeerde fleuron afgebeeld. Uit de zwarte en donkerblauwe lijnen die de acht wapens omlijsten ontspruiten onder en boven bladeren. De levenskracht is niet gebroken.

De preekstoel

De preekstoel is in 1726 gemaakt door de Maarssense timmerman Jasper van Eeten, waarschijnlijk naar een ontwerp van Daniel Marot, de graveur en architect die de barok en de Lodewijk XIV-stijl in Nederland introduceerde.

Oppervlakkig gezien geeft de preekstoel Bijbelse voorstellingen en stichtelijke woorden. Het linkerpaneel (zie de foto links) geeft de tekst 'De wet is door Mozes gegeven'. Daaronder kunnen we zien hoe Mozes de stenen tafelen uit handen van God ontvangt. Het rechterpaneel vertelt ons: 'Genade en waerheys is door JE: CR: geworden'. Een engel blaast vanuit de wolken de woorden 'Vrede op aerde' naar beneden.

Stichtelijker kan haast niet, maar schijn bedriegt. De enige omlijsting van deze Bijbelse voorstellingen is vegetatie. Waar je ook kijkt, overal zijn stengels, bladeren, bloemen en knoppen. Zelfs de koperen lessenaar waarop tijdens de preek de Bijbel rust, bestaat uitsluitend uit acanthusstengels.

Het meest veelzeggend is waarschijnlijk nog het middenpaneel, onder de lessenaar. Zie de foto links. Bovenaan geeft een vaandel de tekst 'Hebt de waarheyt en de vrede lief'.

Onderaan in het paneel zitten twee gevleugelde cupido's. De rechter houdt een palmtak in de hand, de linker een fles. Ze lijken zich kostelijk te vermaken. Daarboven zit een derde cupido tussen de wolken. Of zijn het er twee, waarbij de ene zit en de andere ligt?

Het suggestieve tafereel past goed bij de omringende vegetatie, die groei en vruchtbaarheid uitdrukt.

Goudestein

Goudestein is vanaf 1608 eigendom geweest van de familie Huydecoper. Willem Huydecoper, de zoon van Joan Huydecoper, liet in 1754 het oude gebouw afbreken om een nieuwe buitenplaats te bouwen, die er nu nog staat. In 1955 kocht de gemeente Maarsse het gebouw en liet het verbouwen tot gemeentehuis. Hoewel de gemeente, inmiddels Stichtse Vecht geheten,

op het nabijgelegen terrein een nieuw gemeentehuis heeft gebouwd, wordt het gebouw nog wel door de gemeente gebruikt.

Op de voorgevel, boven de ingang, prijkt nog steeds een variant van het familiewapen van de Huydecopers.

Ook hier een met drie fleurons gekroonde helm met weelderige acanthusstengels. Maar er is slechts één kentaur die met pijl en boog het bezit verdedigt.

Hoewel het interieur grondig is verbouwd, is de trouwzaal in oude staat gebleven.

In de zaal staat de schouw die, blijkens een inscriptie op het haardscherm, is aangelegd in 1647. De schouw heeft een marmere ombouw in barokstijl.

Op het haardscherm, dat in de haard is gezet, zien we het wapen van de Huydecopers. Ook hier met één kentaaur die zijn pijl en boog in aanslag houdt. Het wapen onder de helm is anders dan dat op de buitengevel. Elke telg uit het geslacht maakte hiervoor zijn eigen variant.

Maastricht

Sint-Servaasbasiliek

Rond het jaar 1039 is de romaanse Sint-Servaasbasiliek gebouwd op de fundamenten van een oudere kerk boven het graf van de heilige Servaas die in de 4^e eeuw bisschop van Tongeren en later van Maastricht was. Tijdens latere verbouwingen werden gotische elementen aangebracht. Tussen 1870 en 1890 is de kerk ingrijpend gerestaureerd door Pierre Cuypers, die op de hem bekende manier romaanse en gotische ornamenten afmaakte of zelf invulde

wat hij dacht dat de makers bedoeld hadden.

Een voorbeeld van een door Cuypers gemaakt onderdeel is een neogotische draagconstructie voor een ouder beeld van de heilige Barbara met daaronder als draagsteen een Groene Man. Het gezicht van de man gaat naar alle kanten over in bladeren. Van zijn hoofd groeien stengels naar boven die de hele draagsteen vullen.

De biechtstoelen

In de kerk staat een aantal door Daniël van Vlierden uit Hasselt rond 1700 gemaakte biechtstoelen, die oorspronkelijk in de Dominicanerkerk stonden.

In het paneel boven de biechtstoel is links en rechts een Groene Cupido opgenomen in de acanthusstengels. Zie onderstaande foto's voor details.

In de middenpanelen zien we een andere voorstelling. Op onderstaande foto wordt een tussen acanthusstengels staande Groene Man gekroond door twee cupido's.

Op een ander paneel is het een Groene Vrouw die wordt aanbeden door twee cupido's die voor haar knielen. Zie onderstaande foto.

Groene Wezens op biechtstoelen zijn zeer uitzonderlijk. Ik ben ze nog niet eerder tegengekomen.

Waarschijnlijk ontworpen en gemaakt door Cuypers is deze kaarsenhouder met daarin een Groene Draak. Het magere dier, waarvan de ribben te zien zijn, heeft een staart die overgaat in acanthusbladeren.

Eveneens van Cuypers' hand is dit kapiteel in de kerk met drie Groene Mannen, waarvan er een zijn mond open-trekt. Gewoonlijk maakte Cuypers zijn Groene Mannen en Groene Vrouwen met meer respect, als waardige wezens, niet als lachwekkende grotesken.

Onze Lieve Vrouw (Sterre der Zee) Maastricht

Tegen het eind van de tiende eeuw werd de romaanse Onze Lieve Vrouwebasiliek gebouwd in opdracht van de Luikse prins en bisschop Balderik van Loon, op de plaats van eerdere kerken die mogelijk teruggaan tot de vierde eeuw. De kerk is onder verschillende namen bekend. De officiële naam is Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopneming. Kortweg Onze-Lieve-Vrouw. Naar een uit 1400 daterend Mariabeeld in de kerk wordt die ook wel Sterre der Zee genoemd.

Uit de tijd van Balderik dateert het als een middeleeuws kasteel ogende Westwerk. Zie de foto linksboven. In de twaalfde eeuw werd de rest van de kerk grondig verbouwd. Zie de foto rechtsboven voor een beeld van de apsis en de Barbaratoren. In de 16^e eeuw werd een pandhof met een overwelfde kruisgang aan het gebouw toegevoegd. In 1794, nadat de fransen Maastricht hadden ingenomen, werd de kerk gedegradeerd tot paardenstal en kanonnensmederij.

In de 19^e eeuw verkeerde de kerk in zo'n slechte staat dat Pierre Cuypers opdracht kreeg het gebouwencomplex te restaureren. Van 1886 tot 1916 is Cuypers hiermee bezig geweest. Volgens een voor die tijd normale werkwijze liet hij alles uit de kerk slopen dat niet romaans was en na de 12^e eeuw was gebouwd. Verschillende muren verkeerden in zo'n slechte staat dat Cuypers ze volledig liet herbouwen. Waar romaanse ornamenten ontbraken in de buitengevel ontwierp Cuypers nieuwe die volgens hem pasten bij de stijl van de kerk in de tiende en elfde eeuw. Met name de afbeeldingen op kapitelen in de buitengevel zijn door Cuypers gemaakt. Hierbij zijn Groene Wezens opvallend vaak aanwezig.

Aan de oostelijke gevel bevindt zich de buitenwand van het koor en twee kleinere rondingen van kapellen.

De kapitelen van de pilasters, die tevens de boog erboven dragen, zijn voorzien van voorstellingen die grotendeels door Cuypers zijn gemaakt of gereconstrueerd uit povere restanten.

Het kapiteel tegen de rechte wand, links op de linkerfoto, toont een dier tussen palmladeren. Zie onderstaande foto voor een detail. In romaanse kerken fungeren deze gestileerde palmladeren vaak als vegetatie. Pas in de gotiek begon men gevarieerde stengels en bladeren natuurgetrouw weer te geven.

Het dier heeft een snavel, waarmee het naar de palmladeren hapt, maar ook het lijf van een leeuw. Het is een fabeldier, niet terug te voeren op een bestaande diersoort. De staart van het dier splitst zich in twee stengels, waarmee het dus een Groen Fabeldier is.

De buitenwand van het koor toont 24 kapitelen, waarvan de meeste geheel of gedeeltelijk door Cuypers gemaakt zijn. In de meeste kapitelen zijn dieren en mensen onlosmakelijk verweven met de stengels en bladeren, wat ze tot Groene Dieren en Groene Mensen maakt. Een voorbeeld is het kapiteel op onderstaande foto waar vier fabeldieren ingesponnen zijn in een wirwar van palmstengels en wijnranken. De staarten van de middelste dieren, die van de druiven snoepen, gaan over in bladeren.

Op bovenstaande foto zitten twee naakte vrouwen met gespreide benen met hun schoot tegen een palmstengel. De stengels groeien over hun benen heen en tussen de vrouwen in. Het is duidelijk genoeg om ze als Groene Vrouwen te kenmerken.

Een ander kapiteel toont twee mannen die met de rug naar elkaar toe op palmladeren zitten. Andere stengels gaan langs hun buik omhoog en over hun rug weer naar beneden. Tegenover elke man staat een grote vogel tussen de stengels. Het contact met de vegetatie is innig genoeg om te spreken van Groene Mannen en Groene Vogels.

Weer een andere kapiteel toont twee Groene Mannen en twee Groene Vissen die een onontwarbare kluwen vormen met palmstengels en -bladeren.

Tussen 1558 en 1559 is een pandhof met een overwelfde kruisgang aan de kerk toegevoegd. Zie de foto linksonder.

Op een van de draagstenen is een gevleugelde Groene Cupido afgebeeld. Zijn onderlichaam bestaat uit stengels en bladeren.

Nieuwersluis (Vreedenhoff)

De buitenplaats Vreedenhoff, aan de Rijksstraatweg 53 in Nieuwersluis, is gebouwd rond 1750. Zie de foto rechts.

Onderaan de trapleuning is aan beide kanten een Groene Man te zien. Zijn haren en zijn baard gaan over in bladeren. Het hoofd komt uit bladeren te voorschijn.

De theekoepel bij de buitenplaats is gebouwd in 1776. Opvallend, als je er oog voor hebt, is de Groene Vrouw boven het bovenlicht. Haar hoofd is aan alle kanten gevat in vegetatie. Het bovenlicht bestaat geheel uit stengels, bladeren en bloemen.

Waarschijnlijk eind 20^e eeuw gemaakt is deze opvallende tuinbank in het park van Vredenhoff met vier gevleugelde Groene Cupido's die water of wijn uit een kan schenken. Hun onderlichaam bestaat geheel uit acanthusstengels. Op elke armleuning is een Groene Ram te zien, met bladeren op hun kop en aan de onderkant van de leuning.

Nijmegen

Sint Stevenskerk

Deze kerk is gebouwd tussen 1254 en 1310 in laatromaanse stijl, maar is tussen 1323 en 1560 herhaalde malen ingrijpend verbouwd, uiteindelijk in een laatgotische stijl met renaissance-invloeden. In 1579 sloot Nijmegen zich aan bij de Unie van Utrecht en werd protestants. In 1585 wisten de Spanjaarden de stad te heroveren en werd de kerk weer katholiek. In 1591 wist Maurits, de latere Prins van Oranje, Nijmegen terug te krijgen en werd de Stevenskerk weer protestants tot de legers van Lodewijk XIV tussen 1672 en 1674 Nijmegen bezetten en de kerk tijdelijk weer katholiek maakten. Op één uitzondering na (zie onder) dateren alle Groene Mannen en Groene Vrouwen in de kerk van 1632 en 1644, dus tijdens de Tachtigjarige Oorlog, in de protestantse kerk.

Het tochtportaal

Voor de zuidelijke ingang van de kerk is in 1632 een tochtportaal gemaakt door de Nijmeegse kunstenaar Cornelis Schaeff. Voor een protestantse kerk zijn de decoraties uitzonderlijk. Hieronder een overzicht van het portaal en op de volgende pagina's wat details.

Het portaal is door zeven kariatiden verdeeld in zes groepen van drie panelen, vier aan de voorkant en een aan elke zijkant.

In elk van de panelen is een hoofd afgebeeld. Veel van deze hoofden zijn Groene Mannen.

De Groene Man op de foto rechts heeft haren en wenkbrauwen die overgaan in bladeren. Op zijn hoofd en onder zijn kin zijn duidelijk bladeren te zien. Hetzelfde geldt voor de Groene Man op onderstaande foto.

De preekstoel

In 1640 maakte Joost Jacobs uit Amsterdam een preekstoel in renaissancestijl voor de Stevenskerk. Van de preekstoel zelf hebben we helaas geen foto's gemaakt, maar de voet is heel interessant.

De foto rechts toont de voet waarop een Groene Man is afgebeeld. Zijn onderlichaam gaat ter hoogte van zijn middel over in bladeren en twee gedraaide staarten.

In de renaissance zijn dergelijke gedraaide staarten vaak afgebeeld, zowel voor vrouwen (dus meerminnen) als voor mannen (dus meermannen). Vaak gaat het lichaam van dit wezen, zoals ook hier, over in vegetatie.

De Herenbank

In 1644 ontwierp Joost Jacobs voor de kerk de Herenbank, ook wel Magistraatsbank genoemd, bedoeld voor de notabelen onder de kerkgangers. Cornelis Hermansz. Schaeff maakte het meubel en het houtsnijwerk in een late renaissancestijl met barok-elementen, waarin naturalistisch uitgevoerde figuren worden afgewisseld met koppen die uit abstracte lijnen voortkomen, of hier half door verborgen worden.

Het paneel op de foto links toont veel details die pas opvallen als je er lang naar kijkt. De Groene Vrouw in het midden springt in het oog. Ze heeft een bloot bovenlijf en bladvormige vleugels, maar geen armen. Haar heupen zijn twee voluten die naar boven draaien en eindigen bij de hoofden van naar buiten gekeerde Groene Mannen van het type maansikkel.

Onder de schoot van de vrouw komt het hoofd van een Groene Man uit sierlijke krullen opduiken. De vrouw heeft een bloem op haar hoofd. Daarboven zijn vaag de contouren van een leeuwachtig hoofd zichtbaar.

Alles in dit paneel is door sierlijke lijnen met elkaar verbonden.

Het paneel op de foto linksboven toont onderaan een duidelijk gezicht met half dichtgeknepen ogen. Maar bovenin, net boven het ovale vlak, zit een Groene Man. Je ziet hem snel over het hoofd omdat zijn ogen buiten het kader om zijn mond vallen. De bladeren boven de mond kenmerken hem als Groene Man.

Het paneel op de rechterfoto toont twee Groene Mannen. De snor van de onderste gaat over in bladeren. De bovenste heeft een snor en een baardje. Uit zijn oren hangen bladeren. Zijn schouders zijn voluten die C-vormige ornamenten vormen. Alle onderdelen van de panelen zijn op de een of andere manier met elkaar verbonden en vormen een geheel.

Bovenstaand paneel toont onderaan een Groene Man. Zijn snorharen gaan over in bladeren. Zijn wangen aan weerskanten van zijn mond zijn onderdeel van banden die eindigen in bladeren.

Ook dit paneel heeft een leeg ovaal ornament in het midden. Zo'n ornament wordt ossenoog of oeil-de-boeuf genoemd en kan rond of ovaal zijn. Boven het ossenoog is een Groene Cupido afgebeeld. Zijn gespreide vleugels gaan aan de onderkant over in bladeren.

Geen van de panelen in de Herenbank is gelijk aan een andere, al zijn er wel overeenkomsten. Ook bovenstaand paneel geeft onder het ossenoog een Groene Man. Zijn snorharen en baard gaan over in bladeren die de hele onderkant van het paneel vullen. Boven het ossenoog een man met zware wenkbrauwen en een opengesperde hartvormige mond.

De foto links toont een variant op de andere panelen. Aan de onderkant een Groene Man met een grote snor en baard die overgaan in bladeren.

Het ossenoog is hier niet ovaal, maar peervormig.

Hierboven is een Groene Man afgebeeld, maar zijn gezicht is bijna onherkenbaar opgenomen in de andere ornamenten.

Als je goed kijkt, zie je zijn mond, zijn omgekrulde snor en daarboven zijn neus. Twee krullen die eindigen in een voluut vormen zijn wenkbrauwen en zijn ogen. De bladeren daarboven onthullen zijn identiteit als Groene Man.

Renaissancekunstenaars waren dol op dit soort half verborgen gezichten en Joost Jacobs is hierin geen uitzondering.

Het paneel op bovenstaande foto wijkt totaal af van de andere. Weliswaar is hier ook een ossenoog in het midden, maar het is niet de verbinding tussen twee verschillende Groene Mannen. Het ossenoog is hier de opengesperde mond van een Groene Man. Daarboven zie je zijn neus, zijn ogen en de wenkbrauwen die overgaan in bladeren. De brede rand rond het ossenoog vormt de lippen van de Groene Man.

Onder het ossenoog is een half verborgen Groene Man afgebeeld. We zien zijn snor en baard die overgaan in bladeren. Zijn ogen zijn opgenomen in de S-vormige krullen.

De panelen van de Herenbank zijn van elkaar gescheiden door pilasters met daarboven het kopje van een Groene Cupido. De haren van de cupido's gaan vaak over in bladeren. Aan de zijkanten van elk hoofd is een voluut waaruit bladeren groeien.

Aan weerskanten van de kopjes van de cupido's zijn steeds twee hoorns van overvloed afgebeeld. Uit de hoorn komen soms eikels, terwijl eikenbladeren op de hoorn groeien. Soms komen er bloemen of acanthusstengels uit de hoorn.

De Groene Man van de zuiderzijbeuk

Bij een bombardement op 22 februari 1944 werd de kerk zwaar beschadigd. De toren stortte in en verpletterde een groot deel van de zuiderzijbeuk. De architect Bernardus van Bilderbeek uit Dordrecht kreeg opdracht de kerk te restaureren, wat pas in 1966 afgerond zou worden. Van Bilderbeek verwijderde in de kerk wat er in de 19^e eeuw aan toegevoegd was en herstelde wat naar zijn opvatting de kerk was geweest of hoorde te zijn.

De Groene Man in de zuiderzijbeuk (zie onderstaande foto) is tijdens de restauratie van 1946-1966 gemaakt. Dat is zeker. Of een dergelijke Groene Man er vóór het bombardement ook aanwezig was, of dat Van Bilderbeek die zelf, naar gotische voorbeelden elders, heeft toegevoegd is niet meer te achterhalen.

Stadhuis Nijmegen

Het stadhuis in Nijmegen is gebouwd tussen 1551 en 1552, naar een ontwerp van Herman van Herengrave in renaissancestijl. In 1554 maakte de Utrechtse kunstenaar Cornelis Sass voor de gevel negen beelden van Maria met het kindje Jezus en acht wereldlijke heersers vanaf Julius Caesar tot Willem II van Holland, die van 1248 tot 1256 koning van het Heilige Roomse Rijk was. Tussen 1879 en 1882 werd het stadhuis ingrijpend gerestaureerd door Pierre Cuypers, die de beelden voorzag van draagstenen met Groene Mannen. In 1944 werd het stadhuis door de terugtrekkende Duitsers in brand gestoken en vrijwel volledig verwoest. Tussen 1947 en 1953 werd het stadhuis herbouwd in de oude stijl met een moderne aanbouw door ingenieur G. J. Deur. In 1953 maakte de in Nederland woonachtige Belgische beeldhouwer Albert Termote nieuwe kopieën van de beelden en draagstenen naar de ontwerpen van Cuypers.

Onder het beeld van Maria met het kindje Jezus zit een zeshoekige draagsteen met daarop vijf Groene Mannen, waarvan bovenstaande foto er twee toont. Hun haren en wangen gaan over in bladeren. Het is de enige draagsteen waarop verschillende Groene Mannen zijn afgebeeld. Alle andere draagstenen tonen slechts één Groene Man.

Direct naast Maria staat een beeld van Fredrik Barbarossa, die van 1155 tot 1190 keizer van het Heilige Roomse Rijk was. Tot 1247 maakte Nijmegen deel uit van dit rijk.

Hieronder zien we een gehoornde Groene Man. Uit zijn mondhoeken komen eikenbladeren.

Onder de Groene Man is de gehelmde godin Minerva afgebeeld. In de renaissance werden deze afbeeldingen vaak gebruikt als symbool voor wijsheid en kracht.

Onder een beeld van Karel IV, die van 1316 tot 1378 keizer was van het Heilige Roomse Rijk is bovenstaande Groene Man afgebeeld. Zijn snor bestaat uit bladeren. In typische renaissancestijl heeft hij kleine vleugels aan de zijkanten van zijn hoofd. Vaak worden deze vleugels als oren afgebeeld en dat kan hier ook bedoeld zijn.

Roermond

Cuypershuis

Het Cuypershuis in Roermond bevindt zich in de Pierre Cuypersstraat 1. Het gebouw is in 1853 ontworpen door Cuypers (1827-1921) als woonhuis voor zichzelf en zijn familie en als werkruimte voor het atelier van de firma Cuypers en Stolzenberg. Het was het eerste huis dat buiten de singels werd gebouwd. In 1907 verbouwde zoon Jos Cuypers een deel van het huis tot Cuyperszaal, ter ere van zijn vader. Deze zaal maakt sinds 1932 deel uit van het Stedelijk Museum Roermond. In 2011 is het hele gebouw als Cuypershuis opengesteld voor het publiek. In dit museum kan de bezoeker kennismaken met het leven en werk van deze belangrijke architect. Niet alleen staan er voorwerpen die door Cuypers zijn ontworpen, ook het huis zelf is een monument. Cuypers was vooral gespecialiseerd in neogotische kerken voor de katholieken die in die tijd behoefte hadden aan eigen kerken. Cuypers was niet alleen de beste architect van zijn tijd, maar maakte in zijn atelier ook alle voorwerpen en ornamenten die in de kerken een plaats vonden. Tot 1930 werkten meer dan 80 mensen voor de firma. In 1947 werd het bedrijf definitief gestopt.

In het woongedeelte maakte Cuypers een soort kapel als voorbeeld van zijn kunnen. Het huis diende niet alleen als woon- en werkruimte maar had tevens de functie van showroom. Zie de foto op de vorige pagina voor het totaalbeeld.

In de nis zijn acht afbeeldingen van wierook zwaaiende engelen te zien. In het houten hek is aan beide kanten een Groene Cupido met gespreide vleugels afgebeeld. Zie onderstaande foto.

Het lichaam van de cupido bestaat geheel uit bladeren en knoppen en is onderdeel van een kandelaar waar de acanthusstengels aan de zijkanten zijn opgenomen.

In de buitenste panelen is onder een festoen een bloem in een cirkel afgebeeld. Vanuit de rand van de cirkel vullen acanthusstengels het hele paneel.

De schoorsteenmantel

In 1859 maakte Cuypers voor het woongedeelte een schoorsteenmantel. Op de mantel is een Groene Vrouw afgebeeld, geflankeerd door twee Groene Mannen en twee Groene Vrouwen die de jaargetijden symboliseren. Zie onderstaande foto voor de hele mantel. De haardplaat tegen de achterwand toond een banket met mannen en vrouwen in renaissancekledij.

Op onderstaande de Groene Vrouw. Op haar hoofd zijn bladeren en knoppen afgebeeld. Van de zijkanten van haar hoofd komen acanthusstengels.

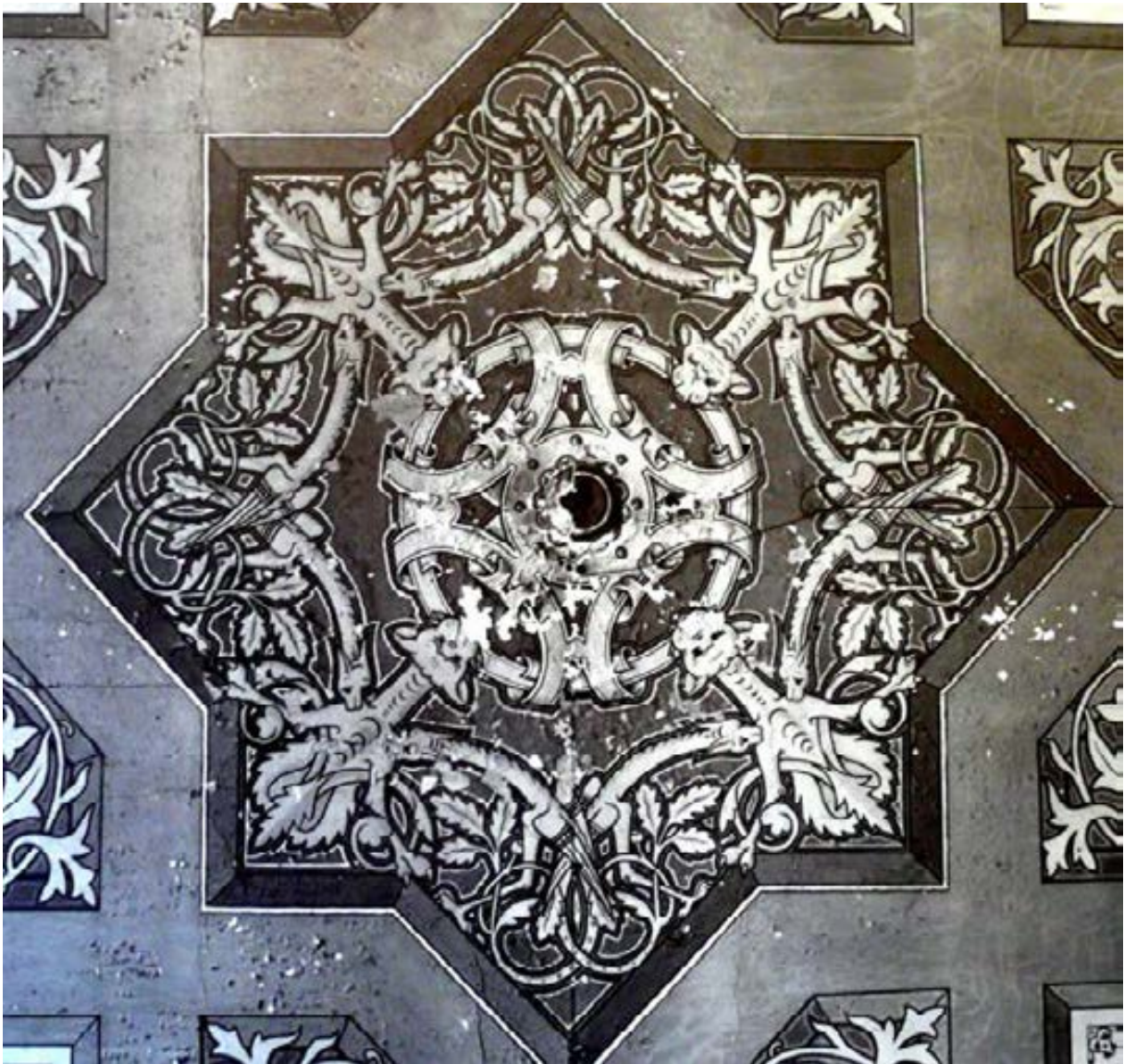
Op bovenstaande foto de twee Groene Vrouwen. Links het Voorjaar, met bloemen op haar hoofd, rechts de Zomer met korenaren.

Op onderstaande foto de twee Groene Mannen. Links de Herfst met wijnranken op zijn hoofd. Rechts de Winter met klimopranken op zijn hoofd.

Het plafond

In een van de kamers zijn enkele door Cuypers gemaakte plafondschilderingen te zien. Hierin experimenteerde Cuypers met Keltische en middeleeuwse motieven.

Op bovenstaande foto zijn in vier hoeken drie Groene Draken afgebeeld. De kleine draken komen uit de andere vier hoeken. Hun lijven en staarten gaan over in bladeren. De kleine draken hebben vleugels, de grote niet. Dergelijke motieven van elkaar bijtende dieren zijn gebruikelijk in Keltische afbeeldingen. Cuypers liet zich hiervoor inspireren door *Gothic Ornament*, een boek van Augustus Charles Pugin uit 1831.

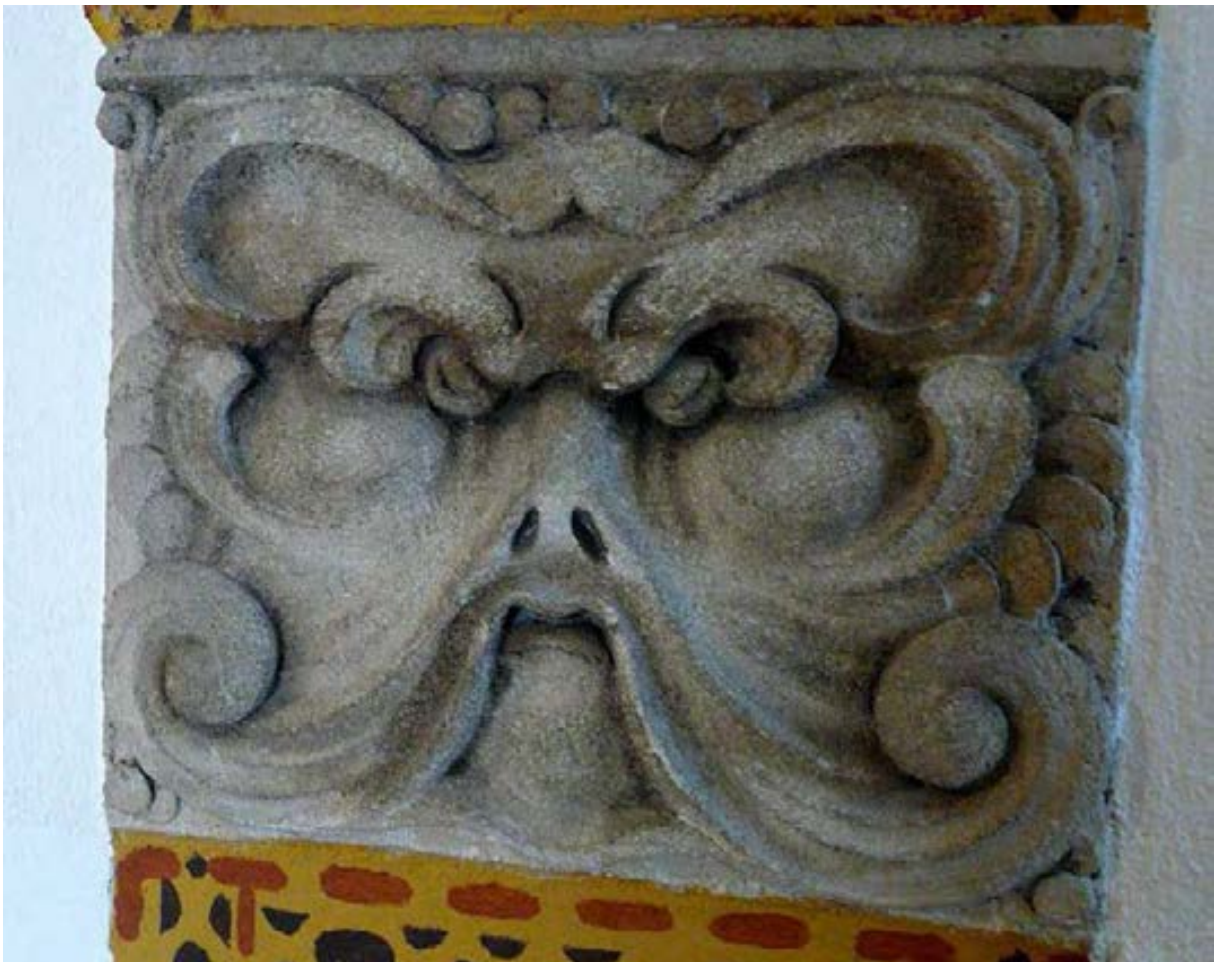
Links een afbeelding van een Groene Adelaar.

Onder een door Cuypers gemaakte boog met abstracte motieven is een Groene Man afgebeeld.

Zijn haren en zijn snor gaan over in bladeren.

Zie onderstaande foto voor een close up van deze Groene Man.

Grote Kerkstraat 11-13 Roermond

In 1887 bouwde Cuypers in de Grote Kerkstraat een dubbel herenhuis dat later in appartementen is verdeeld. Op de gevel zijn 14 verschillende Groene Mannen en Groene Vrouwen afgebeeld. Al mannen hebben een snor. Zie onderstaande foto en de volgende pagina's voor de details.

Boven de ramen op de begane grond zijn twee Groene Mannen en twee Groene Vrouwen te vinden, waarvan elk een op de onderstaande foto's.

Uit de mond van de Groene Vrouw links komen stengels die boven haar hoofd bloemen vormen. Haar haren gaan over in stengels met dezelfde bladeren.

De Groene Man rechts heeft een grote snor. Van onder de snor komen stengels die eindigen in bloemen. Ook op zijn hoofd groeien stengels die bladeren en bloemen vormen.

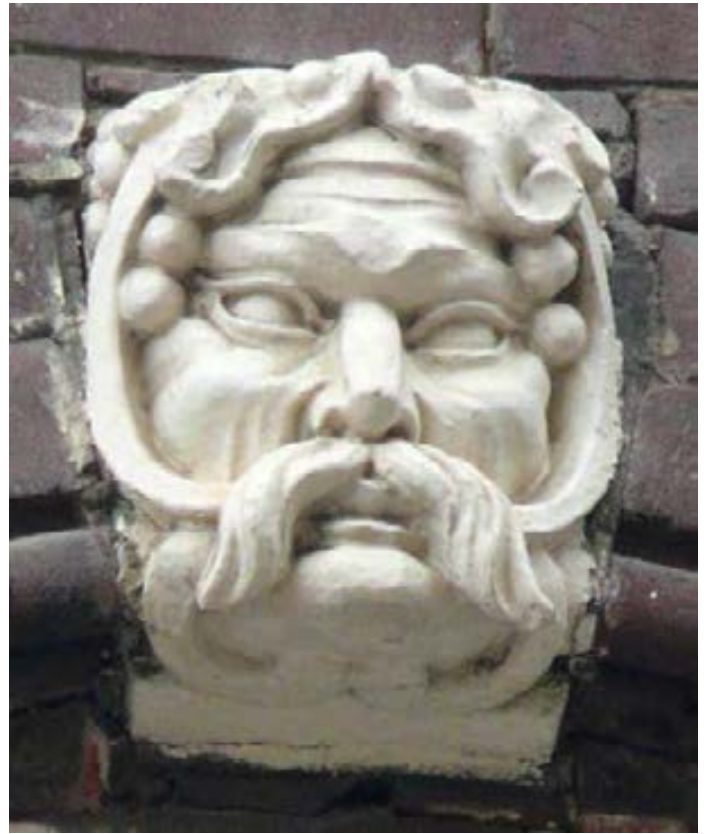
Boven de hoofden is een draagsteen die de richel boven deze verdieping ondersteunt. Hoewel Cuypers meestal neogotische gebouwen ontwierp, vond hij hier zijn inspiratie in de neorenaissance.

Een andere Groene Vrouw op de begane grond heeft bladeren met druiven die uit haar mond komen en op haar hoofd groeien. Bovenstaande foto laat ook de draagsteen zien met een gestileerde bloem daarop.

De Groene Mannen en Vrouwen boven de ramen op de eerste en tweede verdieping hebben geen draagsteen boven zich.

Op de derde verdieping is het jaartal 1887 boven de Groene Man te zien.

Varkensmarkt 13

Varkensmarkt 13 is een rond 1890 gebouwd winkelpand. Boven de ramen op de eerste verdieping zijn drie identieke Groene Wolven afgebeeld. Een zeer uitzonderlijk verschijnsel. Zie onderstaande foto voor een close up van een van de drie. De vormgeving is neorenaissance. Op de kop is een voluut te zien die naar beide kanten eindigt in acanthus. Hierboven is een gestileerde bloem afgebeeld. Rond de kop eveneens gestileerde bladeren. In de neorenaissance een gebruikelijke manier om vegetatie weer te geven.

Munsterplein 14

Dit huis is tussen 1890 en 1900 gebouwd in neorenaissancestijl. Opvallende zijn de drie identieke Groene Cupido's boven de ramen op de tweede verdieping. Zie onderstaande foto voor een van de drie.

De cupido houdt in beide handen een festoen met vruchten omhoog. Achter zijn schouders zijn zijn vleugels te zien. De om zijn middel geknoopte doek verhult dat zijn onderlichaam bestaat uit twee acanthusstengels.

Het lichaam van de cupido is gevat in band- en rolwerk, zoals in de neorenaissance gebruikelijk was.

Schoonhoven

De Grote Kerk

In 1375 werd de parochiekerk van Schoonhoven door een stadbrand verwoest. Er werd een nieuwe kerk gebouwd, gewijd aan de apostel Bartholomeus, die in 1450 werd uitgebreid met twee zijkoren en een toren. Tussen 1560 en 1565 werd de kerk voorzien van een doksaal, als scheiding tussen het koor en het middenschip. De kerk van het nabijgelegen klooster kreeg in 1570 eveneens een doksaal. In 1572 werd Schoonhoven door de watergeuzen ingenomen. Het klooster en de kloosterkerk werden geplunderd en verwoest, maar het doksaal van de Grote Kerk lieten ze ongemoeid, al had een doksaal geen functie in het protestantse gebouw dat sindsdien als Grote Kerk werd aangeduid.

Het doksaal

Het eikenhouten doksaal bestaat uit twee verdiepingen. Boven is een lange tribune over de hele breedte van het koor. De benedenverdieping, gemaakt in 1650, heeft ingangen aan de zijkanten. In de achterwand, eveneens daterend uit 1650, is de doorgang naar het koor. Die doorgang wordt niet meer gebruikt. Tegenwoordig kun je om het doksaal heen naar het koor lopen.

Onder de bovenverdieping zijn vijf bogen, die rusten op vier gecanneleerde pijlen, en twee hangende bogen. De zwikken van alle bogen zijn voorzien van afbeeldingen. In de fries boven de bogen zijn Bijbelse voorstellingen uitgebeeld.

In een van de twee hangende bogen is een Groene Man afgebeeld. Hij heeft een snor en een lange baard en over elkaar geslagen armen. Zijn naakte lichaam is tot zijn middel te zien. Zijn onderlichaam bestaat uit vruchten en een platte pilaster. Hij is dus een herme, in de renaissance een bekende stijlfiguur. Het kapiteel boven zijn hoofd maakt hem tevens tot een kariatide.

In het verleden is vaak geprobeerd een Bijbelse uitleg aan deze voorstelling te geven. De man zou Adam zijn en de naakte vrouw in de andere hangende boog (zie onder) Eva. Herman van Duinen zegt in zijn boek *Het doksaal van de Grote of St. Bartholomeuskerk te Schoonhoven* (2004) hierover: 'Of de twee figuren op de doksaal Adam en Eva of het Oude en het Nieuwe Verbond voorstellen is niet duidelijk. In het licht van de triomf van Christus, de tweede Adam, en Maria, de nieuwe Eva, is dit goed mogelijk.' Maar Adam werd niet met een baard afgebeeld en Christus niet als een naakte man. En Maria werd ook nooit naakt afgebeeld. Het zijn heidense afbeeldingen, in de renaissance ontleend aan de heidense Romeinen.

Aan weerskanten van de man is een gevleugelde vrouw afgebeeld. Ook elders op het doksaal zijn ze te vinden. Van Duinen noemt ze 'engelen of victoriën'. Maar engelen werden niet met borsten afgebeeld. Het zijn natuurlijk afbeeldingen van Victoria. Door de Romeinen zijn die overgenomen van de Griekse Nike, de godin die vorsten en overwinnaars eerde met een palmtak en een lauwerkrans. Ook hier zijn deze attributen aanwezig.

Een aantal details in deze voorstelling zijn opvallend. In de boog onder elke Victoria is een Groene Man te zien. Zie de foto's links en midden boven. Op hun hoofd groeien bladeren in plaats van haren.

Even opvallend is het Groene Kind onder de schoot van de Groene Man. Zie de foto rechts boven. Uit zijn mond komt een snoer met knoppen en op zijn hoofd groeien bladeren. Heeft de Groene Man het kind gebaard? Groene Mannen doorbreken alle grenzen tussen man, vrouw en vegetatie, dus het is niet onmogelijk.

Boven de Groene Man is een derde gevleugelde vrouw afgebeeld. Zie de foto links. Ze houdt haar rechterhand omhoog, een gebaar dat zegening en eerbied uitdrukt. Ze kijkt je recht aan. Wie zegent ze? De Groene Man? Of elke bezoeker van de kerk?

Wel Bijbels zijn, zoals gezegd, de voorstellingen in de fries boven de bogen. Links op de foto op de vorige pagina is de graflegging van Christus afgebeeld. Zie de foto rechts boven. Het andere tafereel toont Jona in de walvis. Zie de foto links.

Op bovenstaande foto de Groene Vrouw in de andere hangende boog. Ook zij wordt geflankeerd door victoria's die op een Groene Man in de boog rusten. Ook de vrouw heeft een kind onder haar schoot. Alleen komt de streng met knoppen hier niet uit de mond van het kind, maar van onder zijn kin.

De Groene Man links onder de victoria is een klassieke renaissance-afbeelding. Aan alle kanten van zijn hoofd zijn gestileerde bladeren te zien. Die eindigen niet in een punt maar zijn rechthoekig.

Opvallend is dat de personen niet naar elkaar kijken. De victoria's kijken niet naar de Groene Vrouw. De Groene Vrouw kijkt ook niet naar de Groene Man in de andere hangende boog. Ze kijken van elkaar af, ieder in de eigen gedachten verzonken.

In de zwikken van de centrale doorgang naar het koor is de *annunciatie* afgebeeld, de aankondiging aan Maria dat ze zwanger is. Op bovenstaande foto zien we Maria. Ze houdt haar linkerhand op een geopend boek met sloten. Haar rechterhand is geheven, als eerbetoon aan de aartsengel Gabriël, die tegenover haar verschijnt. In de boog is de Heilige Geest afgebeeld als een duif in een krans van stralen.

Gabriël houdt in zijn rechterhand een scepter, gericht op Maria, de Koningin der Hemelen. Op het lint om de scepter staat traditioneel in het Latijn: ‘Wees gegroet, gij begenadigde, de Heer is met u.’

Opvallend zijn de gevleugelde Groene Paarden in de kapitelen achter Maria en Gabriël. De paarden achter Gabriël komen uit de vegetatie onder ze. De paarden achter Maria hebben wel een staart en achterpoten, maar uit hun lijf komt onder hun kop een grote stengel.

Op de schachtvoeten van de pilasters in de tribune zijn veel Groene Mannen en Groene Vrouwen afgebeeld. De linker schachtvoet op bovenstaande foto toont een Groene Vrouw. Onder haar naakte bovenlichaam is een ring van bladeren met daaronder een stengel in plaats van benen.

In de bogen tussen de pilasters zijn engelen afgebeeld. Elke engel houdt een attribuut dat verband houdt het leven en het lijden van Christus. De linker houdt een wijnelk in de hand. De middelste heeft een zwaard, de rechter een palmtak.

Op bovenstaande foto de meest rechtse engelen, die vooral het lijden symboliseren. De engel rechts heeft een kruis in de hand, de engel links daarvan een ladder; de engel links daar weer van een nijptang. De meest linkse heeft de spijkers waarmee Christus aan het kruis is genageld.

De foto links toont een van de Groene Vrouwen op een schachtvoet als herme. Haar naakte bovenlichaam gaat bij haar middel over in bladeren en daaronder een platte pilaster met geometrische figuren. Op haar hoofd groeien bladeren.

Boven de Groene Vrouw zijn drie cupido's met geheven vleugels te zien.

Ook op de schachtbanden van de pilasters op de onderste verdieping zijn Groene Vrouwen te vinden. Bovenstaande foto toont een vrouw met een naakt bovenlichaam en een door een gewaad bedekt onderlichaam. Op haar hoofd heeft ze een mand met vruchten. In de panelen naast haar hangen festoenen met vruchten.

Niet elke vrouw die een mand met vruchten op haar hoofd draagt is een Groene Vrouw. Maar de festoenen naast haar en de Groene Vrouwen elders in het doksaal wijzen toch wel in die richting.

Bovenstaande foto toont een andere schachtband met een Groene Vrouw. Haar onderlichaam bestaat uit een gecanneleerde platte pilaster. Dus ze is een herme. Ze heeft geen armen. Uit haar schouders komen voluten. In de renaissance was dit een gebruikelijke afbeelding, met name voor Groene Mannen en Groene Vrouwen. Dat ze een Groene Vrouw is, blijkt al uit de haren aan de zijkanten van haar hoofd die overgaan in bladeren. De mand met vruchten op haar hoofd en de bladeren aan weerskanten van haar hoofd bevestigen haar identiteit.

Links van de vrouw is een man als herme afgebeeld, zoals op bovenstaande foto nog net te zien is. Op de achtergrond zit een vogel op band- en rolwerk. Een typerende mengeling van abstracte en concrete afbeeldingen.

Op deze foto een andere schachtband. Een jonge vrouw in een lang gewaad is gevat in band- en rolwerk. Op het rolwerk zit aan beide kanten een vogel. In de hoeken linksonder en rechtsonder zijn grote vruchten te zien. Het is geen Groene Vrouw die hier is afgebeeld, maar de voorstelling typeert wel de wonderlijke wereld waarin alles mogelijk is. Het is geen naturalistische voorstelling, al is de vrouw natuurgetrouw weergegeven. In de gewone wereld staan mensen niet in band- en rolwerk. De vruchten onderaan zijn naar verhouding gigantisch groot. De renaissancestijl is vaak een mengeling van naturalistische onderdelen die de illusie wekken natuurgetrouw te zijn. Maar in hun samenhang zijn ze ongerijmd en voeren ons binnen in een wonderlijke wereld, waar niets onmogelijk is. Deze invalshoek maakt het doksaal tot een meesterwerk. Absurdisme en surrealisme vele eeuwen voordat die kunstvormen in de 20^e eeuw hun intrede deden.

Veerpoort Schoonhoven

In 1601 werden de vestingwerken van Schoonhoven versterkt en voorzien van vijf stadspoorten. De Veerpoort is de enige overgebleven poort. Zie de foto links.

Aan de kant van de binnenstad is een Groene Man als sluitsteen gebruikt. Zie de foto rechts. In renaissancestijl heeft hij gestileerde bladeren op zijn hoofd. De uitgezakte wangen zijn typerend voor de stijl van Cornelis Floris en worden *kwabmaskers* genoemd.

Aan de buitenkant van de poort is eveneens een Groene Man als sluitsteen gebruikt. Zie de foto links.

Ook deze Groene Man heeft gestileerde bladeren op zijn hoofd. De ronde punten, zoals bij de Groene Man aan de andere zijde, zijn hier recht afgesneden. Een bekende stijlfiguur in de renaissance, waarin de bladerform nog nauwelijks te herkennen is.

Deze Groene Man is geen kwabmasker. Hij heeft geen uitgezakte wangen, maar een krullende baard.

In de renaissance werden Groene Mannen vaak afgebeeld met bladeren aan de zijkanten van hun hoofd, die soms werden uitgewerkt als oren en soms als kleine vleugels. Ook de man op de foto links beschikt over dergelijke merkwaardige lichaamsdelen die oren of vleugels kunnen zijn.

Lopikerstraat 37 Schoonhoven

Wat direct in het oog springt bij het pand Lopikerstraat 37 is de gevelsteen met het jaartal 1642. Het lijkt een mooi renaissancehuis met een authentieke trapgevel, maar schijn bedriegt.

De foto links laat zien hoe het huis er in 1950 uitzag. Geen trapgevel en verder een bouwval. Tussen 1962 en 1965 is het huis ingrijpend verbouwd naar hoe het er in 1642 waarschijnlijk had uitgezien. Zie bovenstaande foto's.

Bij de restauratie is de oude gevelsteen herplaatst en is ook de lateibalk boven de deur opnieuw gebruikt. Een hippocampus is een fabeldier met het hoofd en de voorbenen van een paard en het achterlijf van een vis. Op de latei zijn twee Groene Hippocampi afgebeeld. Op hun borst, rug en staart groeien bladeren, wat bij een 'normale' hippocampus niet het geval is. De twee hebben kennelijk een intiem onderonsje, met de snuiten en voorbenen tegen elkaar. Zie de foto onder.

Utrecht

Domkerk

In 695 stichtte Sint Maarten in het centrum van Utrecht een kerk. De huidige gotische kerk is gebouwd tussen 1254 en 1520. Bij een tornado in 1674 is een deel van de kerk ingestort en kwam de Domtoren los van de kerk te staan.

Het ingestorte deel is nooit herbouwd. In 1580 was Utrecht overgegaan op het protestantisme en was er weinig behoefte aan een grote kerk.

Grafkapel Jan van Arkel

De protestanten hebben de meeste ornamenten en beelden uit de kerk gehaald voordat deze in gebruik werd genomen. Veel Groene Mannen of andere Groene Wezens zijn er daarom niet te vinden, maar hier en daar zijn nog wel wat restanten achtergebleven. Het oudste voorbeeld is de grafkapel van Jan van Arkel uit 1378. Van Arkel was van 1342-1364 bisschop van Utrecht. In de kapel zijn drie gotische bogen te zien met in de zwikken mensen en mythologische wezens. Een van de zwikken toont twee gevleugelde draken met menselijke hoofden. De staart van de rechter gaat over in bladeren, wat hem tot een Groene Draak maakt. Zie onderstaande foto.

Kapel Jan van Montfoort

De kapel voor burggraaf Jan van Montfoort is in de 15^e eeuw gebouwd.

In het eikenhouten hek voor de kapel, dat in renaissancestijl is gemaakt in de 16^e eeuw, zijn aan de onderkant twee panelen met elk twee Groene Cupido's en twee Groene Mannen afgebeeld. Zie onderstaande foto.

De onderlichamen van de cupido's gaan over in bladeren.

Ze houden een doek tussen zich in. Boven en onder de doek is een Groene Man afgebeeld. Zoals gebruikelijk in de renaissance zijn deze Groene Mannen zodanig opgenomen in de contouren van een ornament dat ze er bijna in opgaan.

Cenotaaf Joris van Egmond

In 1549, toen de kerk nog katholiek was, is een cenotaaf opgericht voor bisschop Joris van Egmond. Een cenotaaf is een monument voor een overledene die elders begraven is. Van Egmond was abt van Saint-Amant-de-Boixe in Frankrijk, waar hij begraven is. Van 1535 tot zijn dood in 1559 is hij bisschop van Utrecht geweest. In 1549, dus lang voor zijn dood, is in renaissancestijl de cenotaaf in de Domkerk gebouwd. In 1559 is hier zijn hart begraven.

Op de pijlers van de cenotaaf zijn identieke kandelabers

afgebeeld. Bovenaan houden twee dansende saters met bokkenpoten een vaas omhoog. Daaronder een geopende lantaarn. Daar weer onder staan een man en een vrouw aan weerskanten van een festoen met korenaren. Zie de foto rechtsonder.

Hieronder is een man met gespreide armen en benen in band- en rolwerk gevat. De stralen op zijn hoofd verwijzen naar de zonnegod die door de Grieken en Romeinen vaak werd afgebeeld. Zie de foto links.

Helemaal onderaan hurkt een Groene Man met gespreide bokkenpoten. Een bekende figuur in renaissanceafbeeldingen, geënt op Romeinse voorbeelden. De kroon op zijn hoofd geeft zijn hoge status aan. Hij zit op een platte pilaster, alsof hij een herme is, maar zijn achterpoten spreken dit tegen. De vruchten tussen zijn schoot en de pilaster benadrukken zijn vruchtbaarheid.

De pijlers op de achterkant van de cenotaaf hebben identieke afbeeldingen, die echter heel anders zijn dan die op de voorkant. Ook hier vormen de afbeeldingen een kandelaar.

Aan de bovenkant zien we een Groene Man als herme. Zijn onderlichaam komt voort uit een van de stengels onder hem. Op zijn hoofd een kroon van gestileerde bladeren. Van de horens aan de zijkanten van zijn hoofd hangen festoenen. De stengel van zijn onderlijf komt uit het hoofd van een leeuwachtige Groene Man, boven een bord met het jaartal 1549.

Het bord rust op het hoofd van een wezen met gespreide bokkenpoten. Zijn lange oren geven zijn gezicht een dierlijk aanzien. In plaats van armen komen er bladeren uit zijn schouders, wat hem tot een Groene Man maakt.

Zijn bokkenpoten rusten op het hoofd van de Groene Man onder hem. Op het hoofd zijn gestileerde bladeren te zien. Uit de zijkanten van het hoofd komen twee slangen.

Uit de baard komen stengels die overgaan in vruchten en het hoofd van een gehoornde Groene Man. Aan de horens hangen festoenen met vruchten. Uit de onderkant van het hoofd komen stengels en vruchten.

De koorbanken

Tussen 1563 en 1568 maakte Anthonis Pietersz. eikenhouten koorbanken voor de kanunniken van de Domkerk, voorzien van een fries en consoles met afbeeldingen in reliëf. In 1695 is dit koorgestoelte, als zijnde overbodig in een protestantse kerk, gesloopt, maar de delen met de reliëfs zijn hergebruikt in nieuwe banken voor in het transept van de kerk.

Tussen 1923 en 1925 zijn deze banken uit elkaar gehaald, geloofd en in gewijzigde vorm weer in elkaar gezet met een deels nieuwe betimmering. Deze banken zijn nog steeds in de kerk aanwezig, met de reliëfs uit 1568.

Op bovenstaande foto een van de twee banken in het zuidertransept. De andere bank staat hier tegenover en ziet er bijna hetzelfde uit. Van een afstand vallen de afbeeldingen niet op en ook van dichtbij zijn ze moeilijk te zien. In de loop der eeuwen zijn de reliëfs verweerd en hier en daar beschadigd. De panelen zijn hergebruikt, maar de afbeeldingen zijn niet of nauwelijks gerestaureerd.

De afbeeldingen bevinden zich in de kroonlijst, bovenaan het achterpaneel, in de vorm van twaalf friezen, met consoles hier tussenin.

Op de volgende pagina's zullen we een aantal friezen en consoles van dichtbij bekijken.

In vrijwel alle friezen zijn personen, dieren, concrete voorwerpen en abstracte motieven met elkaar verweven. Op bovenstaande foto is een Groene Man tussen twee Groene Vrouwen afgebeeld. De man staat in het midden, gevat in een cirkel als onderdeel van band- en rolwerk. Met zijn linkerhand omvat hij een thyrsusstaf, wat hem tot een bacchant, een volgeling van Bacchus, maakt. De bloemen in zijn haren zijn een aanwijzing voor zijn identiteit als Groene Man. Van onder zijn voeten gaat een stengel naar links en een naar rechts. De stengels maken een voluut en eindigen in het hoofd van een vrouw. Ze komen uit een stengel voort en op hun hoofd groeien bladeren, dus het zijn Groene Vrouwen.

Op bovenstaande foto zit in het midden een naakte man, met zijn rug naar ons toe gekeerd. De bloemen in zijn haren maken hem nog niet tot een Groene Man, maar associëren hem wel met de wereld van Groene Wezens. Een van die wezens bevindt zich links van hem en de andere rechts. Het zijn gevleugelde Groene Cupido's.

Groene Mannen hebben in de renaissance vaak kleine vleugels aan weerskanten van hun hoofd. Dat hebben deze cupido's ook. Het zijn geen concrete wezens uit de 'gewone' wereld. Het zijn wonderlijke wezens uit een wereld waarin alles mogelijk is. Ze lijken natuurgetrouw afgebeeld, maar hun hoofd gaat aan de onderkant over in band- en rolwerk. Onder hun hoofd hangt een doek of stengel die eindigt in bladeren en vruchten.

In bovenstaand paneel zien we een naakte man met een baard tussen twee vrouwen. De man zit in het midden, zijn rug naar ons toe. Hij kijkt naar de vrouw rechts.

De vrouwen zijn, net als de man, gevat in band- en rolwerk. Op hun hoofd zijn gestileerde bladeren afgebeeld. Van de zijkanten van hun hoofden komen bladeren. Het zijn dus Groene Vrouwen.

Hierboven een heel andere voorstelling. Een naakte vrouw zit op een balk die onderdeel is van band- en rolwerk. Aan weerskanten van haar liggen bloemen en vruchten op de balk. Het is een aanwijzing dat ze een Groene Vrouw is. Van onder haar voeten komt een stengel die naar links en naar rechts een voluut vormt die eindigt in een hoorn van overvloed waaruit vruchten komen.

De vrouw brengt overvloed en vruchtbaarheid, dat is duidelijk. Is ze een godin of een mens? Of doen dergelijke beperkingen niet ter zake in de wondere wereld waar alles in iets anders kan veranderen? Anthonis Pietersz. heeft geen interpretatie van zijn schepping nagelaten. En waarschijnlijk heeft hij zich laten inspireren door andere renaissancekunstenaars en verder zijn gevoel gevolgd.

Op de meeste consoles is een Groene Man afgebeeld. De consoles zijn in wezen hermen. De platte pilaster die hun lijf vormt, is aan de bovenkant naar achter opgerold en aan de onderkant naar voren. Op de pilasters groeien bladeren, dus het zijn Groene Mannen. De bladeren komen niet uit hun mond, maar van onder hun kin.

Soms heeft de Groene Man horens (zie de foto linksboven) en soms niet (zie de foto rechtsboven).

De foto linksboven laat goed zien dat de pilaster het lijf van de Groene Man is. Aan de zijkant zijn de contouren van zijn armen te zien, evenals zijn vingers op de rand van de pilaster.

Niet altijd zijn bladeren op de pilaster afgebeeld. Soms zijn er abstracte figuren met band- en rolwerk weergegeven. Zie als voorbeeld de foto rechtsboven.

Dat de foto rechtsboven toch een Groene Man betreft, wordt aangegeven door de gestileerde bladeren die op zijn hoofd groeien. De wangzakken geven aan dat het hier een kwabmasker betreft.

Op de hier tegenover staande bank zijn vergelijkbare afbeeldingen te vinden. Het is niet bekend of de panelen van de twee banken destijds ook voor aparte banken gebruikt waren. Ook deze afbeeldingen zijn erg verweerd en niet gerestaureerd. Ik zal daarom volstaan met drie afbeeldingen.

Het hoofd van een leeuwachtige Groene Man is gevat in band- en rolwerk. Van onder het hoofd gaan stengels naar beide kanten en vormen een voluut die eindigt in een bloem. Ook hier worden de panelen geflankeerd door consoles met een Groene Man of Groene Vrouw.

In bovenstaand paneel staat een cupido tussen twee stengels die eindigen in een hoorn van overvloed waaruit vruchten komen. Als hij geen Groene Cupido is dan wordt hij hier toch wel mee geassocieerd.

Op onderstaande foto staat een naakte vrouw tussen band- en rolwerk. Van onder haar voeten gaat een stengel naar beide kanten en maakt een voluut die eindigt in het hoofd van een Groene Man of Groene Vrouw.

Het zuiderportaal

Nadat bovenstaande kerkbanken in 1925 waren gemaakt met panelen en consoles uit 1568 bleven er een zestal panelen over.

Die panelen zijn toen geplaatst aan de binnenkant van het zuiderportaal, waar tegenwoordig de in- en uitgang van de kerk is. Vier panelen zitten aan de voorkant (zie de foto rechts), de andere twee aan de zijkanten.

Op bovenstaande foto staat een naakte man onder een boog met band- en rolwerk tussen twee Groene Sfinxen. Ze hebben het hoofd en de borsten van een vrouw, een lange nek en het lijf van een leeuw. Op het hoofd van de sfinxen zijn vruchten te zien en twee takken met bladeren. Op de andere zijkant van het portaal is een vrijwel identiek paneel te zien.

Op de foto links staat eveneens een man onder een boog met band- en rolwerk, maar hier gaan stengels vanaf het rolwerk naar beide kanten en eindigen in het hoofd van een Groene Vrouw.

Pandhof van de Domkerk

Van 1390 tot 1440 is tussen de Domkerk en de huidige Aula van de Universiteit Utrecht een Pandhof gebouwd. Zie de foto links.

In de jaren 1876-1896 is de Pandhof ingrijpend gerestaureerd door Pierre Cuypers. Daarbij zijn vrijwel alle beelden door Cuypers vervangen door kopieën. Waar beelden ontbraken, heeft Cuypers dit naar eigen inzichten aangevuld.

In 1895 maakte Cuypers in neogotische stijl een

poortgebouw tussen de Pandhof en het Domplein. Zie de foto links onder.

Boven de poortdeuren staat 'In 't Jaer ons Heren Mdcccxcv is deze ingang hersteld.' In werkelijkheid is de poort geheel door Cupers ontworpen en uitgevoerd.

Opvallend zijn de Groene Mannen en de Groene Vrouw op de gevel van het poortgebouw. Op de volgende pagina's zullen we ze gedetailleerd bekijken.

Boven de deuren heeft Cuypers Sint Maarten, de beschermheilige van Utrecht en van de Domkerk, afgebeeld, terwijl deze zijn mantel deelt met een bedelaar. Als draagstenen onder de boog in het voorportaal zijn rechts de Groene Man en links de Groene Vrouw afgebeeld die de cover van *De Groene Man en de Groene Vrouw* sieren terwijl ze elkaar aankijken. Hieronder een frontaal genomen foto van de Groene Vrouw. De bladeren van onder haar kin omringen haar gezicht.

Op bovenstaande foto de Groene Man. Bladeren van onder zijn kin bedekken de zijkanten van zijn hoofd. Opvallend is de intense blik in de ogen van de Groene Man en de Groene Vrouw. Ze kijken elkaar daadwerkelijk aan, zoals op de overzichtsfoto te zien is.

Als draagsteen onder de boog rond het reliëf met Sint Maarten zijn twee grotesken afgebeeld. De linker heeft grote puntoren, de rechter een bijna dierlijk hoofd. Interessanter zijn de Groene Mannen als draagsteen onder de wimberg. In ons boek staat de rechter; op de volgende pagina de linker.

Het Academiegebouw

Het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht ligt naast de door Cuypers gebouwde poort van de Pandhof. Het is tussen 1891 en 1894 gebouwd naar een ontwerp van Eugen Heinrich Gugel en Ferdinand Jacob Nieuwenhuis. Gugel was hoogleraar bouwkunde in Delft en voorstander van de neorenaissancestijl. Cuypers had een ontwerp in neogotische stijl ingediend, maar dat werd afgekeurd. Het gebouw was een geschenk van de Utrechtse burgerij ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van de universiteit. Hoewel de Universiteit naar de Uithof is verhuisd, wordt het Academiegebouw nog gebruikt voor officiële gelegenheden, zoals het uitreiken van een bul aan afgestudeerden.

Op bovenstaande foto een overzicht van het gebouw. Links hiervan ligt de Pandhof. Rechts is de Korte Nieuwstraat. Delen van het achterliggende gebouw, zoals de Aula, dateren uit de 15^e eeuw.

Op de gevel zijn een aantal Groene Mannen en Groene Vrouwen afgebeeld. Op de volgende pagina's gaan we hier nader op in.

In de sluitstenen boven de ramen op de begane grond zijn een aantal Groene Mannen afgebeeld, zoals de twee op bovenstaande foto's. Hun gezichten gaan over in eikenbladeren.

Soms hebben de gezichten groteske trekken, zoals op de foto links. De vegetatie lijkt dan eerder een kroon dan een onderdeel van het gezicht. Dat geldt ook voor onderstaande foto.

Op een aantal sluitstenen is de vegetatie niet naturalistisch, maar gestileerd weergegeven. Dat is het geval op de foto linksboven. Op zijn hoofd heeft de man een kroon met gestileerde bladeren. In de neorenaissance was dat een gebruikelijke manier om de grens tussen vegetatie en abstract te overschrijden. De bladeren hebben dan een uitlopende vorm met een recht of rond uiteinde.

Ook typerend voor de neorenaissance zijn de zijkanten van het hoofd. Daar zijn kleine vleugels afgebeeld, die soms de vorm van oren aannemen.

Op de gevel zijn ook enkele vrouwenkopjes afgebeeld als sluitsteen. De vrouwen hebben meestal gestileerde vegetatie op het hoofd, zoals op de foto rechtsboven.

Soms hebben de vrouwen zelfs geen gestileerde bladeren, maar is het hoofd gevat in band- en rolwerk, zoals op de foto rechts.

In de fries boven de sluitstenen zijn ook een aantal interessante afbeeldingen te vinden, zoals deze gehoornde Groene Man. De wangzakken kenmerken hem als een kwabmasker, dat in de neorenaissance populair was. Maar het plukje haar op zijn hoofd geeft zijn identiteit als Groene Man prijs.

Verder in de fries een aantal leeuwen, soms met gestileerde vegetatie op hun kop, zoals op onderstaande foto's. Andere leeuwen hebben slangen in hun haar, wat ze met Medusa verbindt.

In het fronton boven de ingang is Minerva, ook wel aangeduid als Pallas Athene, afgebeeld. De Grieks-Romeinse godin werd in de neorenaissance vooral gezien als een symbool voor wijsheid en in dit geval de wetenschap. Op haar helm is een kleine sfinx afgebeeld. De lauwerkrans om haar hoofd toont haar als overwinnaar in de strijd, maar hier is de krans gevat in bladeren en stengels rondom de hals van de godin die naar de zijkanten bladeren en voluten met bladeren vormen. Het is duidelijk genoeg om Minerva hier als Groene Vrouw te kenmerken.

Op de pilaren aan weerskanten van de ingang is Minerva eveneens als Groene Vrouw afgebeeld. Zie de foto links.

Haar hoofd is gevat in band- en rolwerk. Van het rolwerk aan de zijkanten hangen festoenen met bladeren en vruchten naar de beeltenis van de godin op de achterkant van de pilaar. Uit het rolwerk aan de onderkanten komen stengels en bladeren die deels voor haar borst hangen. De top van haar helm is hier geen sfinx maar bladeren.

Zie de volgende pagina voor het zijaanzicht van de pilaar.

De gehoornde Groene Man op de foto links zal veel mensen ontgaan. Hij bevindt in een draagsteen in de trapgevel boven de aula van het Academiegebouw en is alleen vanaf de Pandhof te zien.

De baardharen van de man gaan over in bladeren. Ook aan de zijkanten van zijn hoofd groeien bladeren en bloemen. Zie onderstaande foto voor een close-up.

Jacobikerk

De Jacobikerk is tussen de 13^e en de 15^e eeuw gebouwd, gewijd aan Jacobus de Meerdere, wiens stoffelijk overschot in de elfde eeuw in Compostella in Noord-Spanje is teruggevonden en bewaard in de kerk van Santiago de Compostella. De Jacobikerk in Utrecht lag op een van de bedevaartroutes naar Compostella. In 1580 kwam de kerk in protestantse handen. Het interieur werd aangepast aan de protestantse behoeften, maar de kerk hield dezelfde naam, hoewel heiligen elders na de reformatie uit de kerk werden verbannen.

De preekstoel

De eikenhouten preekstoel is gemaakt in renaissancestijl in 1560.

De vormgeving is traditioneel met een zeshoekige kuip, een klankbord erboven en een voet eronder.

Op de preekstoel zijn zoveel Groene Mannen, Groene Vrouwen en Groene Dieren afgebeeld dat we ze op de volgende pagina's in detail zullen bekijken.

Bovenaan elk paneel is een fries met een steun in het midden en een afbeelding aan weerskanten hiervan.

In het linkerpaneel knielt een naakte Groene Man. Zie bovenstaande foto. Hij heeft benen, maar ook bladeren rondom zijn middel. Op zijn hoofd zijn gestileerde bladeren te zien. Van zijn heupen gaan stengels naar beneden en weer omhoog, waar ze een voluut vormen die eindigt in de kop van een Groene Dolfijn.

Het rechterpaneel toont een vergelijkbare Groene Vrouw. Ze heeft borsten, maar is verder op dezelfde manier als de Groene Man afgebeeld.

Een ander paneel toont in het midden een gevleugelde man met gespreide dierenpoten. Zijn lijf gaat van zijn hals tot zijn schoot schuil achter band- en rolwerk. Zie de foto links voor de details.

Hij heeft wangzakken, zoals de populaire kwabmaskers die hebben. Maar hij heeft geen bladeren op zijn hoofd en er komen geen stengels uit zijn lijf, dus hij is geen Groene Man, zoals de man in het midden op de vorige pagina. Wel zijn dergelijke wezens met dierlijke poten in de renaissance een bekend verschijnsel.

In de zijpanelen houden gevleugelde Groene Cupido's een vaas vast waaruit bladeren komen. De bladeren op hun hoofd geven aan dat het Groene Cupido's betreft.

De vaas staat op een standaard waaruit een stengel komt die een voluut vormt en eindigt in een bloem. We zijn hier in de wondere wereld waarin mensen, cupido's en voorwerpen overgaan in vegetatie, de wereld van de Groene Man.

Op de voet van de preekstoel zijn drie Groene Mannen afgebeeld. Bovenstaande foto toont er twee. De derde bevindt zich aan de achterkant. De mannen hebben een menselijk hoofd met een baard, maar hun lijf wordt gevormd door een pilaster die aan de onderkant een voluut vormt.

Uit de voluut komen stengels die twee nieuwe voluten vormen. De bovenste eindigt in een bloem, de onderste in de kop van een Groene Dolfijn.

Het Andreashek

Het hek van de Andreaskapel is in 1492 gemaakt door de Mechelse meester Jan van den Eynde. De kapel is rond 1440 gesticht door ene priester Dirck. De kapel is vanaf 1600 gebruikt als grafkapel van de adellijke familie Pantaleon van Eck uit Utrecht en beschilderd in de kleuren van het familiewapen.

Opvallend zijn de halfnaakte man en vrouw in het houtsnijwerk op de hoek. Zie de foto links. Wie ze voorstellen, is niet bekend.

Het hek bestaat uit een houten en een smeedijzeren deel, beide gemaakt door Jan van den Eynde. In het smeedijzer zijn veel draken afgebeeld.

Interessant is de vergulde houten lijst aan de bovenkant van het hek. Hierin zijn Groene Mannen, een Groene Draak en een Christuskop als Groene Man afgebeeld. Zie de volgende pagina's.

Op bovenstaande foto de Groene Draak. Uit zijn bek komen stengels met bladeren en een bloem. Zijn staart vormt een voluut met daarin een bloem. Dat zegt ook wel iets over de draken in het smeedijzeren hekwerk, al worden die niet rechtstreeks met vegetatie verbonden.

Een ander deel van de vergulde lijst toont een Groene Man met vegetatie die uit zijn mond komt. De man achter hem (zie onderstaande foto) heeft lange ezelsoren. De vegetatie komt hier van achter zijn hoofd, niet uit zijn mond.

Op de andere hoek eveneens een man met lange oren, die uit zijn helm steken. Ook hier komt de vegetatie van achter het hoofd, niet uit de mond.

Midden in het voorste paneel is een Groene Man afgebeeld. Zijn haren gaan over in bladeren. Van de zijkanten van zijn hoofd komen stengels die bladeren en bloemen vormen. Het is een hoofd zoals Christus vaak werd afgebeeld. Deze Christus als Groene Man is een zeldzaamheid in Nederland, maar geen unicum.

Het koorhek

Jan van den Eynde maakte tussen 1516 en 1517 voor de kerk drie koorhekken in gotische stijl. Het hek voor het hoofdkoor is tijdens de beeldenstorm in 1566 onherstelbaar vernield. De hekken voor de zijkoren zijn er nog, maar ze tonen alleen gotisch maaswerk en geen Groene Wezens. Zie de foto links.

In 1567 maakte de Antwerpse geelgieter Jan de Clerck een nieuw hek voor het hoogkoor in renaissancestijl. Zie onderstaande foto. Het gedeelte boven de spijlen toont Groene Dolfijnen en Groene Cupido's. Zie de volgende pagina voor de details.

In de zwikken tussen de bogen zijn twee Groene Dolfijnen onderdeel van een kandelaber. Op hun kop en vinnen groeien bladeren. Als gebruikelijke stijlfiguur in de renaissance zijn de staarten met een ring aan elkaar gebonden. Op de schaal liggen vruchten waar de dolfijnen naar happen.

Onderaan is de jakobsschelp afgebeeld, het embleem van Jacobus de Meerdere die ook in de protestantse kerk nog een plaats kreeg toebedeeld.

Onder elke boog staan twee gevleugelde cupido's aan weerskanten van een kandelaber. De voet van de kandelaber is bedekt met bladeren. Aan de bovenkant zijn twee ornamenten met bladeren en voluten vastgemaakt. Het zijn niet echt Groene Cupido's, maar ze maken wel deel uit van een voorstelling met veel vegetatie. Zie onderstaande foto voor de achterkant van het hek.

Graftombe Van Westrenen

In 1769 maakte bouwmeester Johan Verkerk in de Jacobikerk een graf-tombe voor J. J. van Westrenen, decaan van het kapittel van Oud-Munster en burgemeester van Utrecht.

Het bovenstuk toont een kroon met fleurons (bladeren) en daaronder een klim-mende leeuw en een

wildeman aan weerkanten van familiewapens. Een wildeman is gewoonlijk halfnaakt en gewapend met een knots. Deze wildeman heeft bladeren op zijn hoofd en om zijn middel. Dat maakt hem in zekere zin wel tot een Groene Man.

Het zuidportaal

In 1882 en 1883 is de Jacobikerk gerestaureerd. Hierbij is het zuidelijk portaal door architect Ferdinand Jacob Nieuwenhuis vervangen door een nieuw portaal in neorenaissance.

Op bovenstaande foto de fries boven de deuren.

In het midden is een Groene Man afgebeeld. Zie de foto links.

Zijn baard gaat over in bladeren. Op zijn hoofd zijn gestileerde bladeren, met een ronde bovenkant, te zien.

Aan de zijkanten van zijn hoofd heeft hij kleine vleugels, die in de neorenaissance populair waren.

Het hoofd is gevat in een console die aan de boven- en onderkant een voluut vormt. Uit de bovenste voluut komt een stengel met een bloem.

Boven het hoofd zijn bladeren afgebeeld.

Aan weerskanten van de Groene Man speelt een geveugelde Groene Cupido op een dubbelfluit. Zie bovenstaande foto voor de linker van de twee. De benen van de cupido gaan over in bladeren en stengels die naar de buitenkant van het paneel voluten met bladeren vormen.

Op een ander paneel van het zuidelijke portaal houdt een geveugelde Groene Cupido zijn handen eerbiedig gevouwen voor zich. Zijn benen gaan over in stengels die een voluut vormen en eindigen in een bloem.

De ouderlingenbank

Bij de restauratie van 1882 is de ouderlingenbank vernieuwd. Zie onderstaande foto.

Op de zijschotten van de banken zijn Groene Dolfijnen afgebeeld. Zie onderstaande foto voor een van deze dieren. Het is mogelijk dat de dolfijnen in de 17^e eeuw al deel uitmaakten van de toenmalige banken en in 1882 opnieuw zijn gebruikt.

Pieterskerk

De Pieterskerk is tussen 1040 en 1048 gebouwd in romaanse stijl. Rond 1310 is de kerk deels verbouwd in gotische stijl, maar veel romaanse elementen zijn bewaard gebleven.

De zuidelijke zijkapel

De noordelijke zijkapel is romaans gebleven, maar de zuidelijke zijkapel heeft in 1310 een gotische vorm gekregen. Als draagstenen onder de ribben van het gewelf zijn nog steeds een aantal Groene Mannen te zien. Zie de foto rechts voor een voorbeeld. Deze afbeeldingen behoren tot de oudste Groene Mannen die in Nederland bewaard zijn gebleven. In de romaanse zijkapel en de romaanse crypte zijn geen Groene Mannen afgebeeld.

Zie onderstaande foto voor een close-up van dezelfde Groene Man. Aan de zijkanten van zijn hoofd groeien bladeren die naar zijn gezicht ombuigen en zijn ogen, neus en mond vrijlaten.

De Groene Man op bovenstaande foto heeft stengels met bladeren die uit zijn mond komen. Met wijd open ogen kijkt hij de bezoeker van de kapel doordringend aan.

Voor veel mensen is dit de meest herkenbare Groene Man, maar in Nederland is hij zeldzaam. In Engeland zijn veel meer van dergelijke gotische Groene Mannen bewaard gebleven.

De fresco's met de gebladerde ornamenten om de draagsteen heen zijn een moderne reconstructie, maar de steen zelf is uit 1310.

Bij bovenstaande Groene Man komt een stengel met een blad uit zijn mond en gaat onder zijn kin naar beneden. Aan weerskanten van zijn hoofd bevindt zich een kleine draak met gespreide vleugels die zijn hoofd bedekken, als om de man te beschermen.

Stengels met bladeren groeien op het hoofd van de Groene Man op de foto links en hangen langs de zijkanten van zijn hoofd naar beneden. Hij kijkt enigszins zorgelijk voor zich uit.

Paulusabdij Utrecht

In Utrecht zijn veel romaanse kerken gebouwd, maar de meeste zijn vrijwel volledig verbouwd in gotische stijl of gesloopt. De Paulusabdij is als benedictijner abdij rond 1050 gesticht in opdracht van bisschop Bernold. Het was het op een na oudste klooster in Nederland. De romaanse kloosterkerk is in dezelfde tijd gebouwd. Na de hervorming werd de abdij in 1593 opgeheven. De kerk is in 1707 gedeeltelijk en in 1804 geheel afgebroken. Tot 2000 was hier de rechtbank aan de Hamburgerstraat gevestigd en sindsdien is de ruimte gebruikt door het Utrechts Archief.

In de Nicolaaskerk, waarover later meer, zijn een aantal romaanse kapitelen uit de Paulusabdij tentoongesteld. De afbeelding hierboven toont een van deze kapitelen. Op elk van de vier kanten komt een vogel met gespreide vleugels uit palmladeren te voorschijn. De kop van elke vogel was met een pen aan het lijf bevestigd en is verdwenen. Op de deksteen vormen palmladeren typerende romaanse ornamenten.

Op onderstaande foto een ander kapiteel. De onderkant is hier uitsluitend met palmladeren versierd. Op de fries in de deksteen vormen steeds twee Groene Vogels een ornament. Ze zijn met de staarten aan elkaar gebonden en tussen hun lijven schiet een palmtak omhoog. Er zijn duidelijker voorbeelden van romaanse Groene Wezens, maar niet in Nederland.

Nicolaaskerk

De Nicolaaskerk, ook wel aangeduid als Nicolaikerkerk of Klaaskerk, is in de 12^e eeuw in romaanse stijl gebouwd. Van 1465 tot 1479 is de kerk verbouwd tot gotische hallenkerk door Jacob van den Borch, de bouwmeester van de Dom. In 1580 werd de kerk, zoals alle kerken in Utrecht, protestants, waarbij alle katholieke elementen uit de kerk zijn verwijderd.

Groene Mannen of andere Groene Wezens zijn niet meer in de architectuur van de kerk te vinden. Of ze er ooit geweest zijn, is niet bekend.

In de Nicolaaskerk zijn verschillende grafstenen uit de 17^e eeuw te zien. Vaak is een helm afgebeeld waaruit grote acanthusstengels komen. Op onderstaande foto de grafsteen van Gisbert Laurensz van Vreeswijck uit 1617. Op de helm is een leeuw afgebeeld en op het schild een leeuw die drie koeien in bedwang houdt. Het zal te maken hebben met het beroep van Gisbert, maar daar heb ik niets over kunnen vinden. Uit de zijanten van de helm steken acanthusstengels die die hele ruimte vullen. Ook op de hals van de helm groeien bladeren. De leeuw op de helm legt zijn poot op de bovenste bladeren, als om de levenskracht van de vegetatie te stimuleren.

Op bovenstaande foto een deel van een grafsteen in renaissancestijl, waarschijnlijk rond 1650, maar informatie heb ik over deze steen niet kunnen vinden. Twee Groene Mannen bespelen een blaasinstrument. Het zijn hermen. Hun bovenlichaam is menselijk, maar hun onderlichaam bestaat uit een platte pilaster met ornamentale dwarsstrepen. De pilasters eindigen in een voluut waaruit een stengel met bladeren groeit. Een ander deel van de grafsteen toont een Groene Dolfijn. Zie de foto links. De kop is naar rechts gekeerd en het lijf is onderaan verbonden met de ondergrond. Uit het lijf komen stengels die bladeren en voluten vormen.

Tegen de zijmuur staat een in de kerk gevonden onafgemaakte grafsteen, waarover niets bekend is. Zie bovenstaande foto. De ovale afbeelding in het midden toont een helm met acanthus. Op de helm een vogel met opgeheven vleugels. Waarschijnlijk is het een feniks die uit zijn as herrijst, daarmee de levenskracht van de overledene activerend.

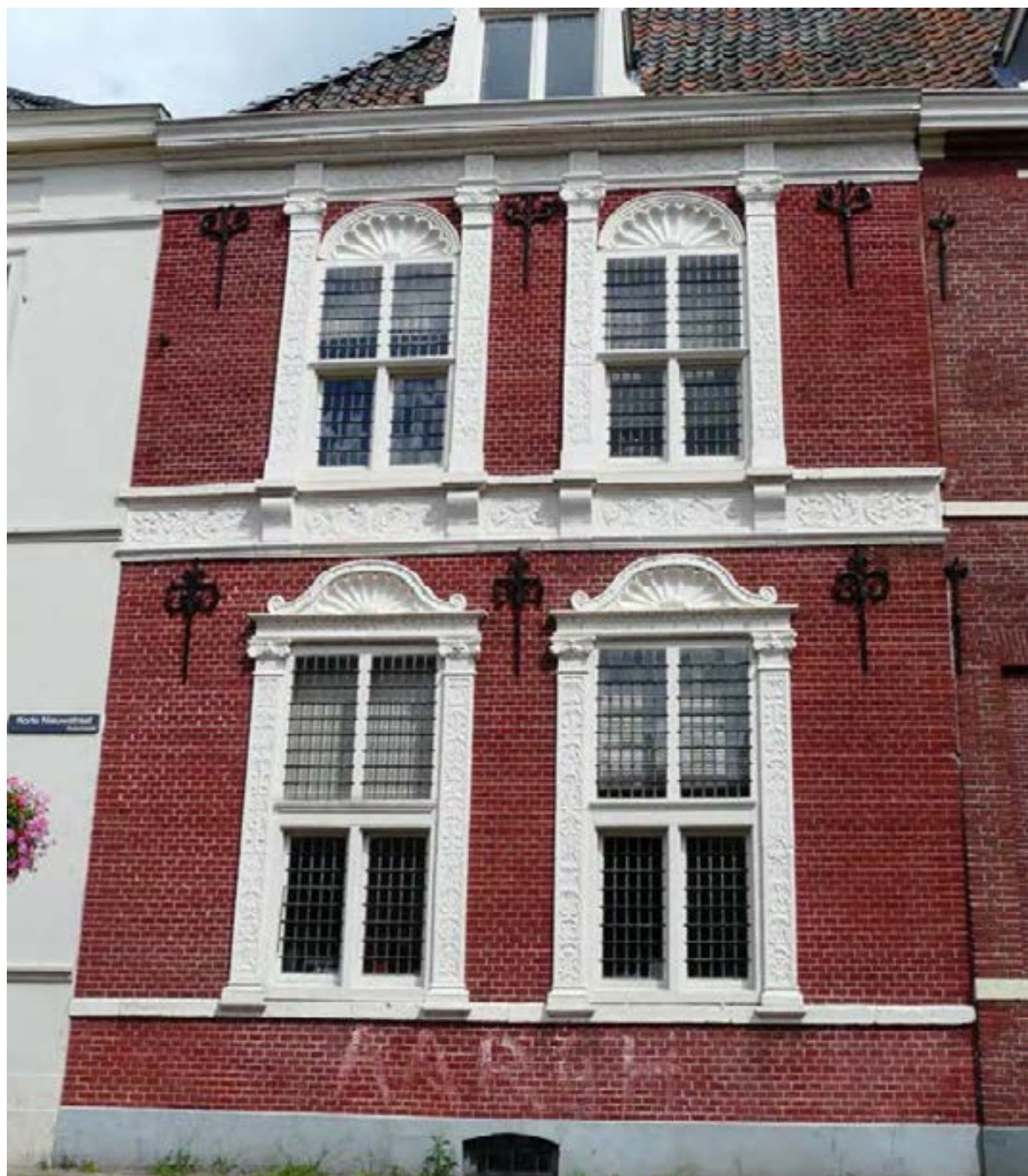
Onder en boven het ovale tafereel zijn de contouren van een hoofd, gevat in rolwerk, te zien. Links en rechts is een gehoornde Groene Man als herme aangegeven. Op hun hoofd zijn bladeren te zien en hun onderlijf is een platte pilaster die eindigt in een voluut. Zie de volgende pagina om deze Groene Mannen beter te bekijken.

Korte Nieuwstraat 2

Het pand op de Korte Nieuwstraat 2, om de hoek van het Academiegebouw, is gebouwd in 1540 in renaissancestijl als woonhuis van een kanunnik van de inmiddels gesloopte kerk van Oudmunster. Het huis is later verbouwd, maar de gevel is nog origineel. Zie onderstaande foto. Links is een stukje van het academiegebouw te zien.

In de fries boven de eerste verdieping zijn Groene Mannen afgebeeld en in de fries boven de begane grond Groene Honden. Zie de volgende pagina voor details.

Twee Groene Mannen kijken elkaar aan. Hun haren en baard gaan over in bladeren. Dit type is in de renaissance veel afgebeeld en heeft soms de vorm van een maansikkel. Een lijf hebben de mannen niet. Vanaf de bovenkant van de hoofden komt een stengel met bladeren die eindigt in een gekrulde pilaster met dwarsstrepen als ornament.

Hier zijn de Groene Mannen van elkaar afgekeerd en de pilaster buigt naar boven. Links een kleine kandelaber met stengels en eikels.

Op deze foto twee Groene Honden in de fries boven de begane grond. Op hun kop groeien bladeren. Hun lijf gaat over in een stengel die eindigt in een voluut met bladeren. Uit hun bek komt een stengel. De stengels uit de lijven gaan op twee plaatsen over in ornamenten, zoals die gebruikelijk zijn in kandelabers.

De wezens overschrijden de grenzen tussen het dierlijke, plantaardige en levenloze (?) materie. De Groene Mannen op bovenstaande foto's zijn deels menselijk, deels plantaardig en deels (de pilasters) materie.

Catharijneconvent

In museum Catharijneconvent is een altaar te zien, gemaakt in 1700 door Abraham van der Hart voor de kapel van het Maagdenhuis, een meisjesweeshuis in Amsterdam. Op het houten hek voor het altaar is links en rechts een Groene Cupido afgebeeld. Vaak worden dit engeltjes genoemd, maar ze zijn duidelijk geënt op de Romeinse afbeeldingen van cupido's en de Griekse voorstellingen van eroten.

Op onderstaande foto het middenpaneel. Centraal staat een pelikaan die haar jongen voedt met bloed uit haar eigen borst. Vaak wordt de vogel als een symbool gezien voor de zichzelf opofferende Christus.

Aan weerskanten van de pelikaan knielt een cupido. Ook zij zullen door velen als engeltjes worden gezien, maar ze bevinden zich midden tussen acanthusstengels, waaruit op wonderlijke wijze druiventrossen ontspruiten. In de bovenhoeken van het paneel is een blad van de wijnrank afgebeeld. Geënt op de symboliek van cupido's die vaak de wijngod Bacchus begeleiden. Maar ook hier is er een verband met Christus, die zichzelf de ware wijnstok noemde.

De rechter cupido houdt een schaalje in zijn rechterhand omhoog. Romeinse cupido's werden vaak afgebeeld met zo'n schaalje om plengoffers te brengen.

Op bovenstaande foto het linker paneel. Het rechter paneel ziet er vrijwel identiek uit.

In het midden zien we een gevleugelde Groene Cupido. Zijn onderlichaam gaat over in twee acanthusstengels die eindigen in een voluut. De cupido laat zijn handen rusten op andere stengels die in de voluut van de onderste stengels haken.

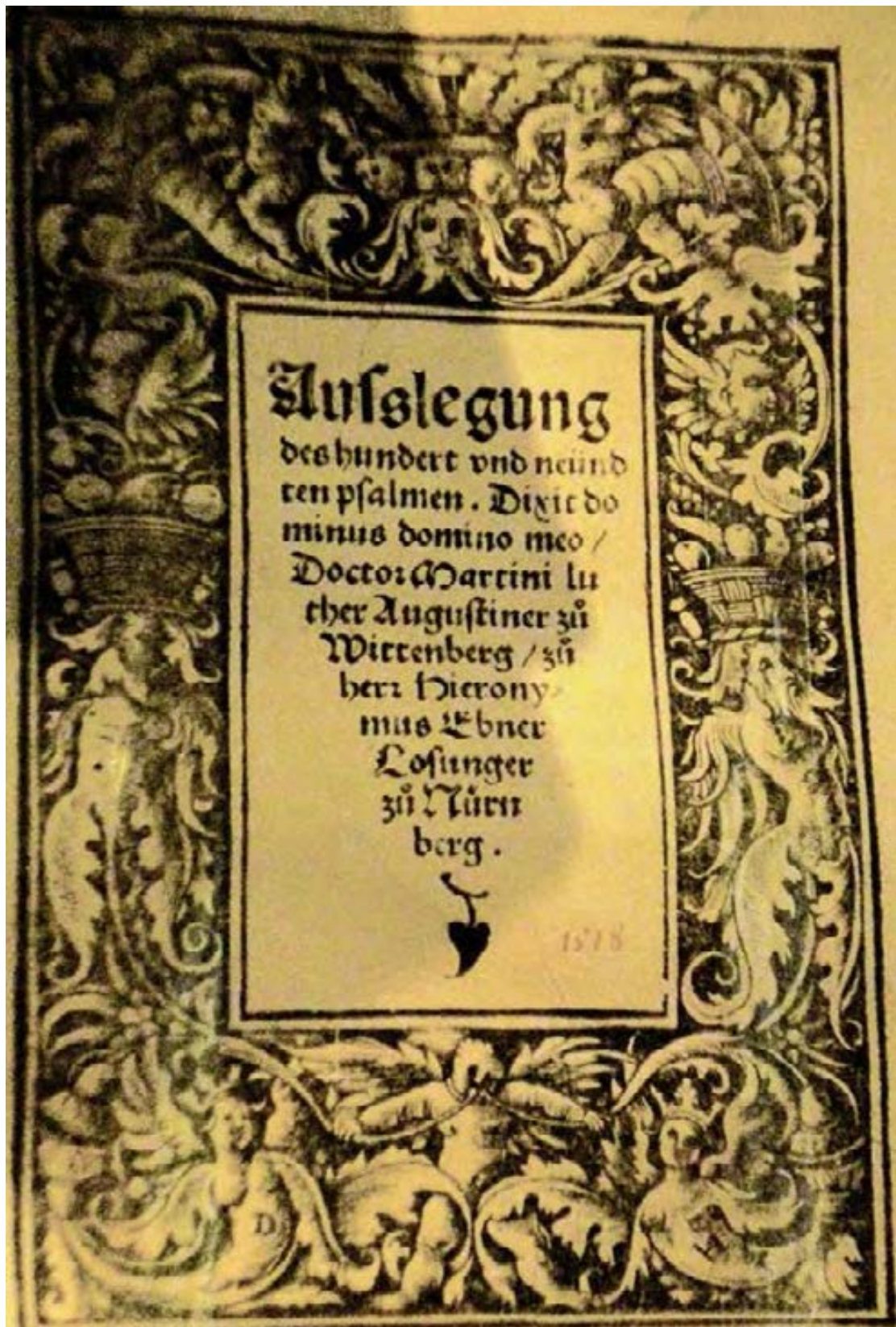
Het geheel is een kandelaar waarin de cupido het middelpunt vormt. In renaissancekandelabers zweven voorwerpen vaak in de lucht en dat is hier ook het geval. De bovenste stengels hangen in de lucht en ook de cupido zelf lijkt te zweven. Van de bovenste stengels hangt een festoen met stengels, bladeren, bloemen en vruchten. Linksonder bevindt zich een wijnrankblad en een tros druiven.

Aan de buitenkanten van het hek bevindt zich een paneel met een Groene Cupido. Op de foto rechts de linker afbeelding. De omhooggestoken vleugels zijn voor de borst samengevouwen. Uit het lijf hangt een wijnrank met bladeren en trossen druiven.

Psalmuitleg van Luther in Catharijneconvent

In *De Groene Man en de Groene Vrouw* illustreren we met twee foto's dat Maarten Luther zijn boeken uitgaf met Groene Mannen en Groene Vrouwen op de omslag. Het Catharijneconvent toont de omslag van een derde boek, een uitleg van Luther van Psalm 109, uitgegeven in 1518. Boven de titel is een Groene Man afgebeeld. Van zijn gezicht komen bladeren en hoorns van overvloed. Onder de titel staat een Groene Cupido. Uit zijn mond komen stengels die eindigen in twee gevleugelde Groene Mannen met een mand met bloemen op hun hoofd en onderaan twee gekroonde en gevleugelde Groene Vrouwen.

Het Utrechts Archief

Bernard du Roy maakte in 1676 een kaart van het bisdom Utrecht. De kaart werd in 15 delen als atlas verkocht, maar kon ook als een grote kaart worden samengevoegd. Het Utrechts Archief toont de samengevoegde 2^e druk uit 1743, waarbij dezelfde afbeeldingen zijn gebruikt als in de eerste druk. Helaas zit de kaart achter een weerspiegelende glasplaat, maar sommige afbeeldingen zijn interessant genoeg om te laten zien.

Bovenaan zit de Utrechtse Stedemaagd met een stadskroon op haar hoofd. In haar linkerhand houdt ze korenaren, in de rechter een hoorn van overvloed met druiven en appels. Een paard en een os achter haar benadrukken de welvaart van de landbouw. De maagd zit op een ornament met een bisschopsmijter. Van onder de omlijsting komen acanthusstengels. Op de stengels zijn cupido's bezig met de jacht en de oogst.

Onder de tekst met toelichting op de kaart zitten een

man en een vrouw. Op hun hoofden groeien stengels en bladeren, wat ze tot een Groene Man en een Groene Vrouw maakt. De man is naakt en heeft een roer of schep in zijn rechterhand. Het onderlichaam van de vrouw is bedekt door een rood gewaad.

De man en de vrouw leunen tegen een vat waaruit water stroomt. Dat maakt ze tot een riviergod en -godin.

Langs de randen van de kaart zijn veertien familiewapens afgebeeld. Links het wapen van jonkheer Henrick Jacob van Tuyl van Serooskerken, de Vrijheer van Vredeland. Op de afbeelding staan twee wildemannen aan weerskanten van het familiewapen. De vegetatie op hun hoofd en rond hun middel maakt ze tot Groene Mannen. Boven het wapen het bekende embleem van een helm waaruit acanthus komt.

Links het familiewapen van jonkheer Joost Taats van Amerongen, de Heer van Natewisch. Ook op deze afbeelding een helm waaruit acanthus komt. Maar hier staan eenhoorns aan weerskanten van het wapen op acanthusstengels.

Boven de helm staat een meisje met lange haren, gekleed in de kleuren van het familiewapen. De acanthus uit de helm heeft ook deze kleuren, rood en wit.

Drift 23 Utrecht

Drift 23 is in 1541 gebouwd als woonhuis voor domdeken Adriaan van Renesse en heeft daarna verschillende bestemmingen gehad. Van 1570 tot 1577 vergaderden de Staten van Utrecht hier. In het begin van de 18e eeuw kreeg de gevel de huidige vorm. In 1859 is er alleen nog een verdieping op geplaatst. In 1896 kocht Johan de Liefde het pand en vestigde hier het Utrechts Nieuwsblad. Tot de verhuizing naar Houten in 1981 was de krant hier gevestigd. Vanaf 2003 is het pand eigendom van de Universiteit Utrecht.

OP de gevel zijn drie Groene Mannen en twee Groene Vrouwen afgebeeld.

Onder de boog van de risaliet is een van de Groene Vrouwen te vinden. Zie onderstaande foto. Haar haren gaan over in bladeren. De bladeren bovenop het hoofd kunnen mogelijk als struisvogelveren worden geïnterpreteerd, maar van haar oren gaan acanthusbladeren eerst naar beneden en dan naar boven.

Als console onder de erker fungeren twee Groene Vrouwen. Zie de foto links voor een van de twee. Het zijn kariatiden omdat ze de erker dragen. Het zijn hermen omdat hun lichaam bestaat uit een platte pilaster die boven en onder een voluut maakt. Het zijn Groene Vrouwen vanwege de bloem en het blad op hun hoofd en vanwege de acanthus stengels die op de pilaster groeien. In plaats van armen hebben de vrouwen festoenen die van hun schouders neerhangen.

Aan weerskanten van de ramen op de eerste verdieping is een Groene Man afgebeeld. Zie de foto rechts voor de linker van de twee.

Typierend voor de barok, de periode waarin deze reliëfs zijn gemaakt, is dat voor deze Groene Mannen elementen uit de renaissance zijn veranderd. In de renaissance werden kariatiden afgebeeld met een ionisch kapiteel op hun hoofd en de te dragen last erboven. Dat geldt voor de Groene Vrouwen onder de erker, maar de Groene Man draagt het kapiteel schuin naar achteren, als een hoed, en zonder dat hij een ander gewicht hoeft te dragen dan de bladeren op zijn hoofd.

Het lijf van de Groene Man is een pilaster waarop bladeren groeien. Boven maakt de pilaster naar achter een voluut. Aan een van de rondingen hangt een festoen naar beneden. Naar onder toe vormt de pilaster aan de voorkant een uitsteeksel. Zijn het zijn voeten? Maar de pilaster gaat verder naar beneden en sluit daar aan op een andere pilaster die zich met acanthusbladeren om een kandelaber voegt.

Kromme Nieuwegracht 43 Utrecht

In de 15^e eeuw was hier een kanunnikenhuis van het kapittel van Sint Pieter. In 1728 kocht het echtpaar Schlosser-Beeldsnijder het huis en liet het volledig verbouwen. De achterkant van het kapittelhuis werd nu de voorkant van een statig herenhuis met pronkrisaliet.

Na een tijd als burgemeesterswoning te zijn gebruikt, stond het pand lang leeg en werd in de zeventiger jaren gekraakt door een groep die uiteindelijk toestemming kreeg het totaal verwaarloosde pand te restaureren en er te blijven wonen. Ze noemden het pand *De Truttige Tuyl* naar de laatste bewoner, Hans Georg Inundat Van Tuyll van Serooskerken.

Aan weerskanten van de risaliet is een Groene Man afgebeeld. In de 18^e eeuw was dit een populaire stijlfiguur, ook in Utrecht, die veel mogelijkheden tot variatie gaf.

De mannen zijn hermen. Hun lijf bestaat uit een platte pilaster. In plaats van armen hebben de schouders alleen voluten. In de renaissance en de barok een gebruikelijke manier om een Groene Man weer te geven.

Want Groene Mannen zijn het. Op hun hoofden groeien bladeren in plaats van haren.

De pilasters eindigen naar beneden in een voluut. Uit de voluut komen acanthusbladeren, die de identiteit van deze wezens als Groene Mannen benadrukken.

De voordeur toont in reliëf een kandelaar. Zie de foto links. Het onderste gedeelte is een tafel. Hierop staat een urn of gesloten vaas. Het baldakijn dat boven de vaas zweeft, geeft aan dat het een kandelaar is en geen realistische voorstelling

Ook wat er uitziet als een stevige tafel blijkt bij nader inzien een illusie. Het tafelblad zweeft en de poten blijken Groene Mannen te zijn. Ze steunen het tafelblad niet en houden alleen een doek omhoog die hen met elkaar verbindt.

Het onderlijf van de mannen is een pilaster waaruit aan de onderkant bladeren groeien. Zie de volgende pagina voor een details van de linker Groene Man.

De voorstelling is mysterieus en ambigue. Als de Groene Mannen tot leven komen, is er loze ruimte tussen ze en hangt het tafelblad in de lucht. Als het blad op een solide voet staat, verstarren de Groene Mannen tot tafelpoten. De deur leeft!

.Plompetorengracht 1 en3 Utrecht

De huizen aan de Plompetorengracht 1 en 3 zijn in 1518 gebouwd. In 1699 zijn de panden samengetrokken en is de gevel verbouwd tot het huidige uiterlijk door de nieuwe eigenares, de rijke bankiersdochter Agnes Krieckx.

In zes van de tien consoles onder de daklijst is een Groene Man afgebeeld. Zie bovenstaande foto voor het overzicht en links en rechts voor een voorbeeld.

De andere Groene Mannen komen vrijwel overeen met een van deze twee.

Plompetorengracht 26

Plompetorengracht 26 dateert uit de middeleeuwen, maar is in 1736 verbouwd in de huidige vorm in opdracht van de Joods Portugese bankier Jacob Machado. De stijl is classicistisch met een pronkrisaliet in barokstijl.

Aan weerskanten van het grote raam in de risaliet is een Groene Man afgebeeld. Hun haren en baarden gaan over in bladeren.

Onder het raam is een Groene Vrouw te zien. Op haar hoofd steken stengels omhoog. Zie de foto links.

Plompetorengracht 5

Het huis aan de Plompetorengracht 5 is gebouwd in de 15^e eeuw. In 1789 is het pand gekocht door Jan Jacob van Westrenen, burgemeester van Utrecht. Hij liet de gevel voorzien van een pronkrisaliet in Lodewijk XVI-stijl.

Bovenop de risaliet staan twee wildemannen aan weerskanten van het wapen van de familie van Westrenen. De bladeren op hun hoofd en om hun middel maken ze tot Groene Mannen. Ook aan weerskanten van het wapen zijn bladeren te zien. Wildemannen vertonen over het algemeen een duidelijke verwantschap met Groene Mannen.

Een vergelijkbare wildeman is afgebeeld op het grafmonument voor Van Westrenen in de Jacobikerk (zie boven).

Lange Nieuwstraat 6 Utrecht

Dit rijksmonument is gebouwd in de 17^e eeuw als woonhuis. Opvallend zijn de bogen boven alle ramen.

Boven de ramen op de begane grond zijn drie identieke Groene Vrouwen afgebeeld. Op onderstaande foto is een van de drie beter te zien.

Het hoofd van de vrouw is gevat in band- en rolwerk. Op haar hoofd zijn onder en boven het rolwerk bladeren en bloemen te zien.

De zijkanten van het rolwerk omsluiten stengels met bladeren en bloemen. Uit het hart van de bloemen gaat een festoen met vruchten onder de kin van de vrouw door.

De identiteit van de wezens als Groene Vrouw wordt ondubbelzinnig getoond. De afbeeldingen zijn des te opvallender omdat figuratieve ornamenten op de bovenverdiepingen ontbreken.

Geertestraat 30 en 30 bis

Het pand aan de Geertestraat 30 is oorspronkelijk gebouwd in de middeleeuwen. In de 17^e eeuw is de pui op de begane grond verbouwd in renaissancestijl. Het huis als geheel is opgenomen in de lijst van rijksmonumenten, maar ik zal me beperken tot de begane grond.

Van de vijf pilasters op de gevel zijn er op bovenstaande foto vier te zien. Op elk van de vijf kapitelen is een vrouw afgebeeld. De buitenste twee zijn identiek en de binnenste drie zijn identiek. Op de foto links een van de drie binnenste. Het hoofd van de vrouw is geheel omringd door bladeren.

Op bovenstaande foto de linker van de pilasters. Boven de Groene Vrouw zijn de consoles van de gevellijst te zien, geheel bedekt met bladeren.

Spoorwegmuseum

Vanaf 1870 bezat Station Staatsspoor in Den Haag een Koninklijke Wachtkamer, bestaande uit een vestibule, een antichambre, een salon en een toilet. In 1892 werd de wachtkamer opnieuw ingericht, in neorenaissancestijl. In 1972 is Station Staatsspoor gesloopt. Een deel van het interieur van de Koninklijke Wachtkamer, met name uit de salon, is gebruikt voor een reconstructie van deze wachtkamer in het Spoorwegmuseum in Utrecht. Op onderstaande foto een bank uit de Koninklijke Wachtkamer. Op de volgende pagina's meer close-ups van de Groene Mannen op deze bank.

Treinmeubels Ludwig van Beieren

In 2009 was er in het Spoorwegmuseum een tentoonstelling over Koninklijke Treinen. Daarin werden o.a. de meubels getoond die vanaf 1868 in het salonrijtuig van Ludwig II van Beieren stonden. De meubels waren in bruikleen van het Duits Spoorwegmuseum in Neurenberg.

Op de foto linksboven de stoel die Ludwig tot zijn beschikking had in de trein. Onder de armleuningen is een Groene Leeuw afgebeeld. Op de foto rechtsboven een close-up van de rechterleuning. Bladeren groeien op de kop en het lijf van de leeuw. Onderaan is een Groene Man afgebeeld. Zie de foto hieronder.

Tot het interieur van de salon behoorde ook een tafel.
Zie de foto links.

Op beide zijkanten is een Groene Man afgebeeld. Op en rond zijn hoofd zijn bladeren te zien. Van het ornament waarin het hoofd is opgenomen hangen festoenen met bladeren en vruchten. Zie de foto hieronder voor een van de zijkanten.

Steenweg 44 Utrecht

Dit pand is in 1891 gebouwd als apotheek in opdracht van A.G.H. van Spanje door architect W.J. van Vogelpoel. De stijl is eclectisch met neorenaissance-invloeden. Zie onderstaande foto.

Op de gevel zijn verschillende Groene Mannen, Groene Vogels en Groene Leeuwen afgebeeld. Zie de volgende pagina voor details.

In de fries boven de ramen op de begane grond is aan elke kant een Groene Man afgebeeld. Zie onderstaande foto voor een close-up.

Op het hoofd van de Groene Man groeien bladeren en stengels die de hele fries vullen. Halverwege komt aan beide kanten een Groene Vogel uit de vegetatie te voorschijn. De stengels gaan verder en eindigen aan de einden van de fries in grote acanthusbladeren.

Op de draagstenen onder de dakgoot is een Groene Leeuw als verkorte herme afgebeeld.

Op de koppen is geen vegetatie te zien, maar wel komen bladeren uit de bovenste rol van de pilaster en uit de sierdop aan de onderkant, wat meestal een indicatie is dat het een Groene Leeuw betreft, met name als er Groene Mannen elders op de gevel te zien zijn..

Minrebroederstraat 14 Utrecht (Pharmacologisch Instituut)

Het Pharmacologisch Instituut is in 1896 in neorenaissancestijl gebouwd voor de Universiteit Utrecht.

Boven de poort staat de naam van het instituut met daarboven een ornament in neorenaissancestijl. Het beeldhouwwerk in het fronton is sterk verweerd. Daaronder het jaartal 1896. Daar weer onder een oculus met bovenin een Groene Uil. De gespreide vleugels gaan over in bladeren. Aan de zijkanten staat een Groene Cupido. Hun bovenlijf gaat onder de navel over in acanthusbladeren. Als sluitsteen in de boog boven de poort is een afbeelding van Minerva te zien die erg lijkt op de Minerva in het fronton van het Academiegebouw (zie boven).

Leidseweg 84 Utrecht

Dit pand is in 1913 gebouwd naar een ontwerp van architect Cornelis van 't Hullenaar.

Als draagsteen van de boog boven het voorportaal is links een Groene Vrouw en rechts een Groene Man afgebeeld.

De vrouw heeft een kroon of diadeem op haar hoofd. Zie de foto linksonder. Vanaf haar hals gaat aan beide kanten een acanthusstengel langs haar haren omhoog. Het is nadrukkelijk genoeg om haar als Groene Vrouw te classificeren.

Op de foto rechtsboven de Groene Man op de tegenoverliggende draagsteen. Hij heeft dubbele horens. De bovenste horens zijn opgebouwd uit ringen. De horens daaronder vormen voluten en zien er meer uit als ornamenten dan als horens. In de neorenaissance was een dergelijk spelen met fysieke en abstracte vormen populair. Boven op zijn hoofd heeft de man drie plukjes haar, maar op zijn schouders en borst groeien bladeren die zijn identiteit als Groene Man boven elke twijfel verheffen.

Voetiusstraat 2 Utrecht

Op deze plaats stond in de 17^e eeuw het huis van Gijsbert Voet, professor in de theologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Naar de Latijnse vorm van zijn naam is de weg Voetiusstraat genoemd. In 1911 werd hier in neorenaissancestijl een nieuw huis gebouwd, dat er nu nog staat. Jarenlang was hierin de Openbare Leeszaal en Bibliotheek gevestigd.

Een reliëf boven de toegangs-poort toont twee naakte cupido's die een bord met het jaartal 1911 vasthouden.

Onder het bord is een Groene Man afgebeeld. Zijn haren en baard gaan over in bladeren.

De wangzakken van de man horen bij een type afbeelding dat populair was in de neorenaissance en kwabmasker wordt genoemd.

Museum Speelklok

weerskanten blaast een Groene Vrouw op een trompet. Hun bovenlichaam komt uit bladeren te voorschijn. Onder de vrouwen een Groene Cupido met bladeren die op en onder hun hoofd groeien.

Museum Speelklok heeft in de vaste collectie een aantal draaiorgels, gemaakt tussen 1900 en 1940, waarop Groene Mannen, Groene Vrouwen en andere Groene Wezens zijn afgebeeld. De stijl is meestal neobarok of neorococo. Vaak zie je de Groene Wezens pas na lang kijken tussen de overdadige vormen en kleuren.

De Wrede van Vermolen

Fritz Wrede uit Hannover was een bekende orgelbouwer. Het orgel op bovenstaande foto is het op een na grootste orgel dat hij maakte en het grootste orgel dat tussen 1910 en 1960 op Nederlandse kermissen heeft gespeeld. Orgels worden meestal genoemd naar de laatste of bekendste eigenaar en in dit geval was dat Vermolen.

Op bovenstaande de foto het centrale deel van de orgelkast. Aan

In de benedenhoeken van het Wrede-orgel is een Groene Draak afgebeeld. Op zijn kop en zijn borst groeien bladeren.

Kermisorgel De Schuyt

Dit orgel is in 1930 gemaakt door Carl Frey, een bekende orgelbouwer uit Breda. Het orgel is gemaakt in opdracht van de gebroeders Hommerson, kermisexploitanten in Breda. Onder de naam Carl Frey is de Groene Vrouw te zien die we in ons boek, pag 115, hebben opgenomen.

Dansorgel De Aalster

Het neorococo-orgel is gebouwd in 1902 door de in Parijs woonachtige Anselmo Gavioli, de uitvinder van de kartonnen orgeldraaiboeken. Het heeft jarenlang gestaan in een café-dansant in Aalst (België). Tot de Tweede Wereldoorlog, vóór de komst van grammofoon en radio, waren dansorgels erg populair.

De afbeeldingen van vier niet-bewegende muzikanten en danseressen, waarvan je er op de foto rechts twee ziet, zijn voor Ravioli in Italië gemaakt.

Tussen de muzikanten zijn vier Groene Vrouwen als hermen afgebeeld. Op de pilasters, die hun lichamen vormen, groeien bladeren. Zie onderstaande foto's, waar ook de danseressen op te zien zijn.

Orgel De Dubbele Ruth

In 1922 werd het orgel De Dubbele Ruth in neo-empirestijl gebouwd door Adolph Ruth, een kleinzoon van Andreas Ruth, die in 1841 de firma Ruth & Sohn had opgericht in Waldkirch in het Zwarte Woud.

Onder de orgelpijpen is een Groene Man afgebeeld. Op zijn hoofd groeien vijf acanthusstengels. Uit zijn mond komen drie festoenen met laurierbladeren. De middelste stengel hangt naar beneden, de andere twee vormen hangende guirlandes.

Als sluitstuk van de boog boven de orgelpijpen fungeert een andere Groene Man. Zijn hoofd is gevat in een ornament met acanthusstengels aan weerskanten van een bloem. Daarboven een guirlande met vruchten.

Straatorgel De Gasparini

Het straatorgel De Gasparini is rond 1905 gebouwd in art nouveaustijl door Alexandre Gasparini, een uit Italië afkomstige en in Parijs werkzame orgelbouwer.

In overeenstemming met de Franse art nouveau overheersen de florale elementen met de typerende zweepslagen. In het midden slaan drie vrouwen met een klepel tegen een bel op de maat van de muziek. Daaronder houdt een liggende vrouw een takje van een kersenboom vast en snoept van de kersen. Aan weerskanten van haar is het hoofd van een vrouw zo nadrukkelijk gevat in stengels en bloemen dat we van Groene Vrouwen kunnen spreken. Zie de volgende pagina voor close-ups van deze vrouwen.

Boven het bord met de naam Gasparini is een derde vrouw afgebeeld. Drie bloemen, elk groter dan haar hoofd, maken ook haar tot een Groene Vrouw. Zie de volgende pagina bovenaan.

Straatorgel De Hindenburg

In 1934 maakte Carl Frey onderstaand straatorgel. G. Perlee, een telg uit een bekende orgeldraaiersfamilie, heeft het orgel in 1952 gekocht en zijn naam erop gezet.

Onder de orgelpijpen is een Groene Man met een grote snor afgebeeld. Zijn haren en baard gaan over in bladeren. Zie onderstaande foto. Vanwege de gelijkenis van de Groene Man met de in dat jaar overleden rijkspresident Paul von Hindenburg staat het orgel bekend als De Hindenburg.

Zutphen

Walburgiskerk

De Walburgiskerk is ontstaan uit een kapel in de elfde eeuw. In de 15^e eeuw werd hier een gotische kerk gebouwd en verheven tot kapittelkerk en parochiekerk.

In 1889-1918 is de kerk grondig gerestaureerd door Pierre Cuypers in opdracht van de Rijkscommissie voor de Monumentendienst. De eigenaar van de kerk, de Hervormde Gemeente, was het niet eens met alle plannen van Cuypers. Met name de beelden van Groene Mannen en Groene Vrouwen die Cuypers aan de gevel toevoegde, stuitte op veel verzet, maar een subsidie van de Monumentdienst betaalde de restauratie en Cuypers kreeg zijn zin.

In het noordportaal zijn twee Groene Mannen tegenover elkaar afgebeeld als draagsteen van een gotische halve boog. Een zijaanzicht van de linker Groene Man is afgebeeld in ons boek *De Groene Man en de Groene Vrouw*. Hier op de foto linksboven een frontaal genomen foto.

De gezichten van de Groene Mannen gaan aan alle kanten over in bladeren.

Aan de noordzijde van de kerk heeft Cuypers verschillende Groene Mannen en Groene Vrouwen paarsgewijs afgebeeld. Op de foto linksboven een Groene Man met een baard. Van de rechter zijkant van zijn hoofd gaat een groot blad omhoog.

Op de foto rechtsboven zijn tegenhanger, een Groene Vrouw. Aan de rechterkant van haar hoofd gaat een vergelijkbaar blad omhoog.

Op de foto linksboven een andere Groene Vrouw. Aan beide kanten van haar hoofd groeien bladeren. De doek om haar voorhoofd is typerend voor de door Cuypers gemaakte Groene Vrouwen.

De man op de foto rechtsboven, is geen Groene Man, want zijn haren en baard gaan niet over in bladeren. Wel is hij de tegenhanger van de Groene Vrouw.

De vier afbeeldingen op deze pagina zijn draagstenen in de pijlers van de kerk, tussen de grote ramen aan de noordzijde.

Bovenstaande draagsteen met een Groene Man heeft door de aanslag op de steen een wat ander uiterlijk gekregen dan door Cuypers was bedoeld. Uit zijn hoofd komen drie stengels met bladeren, wat hem tot een Groene Man maakt.

Op een pinakel boven de pijlers van het noorderportaal is bovenstaand vrouwenkopje afgebeeld. Op zich is het geen Groene Vrouw, want haar haren gaan niet over in bladeren, maar de vegetatie overal om haar heen en de aanwezigheid van Groene Mannen en Groene Vrouwen elders op de gevel geeft toch wel haar verwantschap met deze wezens aan.

De Waagpoort van het Wijnhuis (Groenmarkt 40)

In de 14^e eeuw stond hier een wijnhuis dat in 1447 is verbouwd tot waag en burgerwacht. In 1620 is een poort in maniëristische stijl, gemaakt van Bentheimer zandsteen, ontworpen en geplaatst door steenhouwer Berndt Sporck en stadsmetselaar Gerrit Gaerts. In 1945 brandde het wijnhuis uit, maar het is in 1954 herbouwd. Zie hieronder de poort.

Op de poort zijn een aantal Groene Mannen en Vrouwen afgebeeld. Om te beginnen de woest kijkende Groene Man als sluitsteen van de boog boven de poort. De haren op zijn hoofd gaan over in bladeren. Aan de zijkanten is een S-haak waaruit bloemen komen. Zie de foto rechts.

Boven deze Groene Man is een andere Groene Man afgebeeld. Zie onderstaande foto. Oppervlakkig gezien draagt hij een hoed met bloemen erop, maar in zijn haren zijn ook bloemen te zien.

In de fries boven de boog zijn verschillende Groene Vrouwen te zien. De foto rechts toont er twee.

De linker is een Groene Vrouw vanwege de bloem op haar hoofd. Zo is er nog een. Zie de overzichtsfoto. Rechts op de foto rechts is een naakte Groene Vrouw te zien. Haar onderlichaam bestaat geheel uit bladeren.

Waterstraat 51-51a Zutphen (De Koning van Bohemen)

Dit hoekpand is in 1863 gebouwd in eclectische stijl naar een ontwerp van A.B.W. Langenberg. De naam *De Koning van Bohemen* staat onder de daklijst op de gevel. De oorsprong van die naam is niet bekend.

Op de bovenste verdieping is aan weerskanten van de hoek een Groene Cupido afgebeeld. Ze hebben geen vleugels maar passen bij de cupido's die vanaf de renaissance vaak zijn afgebeeld. Het zijn dus geen gewone kinderen.

Ze zijn groen omdat ze aan alle kanten door vegetatie omringd zijn. Op hun hoofd hebben ze wijnranken en druiventrossen, wat hun status als Groene Cupido bevestigt.

Nog een aanwijzing is dat de cupido's zijn geplaatst onder een Groene Man met een snor en een kleine baard. Zijn haren gaan over in bladeren en van achter zijn hoofd gaat naar beide kanten een grote stengel die eindigt in bladeren.

Boven vier van de vijf ramen aan de zijkant van de gevel is in een fries een Groene Man afgebeeld. Zie onderstaande foto voor een vergroting.

De snor van elke man bestaat uit bladeren. Vanaf de zijkanten van zijn hoofd komen eveneens bladeren die de hele fries vullen.

Links van het linker raam is een Groene Wolf afgebeeld. Zie de foto linksboven. Het rechteroor is afgebroken. Het paneel bestaat uit drie delen. Het bovenste en onderste deel kenmerken het dier als een Groene Wolf.

Nieuwstad 42 (De Grutmolen) Zutphen

Tijdens een renovatie in 1892 kreeg het pand Nieuwstad 42 de naam *De Grutmolen* op de gevel omdat hier in het verleden een grutmolen was gevestigd.

Een grutmolen had geen wieken omdat de gebroken boekweitkorrels met de hand of met paardenkracht werden gemalen.

Het gaat me alleen om het ijveren raamwerk van de deur, waarin een Groene Hond of een Groene Wolf te zien is. Zie de foto rechtsboven voor het hele raam en de foto links voor een close-up van de hond.

De kop is gevat in acanthusstengels die krullen vormen. Van de bovenkant van de kop gaat een andere stengel omhoog die het dier tot een Groene Hond maakt.

Het huis zelf is eeuwen ouder, maar waarschijnlijk is de deur tijdens de renovatie in 1892 gemaakt.

Zwolle

Grote Kerk

De gotische Sint-Michaëlskerk in Zwolle is gebouwd tussen 1406 en 1466 op de plaats van een oudere romaanse kerk. Na een beeldenstorm in 1580 werd de kerk overgedragen aan de protestanten en is sindsdien aangeduid als Grote Kerk omdat de verering van heiligen werd

afgewezen. In de beeldenstorm zijn veel heiligenbeelden en andere uitingen van het katholieke geloof vernield, maar Groene Mannen en Groene Vrouwen werden door het nieuwe kerkbestuur toegelaten.

Het koorhek

In 1594 lieten de gilden die in Zwolle werkzaam waren een eikenhouten koorhek maken door meesterschrijnwerker Swier Kistemaker. In *De Groene Man en de Groene Vrouw*, p 137, geven we vier foto's van dit hek waarin drie Groene Mannen en een Groene Vrouw te zien zijn. Hierbij nog een paar andere foto's.

In de foto's in het boek hebben de Groene Mannen en Groene Vrouwen bladeren op hun hoofd of onderlichaam. Maar in de renaissance werden deze bladeren ook vaak gestileerd weergegeven en Kistemaker heeft hier ook gebruik van gemaakt.

Op de foto links zien we een Groene Man die alleen herkenbaar is aan de gestileerde bladeren die op zijn hoofd groeien en uit zijn mondhoeken hangen. Ook onder zijn kin hangen gestileerde bladeren.

Afbeeldingen in de renaissance getuigen vaak van veel humor en het werk van Kistemaker is hierin geen uitzondering.

Op de foto links een halfpilaar met daarop een Groene Man, herkenbaar aan de gestileerde bladeren op zijn hoofd. Aan de hoornachtige uitsteeksels aan de zijkanten van zijn hoofd hangen smalle linten.

In zijn mond heeft hij een ring, zoals leeuwen vaak werden afgebeeld. Aan de ringen hangen draperieën, waaraan gereedschappen en een bel hangen.

Daaronder de kop van een leeuwachtige man, gevat in band- en rolwerk.

Het spelen met vormen en absurde situaties is typerend voor de renaissance en voor het koorhek van Kistemaker.

De preekstoel

Meesterhoutbewerker Adam Straesz uit Weilburg in Nassau maakte tussen 1617 en 1622 een preekstoel voor de Grote Kerk, in late renaissancestijl, met een achthoekig klankbord en een kuip met onderkuip op een voetstuk. Zie de foto rechts.

In de panelen op de onderkant van de kuip beeldde Straesz een Groene Man en een Groene Vrouw af.

De Groene Man heeft een lange baard en een snor. Op zijn schouders groeien bladeren. Zijn onderlichaam bestaat geheel uit vegetatie. Er zijn grote bladeren, waarvan de middelste omhoog krult. Uit de andere bladeren komt naar links en naar rechts een stengel die een grote voluut vormt en eindigt in een druiventros, hoewel de stengels geen wijnranken zijn. We zijn ook niet in de gewone realiteit, maar in de andere wereld, waarin niets is wat het lijkt en alles in iets anders kan overgaan.

Met beide handen houdt de Groene Man de stengels vast en kijkt met een naar rechts gekeerd hoofd peinzend voor zich uit.

Bovenstaand paneel toont zijn tegenhanger, een Groene Vrouw. Ze heeft, net als hij, een naakt bovenlichaam en een onderlijf dat bestaat uit grote bladeren, waaruit twee stengels komen die grote voluten maken die het hele paneel vullen en eindigen in een tros druiven. Ook zij houdt de stengels vast en kijkt peinzend voor zich uit.

Christelijke auteurs vertellen de lezer meestal dat op een preekstoel gewoonlijk de vier evangelisten en Bijbelse taferelen te zien zijn. Heel wat preekstoelen in renaissancestijl geven echter veel ruimte aan Groene Mannen en Groene Vrouwen en deze is daar geen uitzondering in.

De Groene Man en de Groene Vrouw zijn samen afgebeeld op een ander paneel van de preekstoel. Het is een prachtige, maar mysterieuze voorstelling. Rookt de man een pijp of komt er een stengel uit zijn mond? Draagt hij een kled over zijn benen of zijn het bladeren? De vrouw boven hem is al even ondoorgrondelijk. Heeft ze bladeren op haar hoofd of zijn het slangen? En wat betekent die grote lauwerkrans om haar hoofd? Straesz heeft een mysterie geschapen dat na 500 jaar nog niet is opgelost. Het blijft fascinerend.

De consistorie

In 1682 verwoestte een blikseminslag een deel van de Grote Kerk. Acht jaar later werd een nieuwe consistorie gebouwd in barokstijl. Zie onderstaande foto. Een schilderij toont zes Zwolse predikanten aan een vergadertafel. Een reliëf onder het schilderij laat twee Groene Mannen zien. Hun haren en baard gaan over in bladeren.

De leuning van de eikenhouten trap vanuit de kerk naar de consistorie toont vier Groene Mannen. De bovenste twee staan in *De Groene Man en de Groene Vrouw*, p 176. Op onderstaande foto's de onderste twee.

De hoofden komen voort uit de balk van de leuning, wat te zien is aan de naar beneden gerichte bladeren. Uit hun mond komt een stengel met een blad. Op hun wang groeit een ander blad. Vanaf hun voorhoofd groeit een stengel die een blad vormt.

Diezerstraat 40 Zwolle

De panden Diezerstraat 38 en 40 zijn de 18^e eeuw gebouwd. De winkelpui van nummer 40, waar nu Ziggo is gevestigd, is in de 19^e eeuw verbouwd in neorenaissancestijl. Boven de drie pilasters zijn Groene Mannen afgebeeld. Op onderstaande foto's zijn er twee te zien.

Verzameling Joke en Ko Lankester

In *De Groene Man en de Groene Vrouw* geven we 22 foto's van Groene Mannen, Groene Vrouwen en andere Groene Wezens uit onze privécollectie, maar we hebben natuurlijk meer dan dat.

Groene Wolven uit Adamsclisi

Vaak is van de beeldjes of reliëfs die we tijdens buitenlandse reizen kopen niet duidelijk of het een kopie van een origineel uit de oudheid betreft en zo ja, wat dat dan is. Maar soms is het wel te achterhalen. In 2009 was Joke in Roemenië en fotografeerde in het museum van Adamsclisi de Groene Wolven uit het door de Romeinen in 109 na Chr. gebouwde Tropaeum Traianum, een fort en gedenkteken voor de overwinning van keizer Traianus op de Daciërs. In ons boek, p 60, staat hier een foto van.

In 2015 was Joke opnieuw in het museum en kocht toen een reproductie van een van de reliëfs. Zie onderstaande foto. Het is een ander gedeelte van de fries, maar met een vergelijkbare voorstelling.

Koperen Groene Man en Groene Zwanen

In ons boek, p 188, geven we een afbeelding van een koperen bak waarop een Groene Man tussen twee Groene Zwanen is afgebeeld. De antiquair van wie we hem kochten wist alleen te vertellen dat hij in de 17e of 18e eeuw was gemaakt omdat de bodem via een kanteelverbinding aan de uit één plaat gevormde zijkant gehamerd was. In de 19e eeuw zou die tijdrovende methode zijn vervangen door een soldeerverbinding. De herkomst van de bak was hem niet bekend en iets vergelijkbaars hebben we nooit gezien.

Op de achterkant van de bak staat eenzelfde voorstelling als op de voorkant. Links boven een andere foto van de bak en hieronder een close-up van het hoofd van de man. Groene Mannen hebben in de renaissance vaak kleine vleugels aan de zijkanten van hun hoofd die op oren lijken en vaak overgaan in bladeren. Maar deze Groene Man heeft zowel oren die overgaan in bladeren als vleugeltjes bovenop zijn hoofd. Tussen de vleugeltjes bevindt zich een kleine kroon. Uit de mond van de Groene Man komen drie stengels. De middelste hangt naar beneden en gaat over in een bloem. De andere twee kruisen elkaar en gaan naar de zijkanten, waar ze haken in de stengels die van de zwanen afkomstig zijn.

Op bovenstaande foto een van de vier Groene Zwanen. Haar opgeheven rechtervleugel is duidelijk afgebeeld, maar daar houdt de overeenkomst met gewone zwanen wel mee op. Onder de hals heeft het dier borsten, zoals een vrouw die heeft. Daaronder bestaat haar lijf geheel uit vegetatie. Aan de voorkant komt hier een stengel uit die een grote voluut vormt en haakt in de stengel uit de mond van de Groene Man.

Naar achteren toe bestaat het lijf van de zwaan volledig uit vegetatie. Hieruit komt een stengel die bladeren en een bloem vormt die boven de vleugel te zien is.

Uit de bek van de zwaan komt een stengel. Met name bij de andere zwaan is te zien dat de stengel twee bladeren vormt. Op de kop van beide zwanen groeien bladeren.

De koperen bak toont ons een blik in de wondere wereld waarin niets vaststaat en alles in iets kan overgaan.

Eikenhouten Groene Leeuwen

In ons boek geven we een foto van een Groene Leeuw op een eikenhouten ornament uit de 17^e of 18^e eeuw, waarschijnlijk ooit onderdeel van een barokke kast. Er zijn er nog twee, iets anders van vorm. Zie onderstaande foto's.

Eikenhouten Groene Man

Op de verzamelaarsjaarmarkt in Utrecht kochten we een langwerpig eiken paneel met daarin een Groene Man uitgesneden. Van zijn hoofd gaat naar beide kanten een stengel met eikenbladeren die het hele paneel vult.

Zie onderstaande foto voor een close-up van de Groene Man in het midden.

Messing gehoornde Groene Man

In ons boek, p 212, staat een foto met een zijaanzicht van een uit messing gemaakte gehoornde Groene Man. Het vooraanzicht is even indrukwekkend. Zie de foto links.

Het hoofd is deels dierlijk (de horens), deels menselijk (het gezicht) en deels vegetatief (de bladeren bovenop het hoofd, op de snor en op de baard).

Het hoofd is waarschijnlijk eind 19^e eeuw gemaakt als onderdeel van een meubelstuk of fontein, maar daarover is ons niets bekend. De C-vormige ornamenten aan de zijkanten van het hoofd zullen op iets groters hebben aangesloten. Als oren lijken ze omgekeerd te staan. Het hoofd is te vakkundig gemaakt om dergelijke fouten aannemelijk te maken. Elke Groene Man heeft iets mysterieus en deze zeker.

Spinstoel met Groene Draak

In 1991 kochten we in Bath bij een antiquair een spinstoel, gemaakt in Wales in de 19^e eeuw. Het hart in de rugleuning geeft aan dat een man deze stoel heeft gemaakt voor zijn geliefde om op te zitten tijdens het spinnen van wol of linnen. Op de zitting en op de rugleuning is een draak afgebeeld. In het volksgeloof in Wales was de draak geen symbool voor de duivel, maar een personificatie van levenskracht en vruchtbaarheid. Dus zeer geschikt om aan je geliefde

te schenken, vooral als het ook nog eens Groene Draken zijn.

De draak op de rugleuning is overduidelijk een Groene Draak. Uit zijn ooghoek komt een blad en op zijn kop groeien andere bladeren. Met zijn opengesperde bek

lijkt hij het hart van zijn geliefde te willen verslinden. Overal op zijn lijf groeien bladeren. Poten heeft hij niet.

Het dier op de zitting ziet er meer uit als een 'gewone' draak: hij heeft vleugels en poten. Maar zijn staart eindigt in een blad en hij lijkt op te gaan in de plant waarop hij zijn poten laat rusten.

Groene Man en Groene Vrouw uit Urbino, Italië

Vanaf de 16^e eeuw zijn in Urbino in de regio Marche in Italië borden gemaakt waarop Groene Mannen, Groene Vrouwen en andere Groene Wezens zijn afgebeeld. Vaak hebben ze de afmeting van een etensbord, hoewel ze meestal alleen voor sier werden neergezet. Ook grotere borden werden gemaakt, om op de tafel te zetten met fruit of aan de muur te hangen. In Urbino kochten we zo'n bord, met een diameter van 40 cm. Het bord is nieuw, maar is waarschijnlijk gebaseerd op een ouder voorbeeld. Uit welke tijd is niet te zeggen. Dergelijke borden zijn vanaf de 16^e eeuw tot in de 20^e eeuw ontworpen en gemaakt. Zie onderstaande foto voor het hele bord.

In het midden houdt een gevleugelde cupido op een groene vlakke in een berglandschap een hoorn van overvloed met vruchten omhoog. In de rand is onderaan een gevleugelde Groene Man afgebeeld en bovenaan een gevleugelde Groene Vrouw. Zie de volgende pagina voor details.

De Groene Vrouw heeft het hoofd en bovenlichaam van een vrouw, maar onder haar navel gaat haar lijf over in bladeren. Hieruit komen twee grote stengels met acanthusbladeren die de bovenkant van de rand vullen. Haar gespreide vleugels lijken over te gaan in bladeren en ook op haar hoofd zijn bladeren te zien. Ze heeft geen armen of benen.

De Groene Man heeft kleine vleugels aan de zijkanten van zijn hoofd. Vanaf de renaissance werden Groene Mannen vaak zo afgebeeld. Op zijn hoofd een kroon van gestileerde bladeren. Zijn baardharen gaan over in bladeren, waaruit twee stengels met acanthusbladeren komen.

De Groene Man van Deruta

In Umbrië, Italië, is vanaf de 15^e eeuw veel ceramiek ontworpen en gemaakt waarop Groene Mannen, Groene Vrouwen en andere Groene Wezens te zien zijn. Hoewel de verschillende plaatsen elkaar hebben beïnvloed, is vaak toch wel een plaatselijke stijl ontwikkeld. Dat geldt zeker voor Deruta. In die stad is keramiek gemaakt vanaf de 15^e eeuw en nog steeds zijn er in Deruta 250 ateliers die de verschillende tradities voortzetten.

Op onderstaande foto een klein wandbord, 20 cm doorsnee, met een Groene Man die typerend is voor Deruta. Omdat de figuur is gebaseerd op fresco's van Raphael (1483-1520), wordt de stijl aangeduid als 'raffaellesco'. Door de eeuwen heen is dit type Groene Man gemaakt. Met name het atelier van Sberna maakt nog steeds deze afbeeldingen op borden, schalen, bekers, tegels en andere gebruiksvoorwerpen.

De figuur wordt ter plaatse vaak aangeduid als draak, maar het is toch echt een Groene Man, geënt op het type maansikkel, maar dan met een draakachtig lijf. Op het hoofd en op de staart groeien stengels waaruit bladeren en bloemen komen.

Groene Man en Groene Sater uit Portugal

In 1386 werd begonnen met de bouw van het Batalhaklooster in Portugal in opdracht van koning Juan I. In 1527 was de bouw voltooid.

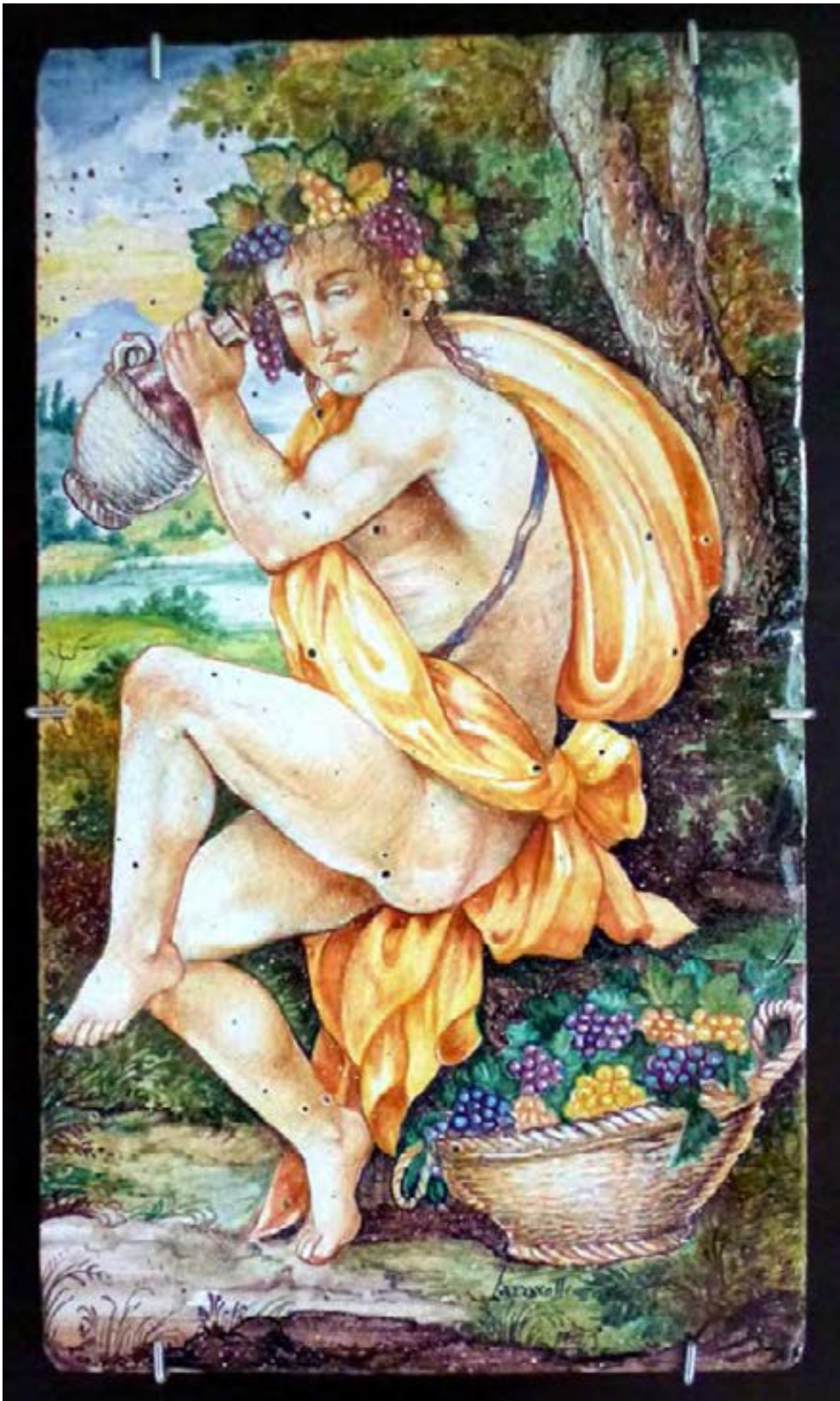
We kochten in de winkel van het klooster een reproductie van een waterspuwer uit de 15^e eeuw die nu nog op de gevel te zien is. De waterspuwer is een Groene Man. Het hoofd is gevat in een omlijsting waaruit vijf Franse lelies komen. Zie de foto links.

In dezelfde winkel kochten we ook een reproductie met het hoofd van een gehoornde sater op de Fonte da Abundancia (Fontein van Overvloed) in Sintra, vlakbij het Koninklijk Paleis. Het relief is in de 19^e eeuw gemaakt. Op het hoofd en onder de horens zijn wijnbladeren en trossen druiven afgebeeld. In zekere zin maakt dat hem tot een Groene Sater. Saters worden meestal afgebeeld in het gevolg van Dionysos. Op de volgende pagina's ga ik hier dieper op in.

Dionysos als Groene Man

In ons boek *Dionysos de vegetatiegod* (2015) beschrijven we de verering van deze god vanaf de oude Grieken tot de moderne tijd. Nergens noemen we Dionysos een Groene Man, want hij komt niet uit vegetatie en er groeien geen bladeren op zijn lijf. Toch is er wel een verwantschap tussen Dionysos en de Groene Man. Vrijwel altijd wordt de god afgebeeld met wijnranken of klimop in zijn haren. Daarom hier een selectie uit afbeeldingen van Dionysos in onze verzameling.

Om te beginnen een grote tegel die is beschilderd door meester Paolo Lazzarotti. We kochten de tegel bij hem in zijn winkel, Bottega della Ceramica in Ascoli Piceno in de regio Marche. Lazzarotti gebruikt oude afbeeldingen voor de tegels, borden en vazen die hij maakt en beschildert. Op de foto links zit Dionysos naast een mand met druiven, een wijnkaraf in zijn hand en wijnranken met druiven in zijn haren.

Op de achtergrond een idyllisch landschap, maar er zijn geen andere aanwezigen afgebeeld. De god kijkt je over zijn schouder aan, als om je uit te nodigen voor het feest. Dionysos houdt van gezelschap. Hij is geen eenzame drinker.

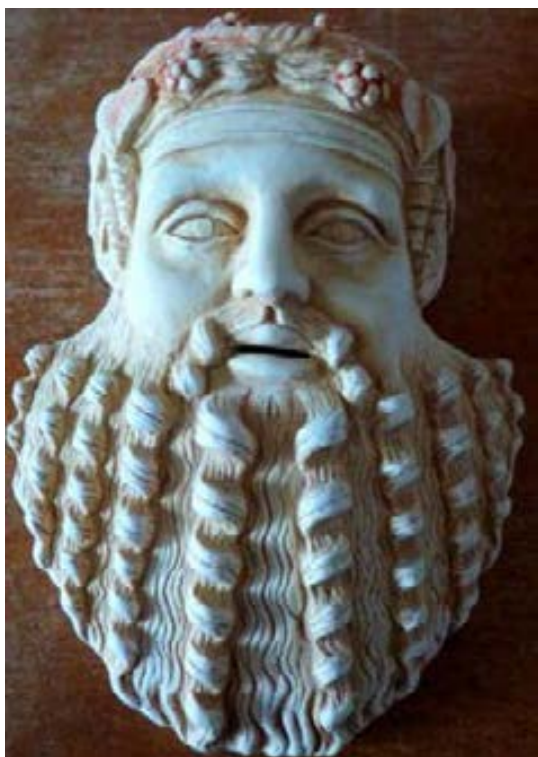

Vaak is bij een reproductie die te koop wordt aangeboden, zelfs in een museum, niet duidelijk of het een moderne creatie betreft of dat de afbeelding is gebaseerd op een ouder origineel en zo ja, wat.

Dat is ook het geval bij het bord op de foto links dat we kochten in Chianciano Terme in Italië. Het is een voorstelling van Dionysos zoals die door de Grieken tussen 540 en 510 v. Chr. werd gegeven, met wijnranken met kleine blaadjes in de hand en een wijnrank op het hoofd. Waarschijnlijk heeft de maker van het bord zich laten inspireren door oude vazen met dergelijke afbeeldingen.

Door de Romeinen werd Dionysos-Bacchus soms afge-

beeld zoals op de foto linksonder, met een perfect krullende baard. Deze kopie kochten we in het Archeologisch Museum van Athene. Op zijn hoofd draagt de god bloeiende klimop. Op de foto rechts onder een afgebroken marmeren Dionysoskop met wijnranken en druiven in het haar. Het is geen toeristische kopie, maar een stuk van een verloren gegaan reliëf dat Joke kocht bij een antiquair in Selçuk.

Het reliëf op de foto links is gemaakt in Turkije, waarschijnlijk geïnspireerd op een daar gevonden beeld of reliëf. Op het voetstuk staat Dionysos en Altintas Selçuk, de naam van de maker en de plaats Selçuk, vlakbij Efese, waar het reliëf is gemaakt.

Op het hoofd zijn wijnranken en een soort kroon te zien. Druiventrossen hangen aan weerskanten van het hoofd naar beneden.

De keramiek op onderstaande foto verbeeldt het kind Dionysos met wijnranken en druiven in het haar. Door de Romeinen werd het kind Dionysos-Bacchus vaak afgebeeld, maar nooit met zo'n overdaad aan vruchten op zijn hoofd, dus de muurhanger is een moderne creatie van een onbekende Italiaanse kunstenaar.

In 2004 kochten we bij een antiquair in Chartres het grote houten reliëf dat op bovenstaande foto staat. Op de achterkant staat alleen te lezen dat het een kopie van een museumstuk betreft. Welk museum en uit welke tijd wordt niet vermeld. Volgens de antiquair zal de kopie in de 18^e of 19^e eeuw zijn gemaakt. Het is een afbeelding van Dionysos als kind of jongeman. Met zijn hoofd in de wijnranken en druiventrossen is hij al helemaal de vegetatiegod die vruchtbaarheid en overvloed schenkt.

In de Dionysoscultus werden maskers gebruikt met een afbeelding van de wijngod of van de saters in zijn gevolg. Echte maskers hebben openingen voor de ogen en de mond. Gipsen maskers, die werden neergezet of aan de muur gehangen, hebben soms open ogen en mond (zie foto links onder), soms is de mond gesloten en zijn de ogen wel open, maar toch gesloten (zie foto rechts onder). Beide vormen zijn op veel plaatsen in Griekenland te koop.

Het aantal terracotta-afbeeldingen van Dionysos in Italië lijkt, met grotere of kleinere variaties, onuitputtelijk.

Het zijn alle vier moderne creaties, die niet teruggrijpen op oudere voorstellingen. Een breed grijnzende Dionysos zul je bij de Grieken of Romeinen tevergeefs zoeken. De onderste twee lijken het kind Dionysos af te beelden. De bovenste twee zijn volwassen mannen en kunnen Dionysos of een sater voorstellen. In de oudheid waren de saters aan hun puntoren herkenbaar, maar die zijn hier niet zichtbaar.

Dit door ons op Rhodos gekochte masker bezit een tijdloze schoonheid en kracht. Het kan van oorsprong Grieks-Romeins zijn of modern. Dat maakt geen wezenlijk verschil.

Antinoos als Dionysos

Antinoos, de jong gestorven geliefde van Hadrianus is in opdracht van de keizer talloze malen afgebeeld in zijn villa bij Tivoli. Daarbij werd Antinoos vaak uitgedost als Dionysos of Bacchus, zoals hier met klimopraken en bladeren in zijn haren.

Deze buste is een kopie van een beeld in het Fitzwilliam-museum in Cambridge. We hebben veel beelden en bustes van Antinoos als Dionysos gezien, maar deze kopie is ons eigendom.

De Groene Vrouwen van Walter Crane

Walter Crane (1845-1915) is een bekende illustrator van kinderboeken, waaronder *Flora's feast* dat hij in 1899 maakte met veertig afbeeldingen van elfachtige wezens, die verbonden zijn met een bepaalde bloem. Soms zijn ze zo intiem met de bloem verbonden dat van Groene Vrouwen gesproken kan worden. Bij een antiquair kochten we lang geleden een originele tekening, op zijde, met de hand ingekleurd, met drie van deze afbeeldingen. Wie de afbeeldingen heeft gemaakt en ingekleurd is niet bekend, maar ze komen exact overeen met de gepubliceerde uitgaven van het boek. Volgens de antiquair waren ze gemaakt door een broer van Walter Crane, maar bewijzen daarvan zijn er niet. Op onderstaande foto de primula (primrose). Een jonge vrouw, niet groter dan de stengel, verzorgt de bloem. Ze lijkt, zij het op kleine schaal, een gewone vrouw, maar op haar hoofd draagt ze eenzelfde bloem.

Op bovenstaande foto de anemoon, die een storm trotseert. De vrouw in het midden is gekleed in de bladeren van de anemoon en houdt een bloem bij de stengel vast. Op haar hoofd eenzelfde bloem. Voor haar een ineengedoken meisje dat eveneens in bladeren en een bloem is gehuld. Rechts knielt een ook als anemoon uitgedoste vrouw en kijkt achterom naar de storm. De drie figuren zijn Groene Vrouwen, een eenheid met de bloem.

ere doth the floral pageant close
With one last flower —
a Christmas Rose.

Als derde zien we een Groene Vrouw die uit een kerstroos komt. Haar lichaam bestaat uit de stengel van de bloem, omringd door bladeren. Op haar hoofd een bloem van de kerstroos.

In de andere afbeeldingen zijn vrouwen meer of minder intiem verbonden met een bepaalde bloem, maar dit zijn de enige drie die we in ons bezit hebben.

Groene Zeevrouw

Op de foto rechts een glas-in-loodpaneel, gemaakt in het atelier van Mike Lankester, naar een ontwerp uit 1900 in een Tsjechisch boek met glas-in-lood-panels in Jugendstil.

Het tafereel speelt zich onder water af. Een vrouw strekt haar armen uit naar een rode octopus die zijn tentakels om haar heen geslagen heeft. Weert ze hem af of moedigt ze hem aan? Wendt ze haar hoofd af in doodsangst of in extase door de verwachte eenwording? De afbeelding laat beide interpretaties open.

Het lijkt een gewone vrouw, maar het is een onderwaterwezen. Haar haren en voeten eindigen in dunne stengels, kennelijk van een dieper gewortelde plant. Haar lichaam is groen, maar haar voeten zijn rood, net als de inktvis boven haar.

Een mysterieus paneel met een diepe, duistere lading.

Groene Man en Groene Ram op fontein

Bij een sloopbedrijf kocht Joke een oude gietijzeren fontein met een interessant bovenstuk. Zie onderstaande foto. Bovenaan is een Groene Ram afgebeeld. Op zijn kop groeit een blad. Uit zijn bek komen stengels met vruchten. Hieronder een gehoornde Groene Man. Zijn oren en snorharen eindigen in bladeren. Op de open mond kun je van achteraf een slang aansluiten, zodat het bovenstuk met de bak eronder als fontein fungeert. Waarschijnlijk is de fontein rond 1900 gemaakt.

De Groene Tara in Nepal

Afbeeldingen van Groene Mannen die Joke in India zag, waren daar geïntroduceerd door de Portugezen in Goa. Wat het meest overeenkomt met de inheemse Indiase Groene Man is de kirtimukha. Joke heeft er veel foto's van gemaakt, maar er geen beeldje van meegenomen, dus die laat ik buiten beschouwing. Wel worden Indiase en Nepalese goden en godinnen vaak met vegetatie verbonden. Als voorbeeld een houten beeldje van de Groene Tara, een godin in het Nepalese Boeddhisme, die wel gelijkgesteld wordt aan het vrouwelijke principe van de Boeddha. Joke kocht het beeldje bij de maker zelf. Zie onderstaande foto. In beide handen houdt de godin een stengel met een bloem. Op haar hoofd heeft ze een kroon van bladeren en bloemen.

De hedendaagse Groene Man

Wie Groene Mannen wil verzamelen, zal tijdens vakanties in landen rond de Middellandse Zee moeten kijken in museumwinkels of bij antiquairs en anders genoeg moeten nemen met de Groene Mannen die sporadisch bij tuincentra worden aangeboden. Dat zijn meestal kunststof maskers om aan de muur te hangen, soms replica's van oude afbeeldingen of anders moderne creaties. De Groene Vrouw is, vreemd genoeg in onze geëmancipeerde samenleving, zo goed als vergeten. Ze zijn er wel, als je er oog voor hebt, ook in Nederland. In dit boek heb ik daar vele voorbeelden van gegeven.

Ik wil afsluiten met een kandelaar van keramiek met daarop een Groene Man in de vorm van een eikenblad, gemaakt in 1997 door Innovation Gift Ware Corp. in Canada. De maatschappij bestaat nog, maar deze Groene Man is uit het assortiment.

Bibliografie

- Adams, James Luther & Wilson Yates: *The grotesque in art and literature: theological reflections*, Eerdmans, Cambridge, 1997
- Anderson, William: *Green Man - the archetype of our oneness with the earth*, HarperCollins, Londen, 1990
- Arkema, Emmy en Hans Baars: *Graven en begraven in de kerk – Jacobikerk*, eigen uitgave Jacobikerk, 2009
- Barasch, Frances K.: *The grotesque - a study in meanings*, Mouton, Den Haag, 1971
- Basford, Kathleen: *A new view of 'Green Man' sculptures*, Folklore, 1991, p 237-9
- Basford, Kathleen: *The Green Man*, Brewer, 1978
- Borst, P. e.a.: *Graven en begraven in de Dom van Utrecht*, Reinders, Bunnik, 1997
- Brock, Maarten, e.a.: *De Grote of Sint-Bavokerk*, Vereniging Vrienden van de Grote of sint-Bavokerk te Haarlem, 2003
- Bultman, H.C.: *De Grote of Bartholomeuskerk te Schoonhoven*, eigen beheer, 1984
- Butsch, Albert Fidelis: *Handbook of Renaissance ornament*, Dover Publications, New York, 1969; oorspronkelijke uitgave in het Duits, 1878
- Coulter, James: *The Green Man unmasked - a new interpretation of an ancient riddle*, AuthorHouse, Bloomington, Indiana, 2006
- Dacos, Nicole: *The Loggia of Raphael*, Abbeville Press, Londen, 2008
- Delleman, Th. A.: *Grote of St.-Bavo kerk te Haarlem*, Interland, Aalten, 1977
- Doornink-Hoogenraad, M.M. e.a.: *Gids Walburgiskerk en Librije*, Walburgpers, Zutphen, 1987
- Duinen, Herman A. van: *De koorbanken van de Grote- of Onze Lieve Vrouwekerk te Dordrecht*, Primavera, Leiden, 1997
- Duinen, Herman A. van: *Het doksaal van de Grote of St. Bartholomeuskerk te Schoonhoven*, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 2004
- Emeis, M.G.: *Le Palais Royal, place Dam*, Meijer Pers, Amsterdam, z.j.
- Fleming, John & Hugh Honour: *The Penguin dictionary of decorative arts*, Penguin, 1977
- Freedman, Luba: *The revival of the Olympian Gods in Renaissance art*, Cambridge University Press, 2003
- Fremantle, Katharine: *Beelden kijken: de kunst van Quellien in het Paleis op de Dam*, Koninklijk Paleis, Amsterdam, 1977
- Frits Versluijs: *Gevelstenen in Enkhuizen*, eigen beheer, Enkhuizen, 2008
- Garde, J.M.W. van de: *De Grote Kerk van Breda*, Walburg Pers, Zutphen, 1998
- Geese, Susanne: *Kirchenmöbel und Naturdarstellung - Kanzeln in Flandern und Brabant*, Verlag an der Lottbek, Hamburg, 1997
- Gooijer, Cees de: *Gids voor Groene Mannen in Deventer*, Robine, Twello, 2012
- Harpham, Geoffrey Galt: *On the Grotesque - strategies of contradiction in art and literature*, Princeton University Press, 1982
- Hartog, Elizabeth den: *Romanesque sculpture in Maastricht*, Bonnefantenmuseum, Maastricht, 2002
- Heiden, Herman de: *De St. Stevenskerk te Nijmegen*, Hervormde Stichting voor de Grote of St. Stevenskerk, Nijmegen, 2002
- Hollstein, Friedrich Wilhelm Heinrich: *Hollstein's Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts 1450 - 1700*, verschillende uitgevers en redacteurs voor de 280 delen van deze

- serie, 1949-2010. De serie omvat ook *German engravings, etchings and woodcuts, 1450 - 1700*
- Huysmans, Antoinette, e.a.: *Cornelis Floris - 1514-1575*, Gemeentekrediet, Brussel, 1996.
- Irmischer, Günter: *Ornament in Europa - 1450-2000*, Deubner, Keulen, 2005
- Jong, Cees de en Patrick Spijkerman: *Het nieuwe Rijksmuseum – Pierre Cuypers en Georg Sturm in ere hersteld*, Pallas Publications, Amsterdam, 2013
- Jong, Marijnke de: *Ornamentsprenten in het Rijksprentenkabinet, deel I, 15^e & 16^e eeuw*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1988
- Kayser, Wolfgang: *Das Grotteske - seine Gestaltung in Malerei und Dichtung*, Stalling, Oldenburg, 1957
- Kok, Janwillem de: *Paleis Het Loo informatiegids*, Paleis Het Loo, Apeldoorn, 2015
- Kraaij, Harry: *The Royal Palace in Amsterdam*, Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam, 1997
- Kurperhoek, Ernest: *De Nieuwe Kerk Amsterdam*, Stichting Winkel De Nieuwe Kerk, Amsterdam, 1999
- Lankester, Joke & Ko: *De Groene Man en de Groene Vrouw – hun symboliek en gedaantes vanaf de steentijd tot nu*, A3 boeken, Geesteren, 2011
- Lankester, Joke & Ko: *Encyclopedie van westerse Goden en Godinnen - van prehistorie tot heden*, De Kern, Baarn, 2004
- Leeuwen, J.C. van: *Pierre Cuypers - architect 1827-1921*, Waanders, Zwolle, 2007
- Litchfield, Frederick: *Illustrated history of furniture - from the earliest to the present time*, Truslove & Hanson, Londen, 1893
- Lobbedey, Uwe: *Kapitelle des Mittelalters*, Scriptorium, Münster, 2004
- Meliesie-Appelhof, Ank: *De Grote of St. Michaëlskerk in Zwolle*, Waanders, Zwolle, z.j
- Miller, Judith: *Meubelen - een wereldgeschiedenis*, Terra Lannoo, Arnhem, 2006; vertaald uit het Engels
- Monique Dickhaut en Rob Brouwers: *Saint-Servaas Basilica – a survey of sixteen centuries of workmanship*, Broederschap van de Sint Servaas, Maastricht, 1991
- Montijn, Ileen: *Pierre Cuypers - schoonheid als hartstocht*, Inmerc, Wormer, 2007
- N.N.: *Jacobikerk Utrecht*, Bureau Voorlichting Gemeente Utrecht, 1977
- Newman, Barbara: *God and the Goddesses - vision poetry and belief in the Middle Ages*, Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pennsylvania, 2003
- Ozinga, M.D.: *De romaanse kerkelijke bouwkunst*, Contact, Amsterdam, 1949
- Piel, Friedrich: *Die Ornament-Grotteske in der italienischen Renaissance*, Walter de Gruyter, Berlijn, 1962
- Pinot de Villechenon, Marie-Noëlle: *Domus Aurea - les fresques du palais de Neron à travers les 'Bains de Titus', conservés au Louvre*, Ricci, Parijs, 1998
- Pols, D. (red): *De tuin van Rijks Museum Paleis Het Loo*, Special Interest Publications, Bussum, 1984
- Poscharsky, Peter: *Die Kanzel - Erscheinungsform im Protestantismus bis zum Ende des Barocks*, Gerd Mohn, Gütersloh, 1963
- Raglan, Lady: *The "Green Man" in church architecture*, Folk-lore, volume 50, 1939, p 45-57
- Roy van Zuydewijn, H.J.F. de: *Haagse huizen en gebouwen – 7 eeuwen bouwkunst in de hofstad*, De Bussy, Amsterdam, 1970
- Schéle, Sune: *Cornelis Bos - a study of the origins of the Netherland grotesque*, Almqvist & Wiksell, 1965

- Schölvinck, Hester: *Graven in de Nieuwe Kerk*, Stichting Winkel De Nieuwe Kerk, Amsterdam, z.j.
- Schuyf, Judith: *Heidens Nederland - zichtbare overblijfselen van een niet-christelijk verleden*, Matrijs, Utrecht, 1995
- Segala, Elisabetta en Ida Sciortino: *Domus Aurea*, Electa, Milaan, 1999
- Snodin, Michael & Maurice Howard: *Ornament - a social history since 1450*, Yale University Press, New Haven, 1996
- Swaan, Wim: *Glorie der gotiek - kunst en architectuur van 1350 tot de renaissance*, Gaade, Amerongen, 1977. Vertaling van *The late Middle Ages*
- Toman, Rolf (red): *Barok - architectuur, beeldhouwkunst, schilderkunst*, Ullmann & Könemann, Keulen, 2007; vertaald uit het Duits
- Toman, Rolf (red): *Gotiek - architectuur, beeldhouwkunst, schilderkunst*, Ullmann & Könemann, 2007; vertaald uit het Duits
- Toman, Rolf (red): *Romaanse kunst - architectuur, beeldhouwkunst, schilderkunst*, Ullmann & Könemann, 2007; vertaald uit het Duits
- Vos, Rik & Fred Leeman: *Het nieuwe ornament - gids voor de renaissance-architectuur en -decoratie in Nederland in de 16^e eeuw*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1986
- Weir, Anthony & James Jerman: *Images of lust - sexual carvings on Medieval churches*, Batsford, Londen, 1986
- Witsen Elias, J.S.: *Koorbanken, koorhekken en kansels*, Contact, 1946
- Wright, Thomas: *A history of caricature & grotesque in literature and art*, Virtue Brothers, Londen, 1865

Register

Belangrijke verwijzingen zijn vetgedrukt. Veel voorkomende woorden, zoals acanthus of cupido, zijn niet opgenomen. Desgewenst kan de zoekfunctie van de pdf hiervoor gebruikt worden. Rechtsklik in het document en kies voor *Werkbalk zoeken tonen*.

Abcoude 60-90

- Cosmas en Damianuskerk 85
- Dorpskerk 60
- Stationsstraat 26 90

Adam 441

Adamsclisi 548

Adelaar 75, 77, 116, 125-6, 131, 201-2,
302-3, 348-50, 388, 431

Alexander de Grote 120

Amersfoort 92-203

- Sint-Joriskerk 91
- Grote Spui 3 98
- Langestraat 99
- Westsingel 50 (Museum Flehite) 102

Amsterdam 5-59

- Amstel 41 33
- Centraal Station 21
- Damrak 11 46
- Damrak 62 47
- Heiligeweg 35 36
- Herengracht 380-382 25
- Kalverstraat 190 41
- Leliegracht 25 33
- Nieuwe Kerk 54
- Nieuwendijk 100 32
- Nieuwezijds Voorburgwal 1821 43
- Oudezijds Voorburgwal 241 32
- Paleis op de Dam 49
- Poortje van de Brakke Grond 48
- Rijksmuseum 5
- Spui 10 39

anemoon 566

annunciatie 444

Antinoos 564

Apeldoorn 104-7

- Het Loo 104
- Apollo 5, 21-2, 265
- appel 235, 265, 501

Architecten

- Bilderbeek, Bernardus van 423
- Borch, Jacob van den 492
- Bouwer, Arnold 191
- Bronkhorst, Jacobus van 224
- Campen, Jacob van 49, 53-4, 153
- Cuypers, Eduard 39
- Cuypers, Jos 427
- Cuypers, Pierre 15-7, 20-1, 24, 39, 87,154, 174, 331, 335, 339, 341, 344, 357-60, 363, 366, 400, 403-6, 424, 427-32, 437, 463, 467, 531-3
- Deur, G.J. 424
- Dopheide, H.J. 313
- Gantfoort, G.D. 220
- Gendt, Adolf Leonard van 32
- Gugel, Eugen Heinrich 467
- Hazeu, Johannes Petrus 317
- Herengrave, Herman van 424
- Hoekzema, Kornelis en Hindrik 315
- Hullenaar, Cornelis van 't 522
- Knuttel, Willem Pieter Cornelis 205
- Kroes, Hermanus 99, 102
- Kuipers, Tjeerd Egbert 194
- Langeberg, A.B.W. 537
- Liefland, W.B. van 154
- Looy, Jan van 32, 47
- Marot, Daniël 104
- Metzelaar, Willem Cornelis 223
- Nederhorst, Hendrik Jan 298
- Nieuwenhuis, Ferdinand Jacob 467
- Nijhuis, Gerrit 319
- Peters, C. H. 43
- Post, Pieter 153
- Reus, H.A. 241
- Riele, Gerrit te 215
- Roelofs, Coenraadt 302
- Salm, Abraham 26

- Steur, J.A.G. van der 331
- Tepe, Alfred 87
- Vogelpoel, W.J. van 519
- Vrijman, Jan 322
- Welsing, Willem Gerardus 247
- Zeeman, G.A. 41
- Athena: zie Minerva
- Atlas 49
- Baarn** 107
- Eemnesserweg 67 107
- bacchant 255, 457
- Bacchus 64, 255, 457, 498, 509, 510, 564
- band- en rolwerk 45, 57, 59, 93, 116, 127-31, 136, 146, 162-3, 168, **169**, 171, **186**, 192, 196, 206, 218, **235**, 237, 240, 241, 254, 266, **272**, 281, 286, 293, 294-5, 299, 300, 309, 316, 324, 328, 332, 334, 340, 347, 356, 375, 379, 380, 392, 439, 448-9, 454, 457-62, 469, 471, 476, 494, 511, 541
- Barbara, Sint 400
- biechtstoel 401-2
- Barbarossa, Frederik 425
- barende Groene Vrouw 66-9
- basilisk 344
- Batalhaklooster 557
- Beeldhouwers**
- Ackermans, Petrus 322, 324
- Cool, Gregorius 284-5, 288
- Eggers, Bartholomeus 295
- Gaerts, Gerrit 525
- Langendonck, Martin van 14
- Nieuwenhuis, Ferdinand Jacob 485
- Nijs, J.B. 273
- Ordóñez, Bartolomé 227
- Poorten, Wilhelmus Gerardus van 194
- Quellien, Artus 49-51, 54
- Sass, Cornelis 426
- Seron, Andrien de 127
- Snellaert, Abraham 347
- Sporck, Berndt 525
- Steven de Beeldsnijder 344
- Termote, Albert 424
- Verhulst, Rombout 49
- Verkerk, Johan 424
- Vermeylen, Frans 21
- Xavery, Jan Baptist 355
- Bernold (bisschop) 173
- Blessain, Martin (zilversmid) 12
- bok (bokkenpoten) 7, 62, 66, 145, 454-5
- Boulle, André-Charles 105-6
- Breda** 108-148
- Grote Kerk 108
- Veemarktstraat 40 148
- Willemstraat 1 146
- Willemstraat 8 147
- Breukelen** 149
- Nijenrode 148
- cartouche 142, 206, 207-9, 237-8, 281, 283, 381
- Ceres 21-2
- Chartres 361
- Christus 121, 249, 441-2, 445-6, 498
- Christus als Groene Man 175, 179, 478-80
- Clerck, Jan de (geelgieter) 481
- Copijn, Henri 363
- Cosmas, Sint 60, 87
- Damianus, Sint 60,87
- David 177, 352
- Den Bosch** 150-2
- Poort Uilenburg 14 152
- Sint-Janskathedraal 150
- Den Haag** 153-72
- Bezuidenhoutseweg 209-223 171
- Bezuidenhoutseweg 377 170
- Bezuidenhoutseweg 99-101 166
- Hofje Hoogeland (Camphuysstr) 154
- Jan van Nassaustraat 5 155
- Jan van Nassaustraat 7 en 13 156
- Jan van Nassaustraat 54 157
- Jan van Nassaustraat 58 158
- Jan van Nassaustraat 84 159
- Jan van Nassaustraat 86 160
- Jan van Nassaustraat 106 164
- Mauritshuis 153
- Nassau Odyckstraat 67 165
- Prinsestraat 57 172
- Deruta 555
- deurklopper 6, 358

Deugden

- Caritas (naastenliefde) 136, 194, 378
- Fides (geloof) 136, 194
- Fortitudo (kracht) 136, 194
- Prudentia (voorzichtigheid) 194, 322
- Justitia (gerechtigheid) 56, 136, 194
- Spes (hoop) 56, 194
- Temperantia (matigheid) 52, 194

Deventer 173-226

- Bergkerk 178
 - Bergschild 32-40 (Bokkingshang) 214
 - Brink 10 189
 - Brink 11-12 (Bouwershuis) 191
 - Brink 25 215
 - Brink 55 (De Drie Haringen) 192
 - Brink 89 (Penninckshuis) 193
 - Grote of Sint-Lebuïnuskerk 173
 - Grote Overstraat 49 221
 - Keine Overstraat 57 220
 - Keizerstraat 39 223
 - Korte Bisschopstraat 16 207
 - Landshuis (Grote Kerkhof 6) 203
 - Lange Bisschopstraat 38 212
 - Lange Bisschopstraat 58 211
 - Muntenpoortje (Muntengang 1) 205
 - Nieuwe Markt 34 219
 - Poort Penninckshuis 199
 - Poortje Meyershoff 206
 - Rijkmanstraat 4 213
 - Singel 25 224
 - Stadhuis (Grote Kerkhof 4) 201
 - Waag (Brink 57) 184
 - Waterstraat 4 210
- Dionysos 255-6, 265, 557-564
- doksaal **91, 440**
- Domus Aurea 7
- doodshoofd 85-6, 97, 126, 275, 281-2, 304, 380-2, 394, 396

Dordrecht 227-74

- Groenmarkt 17 242
- Grote Kerk 227
- Muntpoortje 235
- Visstraat 9 247
- Voorstraat 168 240

- Voorstraat 178 239
- Voorstraat 182 238
- Voorstraat 253 241
- Voorstraat 265 237
- Wijnstraat 105 en 107 243
- Wijnstraat 87 246
- Wijnstraat 88 245

draaiorgels 524-30

draak 36, 98, 321, 393, 403, 431, 478-9, 490, 525

druiven 10, 15, 18-9, 140, 147-8, 190-1, 233, 235, 249, 255-7, 266-7, 332, 363, 368, 370-1, 405, 498-9, 501, 537, 542-3, 557=61

duif 83, 367, 444

Duiven, Herman van 227, 441

eenhoorn 89, 249, 251

eik (eikel, eikenblad, eikenloof) 51, 168, 250, 263, 265, 345, 356, 362, 422, 425, 468, 497, 551, 571

eikenhout 91, 115, 139, 142, 202, 227, 302, 305, 440, 453, 456, 474, 540, 546, 551

elementen (water, aarde, vuur, lucht) 52

engel 78-9, 177, 352-3, 428, 441, 444, 446

Engelbrecht II 107-20

Enkhuizen 248-79

- Oude Weeshuis 276
- Torenstraat 20 279
- Westerkerk 248
- Zuiderkerk 273

Eva 441

evangelisten: zie Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes de Evangelist

fakkels 7, 9, 395-6

fleuron 81-2, 345, 374, 394, 396, 484

fontein 364-6, 552, 557, 569

Franse lelie (fleur-de-lis) 96, **144**, 385

Gabriel 444

gestileerde bladeren 70, 75, 84, 94, 103, 143, 156, 161, 170, 172, 188, **198**, 210, 213, 220, 222-3, 236-7, 285, 289, 294, 308, 330, 338, 353, 375, 386, 405, 438,

- 443, 450, 455, 458, 460, 469, 470, 475, 540-1
- Gommarus, Sint 248
- Gouda** 280-301
- Lage Gouwe 14 296
 - Lazaruspoortje 292
 - Markt 67 301
 - Poort Sint Elizabethgasthuis 293
 - Sint-Janskerk 280
 - Springend Hert (Turfmarkt) 294
 - Stadhuis (bordes) 288
 - Turfmarkt 12 298
 - Waag (aan de Markt) 295
- griffioen 127, 344
- Grafmonumenten**
- Arkel, Gerrit van (grafkapel) 36, 41
 - Arkel, Jan van (cenotaaf) 452-5
 - Assendelft, Dirk van (epitaaf) 135
 - Backx, Johan (grafsteen) 145
 - Baden, Cimburga van (grafmon.) 117
 - Balbiaen, Joost (epitaaf) 281
 - Beverningk, Jan van (grafkapel)
 - Coerman, Henricus (grafsteen) 145
 - Cool, Aemilius (grafkapel) 283
 - Dendermonde, Jan van (epitaaf) 132
 - Diks, Diederik IJsbrandtsz. (rouwbord) 346
 - Egmond, Joris van (cenotaaf) 454
 - Faenius Favor (grafaltaar) 386
 - Gousset, Johannes (grafsteen) 82
 - Gulpen, Wilhelmus van (grafsteen) 86
 - Haak, Cornelis (grafsteen) 275
 - Huydecoper, Joan (rouwbord) 394
 - Kant, Floris (epitaaf) 282
 - Lange, Aleida de (epitaaf) 284
 - Leeuw, Theodorus de (grafkapel) 80
 - Lockhorst, Isabella Agnes 396
 - Mersch, Lieven vander (grafsteen) 345
 - Meurs, Willem (epitaaf) 282
 - Oosterhout, Rynier van (grafsteen) 84
 - Pantaleon van Eck (grafkapel) 478
 - Rosendael, Aemilius van (epitaaf) 285
 - Schuifhil, Willem (grafsteen) 144
 - Smeth, Maria de (grafkapel) 80-1
 - Vos, Jacobus de (grafsteen) 85
 - Vreeswijk, Gisbert Laurensz van (grafsteen) 492
 - Wachtmans, Iacob (grafsteen) 143
 - Wenkink, Hermanus (grafsteen) 83
 - Westrenen, J.J. van (graftombe) 484, 520
- Groningen** 302-320
- Academiegebouw (Broerstraat 5) 322
 - Coehoornsingel 117 318
 - Gedempte Zuiderdiep 56 319
 - Harmonie 327
 - Lantaarn op Grote Markt 326
 - Marktstraat 11 330
 - Marktstraat 6 329
 - Nieuwe Ebbingestraat 60 321
 - Nieuwe Kerk 302
 - Oude Boteringstraat 74 308
 - Praediniussingel 1 317
 - Ubbo Emmiussingel 17 309
 - Ubbo Emmiussingel 23 310
 - Ubbo Emmiussingel 27 311
 - Ubbo Emmiussingel 37 312
 - Ubbo Emmiussingel 41 313
 - Ubbo Emmiussingel 55 315
 - Ubbo Emmiussingel 59 316
- grotesken 7, 31, 108, 134, 137, 259, 261, 287, 403, 468
- Gulden vlies 117
- haan 116
- Haarlem** 331-56
- Grote of Sint-Bavokerk 331
 - Spekstraat 9 355
- Haarzuilens** 357-74
- Kasteel De Haar 357
- Houtsnijders**
- Aerts, Jan Terwen 248, 269
 - Buysen, Andres 139, 142
 - Crijnen 347
 - Eeten, Jasper van 397
 - Eynde, Jan van den 478, 481
 - Frickhinger, Friedrich 13
 - Hart, Abraham van der 498
 - Jacobs, Joost 414-5, 419
 - Kistemaker, Swier 540-1

- Lieutand, Balthasar 14
- Logteren, Jan van 352
- Mone, Jan 117, 227
- Nicolo, Pieter de 273
- Pietersz, Anthonis 456, 458
- Straesz, Adam 542-4
- Vinckenbrinck, Albert Jansz 56
- Vlierden, Daniël van 401
- Hadrianus 564
- Hannibal 119
- Heilige Roomse Rijk 176, 424, 426
- Hendrik III van Nassau 108, 117-20, 132
- hippocampus 451
- hond 153, 497, 538
- Hoorn** 374-382
 - Grote Noord 31 376
 - Grote Noord 39 380
 - Grote Oost 24 378
 - Grote Oost 43 377
 - Kleine Noord 17 379
 - Noorderkerk (Kleine Noord 32) 381
 - Statencollege 374
- hoorn van overvloed 26, 31, 79, 110, 122, 271, 283, 355, 422, 461, 500-1, 554
- horens (gehoornd) 5, 6, 22-4, 48, 62, 64, 101, 105-6, 110, 118, 140, 152, 169, 208, 214, 225, 234, 254, 277, 279, 280, 334, 336, 338, 357, 363, 366, 375, 384, 388, 425, 455, 459, 470, 473, 494, 522, 552, 557, 569
- hulst 15
- India 570
- jaargetijden 429
- Jacobus de Meerdere 474, 482
- Johannes de Doper 74, 271
- Johannes de Evangelist 76-7,79, 249, 348
- Jona 443
- Julius Caesar 117-8, 230
- Jupiter 51, 263, 265, 388
- kandelaber (selectie) 7
- Karel IV 426
- Karel V 108, 176, 235
- kariatiden 26, 53, 107, 240, 272, 377, 385, 413, 504
- kentaur 8, 394-5, 398-9
- kerstroos 567
- Killiam, Tim 31
- klimop 10, 256, 265-6, 430, 558, 559, 564
- koe 221
- korenaren 373, 454, 501
- kwabmasker 188, 289, 294, 370-1, 386, 450, 460, 470, 476, 523
- Laatste Oordeel 136, 138
- labyrint 88
- lachende Groene Man 100
- lampet 353
- lantaarn 326, 393, 454
- lateibalk 451
- laurier 85, 394
- lauwerkrans 82, 140, 154, 159, 230, 231, 234, 240, 265, 304, 339, 371, 396, 471, 544
- Lazarus 292
- Lebuïnus, Sint 173
- Leiden** 383-9
 - Breestraat 22 (Gemeenlandshuis) 386
 - Gravensteen 383
 - Pieterskerkhof 22 385
 - RMO 387
- Lodewijk Napoléon 104
- Lodewijk XIV 105
- Loon, Prins Balderik van 404
- Lucas 56, 74, 249
- Ludwig II van Beieren 517
- Luther Maarten 500
- maansikkelhoofd 114, 126, 252, 275, 415, 497, 556
- Maarsse**n 389-99
 - Goudestein 398
 - Hek Otterspoor (Zandpad 27) 389
 - Herengracht 22 (De Boomgaard) 391
 - Hervormde Kerk (Dorpskerk) 393
- Maarten, Sint 452, 464
- Maastricht** 400-9
 - Onze Lieve Vrouw (Sterre der Zee)404
 - Sint-Servaasbasiliek 400
- Marcus 249, 271
- Maria 121, 125, 132, 424-5, 441, 444

mascarpone 31, 155
 masker 7, 31, 155, 238, **561**
 Mattheus 78-9, 249
 Maurits 412
 Medusa 81, 316, 324, **387**, 470
 meerman 130, 414
 meermin 311, 414
 Mercurius 23, 26, 243, 246
 Minerva 8, 23, 26, 322, 324, 425, 471, 521
 Montfoort, Jan van (kapel) 453
 Mozes 231, 271, 397
 muzen 352, 355
 Narcissus 104
 Nepal 570
 Neptunus 23, 243
 Nero, keizer 7
 Nicolaas I, tsaar 10
Nieuwersluis 410-411
 - Vreedenhoff 410
Nijmegen 412-26
 - Sint-Stevenskerk 412
 - Stadhuis 424
 Nike: zie victoria
 obelisk 203
 oculus 521
Onze verzameling 548-571
 - Antinoos als Dionysos 564
 - De hedendaagse Groene Man 571
 - Dionysos als Groene Man 558
 - Eikenhouten Groene Leeuwen 551
 - Eikenhouten Groene Man 551
 - Groene Man en Sater uit Portugal 557
 - Groene Man en Vrouw op fontein 569
 - Groene Man en Vrouw uit Urbino 554
 - Groene Man uit Deruta 556
 - Groene Tara in Nepal 570
 - Groene Vrouwen Walter Crane 565
 - Groene Wolven uit Adamsclisi 548
 - Groene Zeevrouw 568
 - Koperen Groene Man en Zwanen 549
 - Messing gehoornde Groene Man 552
 - Spinstoel met Groene Draken 553

Orgelbouwers

- Frey, Carl 525, 530
 - Gasparini, Alexandre 528
 - Gavioli, Anselmo 526
 - Hagerbeer, Germer van 54
 - Holtgräve, Johann Heinrich 177, 183
 - Leeftlang-Keijzer 287
 - Müller, Christian 352
 - Ruth, Adolph 527
 - Stracke, J.F. 177
 - Werf, Hendrik de 352
 - Wrede, Fritz 524
 os 56, 74
 ossenoog (oeil-de-boeuf) 300, 417-20
 paard 64, 444
 Pallas Athene: zie Minerva
 palmtak (palmblad) 154, 353, 394, 396-7,
 405-8, 441, 445, 491
 Pan 105-6
 Pancratius, Sint 273, 393
 pauw 89
 pelikaan 498
 Penninck, Herman 193, 197
 Percier, Charles (zilversmid) 12
Personificaties
 - Historia 322-3
 - Mathematica 322
 - Scientia 322-3
 Philippus van Macedonië 120
 pilaster (selectie) **26**
 Potgieter, E.J. (dichter) 33
 preekstoel 56-7, 74-9, 139-41, 150-1, 180-
 2, 271-2, 302-4, 347-50, 397, 414, 474-7,
 542-4
 primula 565
 raaf 83
 ram 51, 77, 118, 126, 277, 355, 411, 569
 reiger 62
 Rhodos 563
 risaliet 239, 277-8, 323, 505, 510

Roermond 427-39

- Cuyperhuis 427
- Grote Kerkstraat 11-13 433
- Munsterplein 14 439
- Varkensmarkt 13 438

sater **159**, 363, 454, 557

Saturnus 14

schaap 118, 126

Schilders/tekenaars/illustratoren

- Bos, Cornelis 386, 450
- Bruyn, Dirck de (glazenier) 121
- Crabeth, Dirck (glazenier) 280
- Crane, Walter 565-7
- Floris, Cornelis 136-8, **188**, 213, 289, 370, 386
- Kamphuijsen, Jan 6
- Lazarotti, Paolo 558
- Maderni, Giambattista 6
- Orley, Bernhard van 121
- Raphael 108
- Roy, Bernard du 501
- Vincidor da Bologna, Thomas 108, 117, 127
- Vredeman de Vries, Hans 386

Schoonhoven 440-51

- Grote Kerk 440
- Lopikerstraat 37 451
- Veerpoort 450

schoorsteen 362, 429

schouw 399

schuilkerk 152

Servaas, sint 553

sfinx 9, 138, 462, 471

slang 7, 52, 81, 131, 231, 388

spinstoel 553

Stadsmaagd 355, 501

stier 6, 17, 51, 110

textielguirlande 222

theekoepel 411

Thijm, Alberdingk 24

thyrsosstaf 457

tondo 138

trommel 79

uil 8, 19, 521

Urbino 554

Utrecht 452-524

- Academiegebouw 469
- Catharijneconvent 498
- Domkerk 452
- Drift 23 503
- Geertestraat 30 en 30 bis 512
- Jacobikerk 474
- Korte Nieuwstraat 2 496
- Kromme Nieuwegracht 43 505
- Lange Nieuwstraat 6 511
- Leideseweg 84 522
- Minrebroederstraat 14 521
- Museum Speelklok 524
- Nicolaaskerk 492
- Pandhof 463
- Paulusabdij 491
- Pieterskerk 488
- Plompstorengracht 1 en 3 508
- Plompstorengracht 26 509
- Plompstorengracht 5 510
- Spoorwegmuseum 511
- Steenweg 44 519
- Utrechts Archief 501
- Voetiusstraat 2 523

Venus 9, 265

Versailles 104

victoria (nike) 8, 197, 441-3

Vulcanus 2

waterspuwer 557

weegschaal 56

Wezel, G.W.C. van 108, 127

wierookbrander 387

wijnkelk (karaf) 445, 558

wijnrank 140, 267, 371, 537, 559-60

wildeman 344, 484, 502, 510

wildevrouw 344

Wilkens, Frederik 241

Willem III (stadhouder) 104

Willem van Oranje 108

Willen II (koning) 106

wimberg **129**, 130-1, 465

Witsen Elias, J.S. 73, 249, 255-7

wolf 438, 538-9, 548

zandloper 14, 82, 381		- Waterstraat 51	537
zeis 382		zwaan 7, 137, 249, 251, 253, 259, 549-50	
zonnegod 454		zwaard 51, 445	
Zutphen 531-7		zwik 129-30 , 140,199, 391, 482	
- Nieuwstad 42 (De Grutmolen)	537	Zwolle 538-47	
- Waagpoort (Groenmarkt 40)	535	- Grote Kerk	538
- Walburgiskerk	531	- Diezerstraat 40	547